

מאן מלכי רבנן

דברי ימי הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל

מִרְן הַגָּאוֹן רַבִּי מֹשֶׁה פֵּינְשְׁטִיין זצ"ל נולד בעיירה אוּדא שבפלך מינסק שבבילורוסיא ב' אדר תרנ"ה, לאביו הגאון רבי דוד פיינשטיין זצ"ל גאב"ד דשם, ואמו מרת פייא גיטל בת הגאון רבי יצחק יחיאל דוידאוויטש זצ"ל גאב"ד קארעלין. הסיפורים שיבואו להלן נשמעו מפי רבנו בעצמו, ואנו מוסרים אותם כפי שנשמעו. הוא סיפר רק סיפורים שהיה בהם מוסר השכל של אחבת תורה ויראת שמים, שהשפיעו עליו ועיצבו את דמותו.

המחבר: 1226557

א. גזע קדושים

א. בית אביו – הגאון רבי דוד פיינשטיין זצ"ל

"...ובודאי לא זכותי גרמה לזה אלא זכות אבותי הקדושים, אאמור"ר זצ"ל שהיה גאון גדול צדיק חסיד ועניו וכמעט שאין דוגמתו במדותיו ובכל מעשיו לש"ש ובאהבתו לתורה ולומדיה ולכל ישראל, ויותר מתרי מדרי גמ' למד אתנו עמי ועם אחי הקדושים זצ"ל וחלק גדול מחו"מ, וגם הייתי סמוך לעירו וכל דבר הקשה בהוראה שאלתיו כל ימיו, ותשובתו היתה כמסיני. ועלה למרום ביום ז' תשרי שנת תרפ"ה" (הקדמת מִרְן לדברות משה ב"ק ח"א)

רבי דוד זצ"ל היה נינו של הגאון רבי אברהם זצ"ל אחי הגר"א, מחבר ספר מעלות התורה, וכך התייחס למחבר באר הגולה. לרבי אברהם זצ"ל התייחסה גם משפחת קמאי שעל פאר בניה נמנה הגאון רבי צבי הירש קמאי זצ"ל גאב"ד מיר, שייסד את ישיבת מיר המפורסמת. רבנו היה מספר שסבתו של רבי דוד זצ"ל – מרת רחל ע"ה – שהיתה ילידת העיר ליאזני, עירו של אדמו"ר בעל התניא זצ"ל, נודעה מילדותה בכשרונותיה ובאהבתה ללימוד התורה. אביה פנה לרב העיר בבקשת עצה מה לעשות בת. אדמו"ר בעל התניא הסכים שהיא תלמד ב"חדר" עם טובי הילדים שם, כשהיא יושבת בירכתי החדר. אחד ומיוחד מתלמידי ה"חדר" היה נכדו של בעל התניא, אדמו"ר בעל "צמח צדק" מליובאוויטש זצ"ל. רבנו סיפר שעובדה זו נודעה לו כאשר אדמו"ר הריי"צ מליובאוויטש ביקש לכנס אסיפה של רבני רוסיא. משלחת של רבני חב"ד פנתה לרבנו ואחיו הגאון רבי מרדכי זצ"ל גאב"ד שקלאוו בהזמנה להשתתף באסיפה. כשרבנו תמה מה לו ולחב"ד, סיפרו לו הרבנים שסבתו למדה בחדר אחד עם אדמו"ר בעל הצמח צדק.

זקנו של הגר"ד זצ"ל, שאף שמו היה דוד, היה תלמיד חכם אדיר ועיבד השי"ת בכל לבבו. הוא היה מנהל אחוזה של אחד הפריצים. פעם התפאר הפריץ באוני חבריו השיכורים בצדקותו של מנהל האחוזה שלו. הוא סיפר שכאשר מנהל האחוזה שלו עומד בתפילה בשדה לפני קונו, הוא ניצב זקוף כחייל לפני הצאר. כאשר הוא משתחוה, סיפר הפריץ, הוא עושה זאת בריכוז מוחלט עד כדי כך שאין לו ספק שאם יירו אז ברובה מעל ראשו הוא לא יחוש בכך כלל. בני חבורת הפוחזים התערבו ביניהם על הדבר, ויצאו לשדה שם היה ר' דוד זצ"ל עומד בתפילה באותה שעה. הם התקרבו אליו מאחור, ובשעה שהשתחוה ירו ברובה כך שהכדור עבר סמוך ממש לראשו. אף שרובה ריסי של אותם הימים היה מקים רעש עצום לא הרגיש ר' דוד זצ"ל כלל בירייה, ולא זע אף זיע כל שהוא. רבי דוד זצ"ל נפטר בצעירותו.

הגר"ד עצמו היה גבה קומתו, והקפיד שלא יצלמוהו בתמונה. התמונה היחידה הקיימת ממנו צולמה ללא רשות, מעזרת נשים בבית הכנסת, ומראה אותו מגבו עומד ולומד ליד העמוד שלו. הוא היה לומד בהתמדה עצומה מיום ועד לילה, לא היה מרבה לדרוש ולא כתב הרבה.

ב. בית אמו – הרבנית מרת פייא גיטל ע"ה

"...וזכות אמי מורתי זצ"ל הצדקנית שאין דוגמתה ביראתה ואהבתה לתורה וכל מטרתה היתה שנגדל בתורה והשתדלה שלא נתבטל אף שעה אחת מלמודנו. ועלתה למרום ביום כ' אדר ראשון שנת תרפ"א" (הקדמת מרן לדברות משה ב"ק ח"א)

אביה של הרבנית ע"ה, הגאון רבי יצחק יחיאל זצ"ל, היה רב בקאפולייא שבבילורוסיא, לפני שקיבל את עול הרבנות בקארעליץ. הוא היה דור ששי, בן אחר בן, של רבני קאפולייא. רבנות שעברה בירושה דורות רבים כל כך היתה תופעה נדירה מאד.

הראשון לשושלת הזהב של משפחת דוידאוויטש היה רבי יעקב דוידאוויטש זצ"ל, שנשא לאשה את בתו של רבי יו"ט ליפמאן העללער זצ"ל רבה של קאפולייא, שהיה נכדו של בעל התו"מ. הגר"מ ליפמאן היה נחשב לאחד מגדולי דורו, ובא בכתובים עם הגאון רבי חיים מוולאז'ין זצ"ל (ראה שו"ת חוט המשולש ח"א סימנים י"ד – י"ז). אביו של רבי יעקב היה רב בקארעליץ. מאז היו צאצאיו למשפחת דוידאוויטש רבנים בקאפולייא ובקארעליץ.

בנו של רבי יעקב זצ"ל, רבי ישכר בער זצ"ל, היה מפורסם לאיש קדוש ובעל מופת, ונקרא בפי העם רבי בער קאפולייער. הוא כתב חידושי תורה רבים, ולעת זקנתו צוה לשרפם כיוון שחשש שלא נכתבו לשם שמים כראוי.

אשתו של הגאון רבי יצחק יחיאל זצ"ל, מרת חיינעא ע"ה למשפחת הורוויץ, היתה מצאצאי בעל השל"ה, בעל סדר הדורות והמחש"ל, זכר צדיקים וקדושים לברכה, ועוד למעלה בקדש.

ג. נישואי רבי דוד זצ"ל ומרת פייא גיטל ע"ה

אביו של הגאון ר' דוד זצ"ל, ר' יחיאל מיכל פיינשטיין זצ"ל, היה בעל בית תלמיד חכם גדול, והיה נמנה על חסידי קוידנינוב. אחיו של הגר"ד היו גם הם גדולים בתורה. רבנו היה מקרב מאד את צאצאי האדמו"ר מקוידנינוב זצ"ל כשהגיעו לאמריקה, והרגיש כלפיהם חיוב של הכרת המוב.

כשמרת פייא גיטל ע"ה הגיעה לפרקת, מינה אביה הגאון רבי יצחק יחיאל זצ"ל את חתנו הגדול הגאון רבי אליהו פיינשטיין זצ"ל (מח"ס הליכות אליהו על תרמב"ם שלימים נודע בשם ר' אליהו פרוז'ינער, מחותנו של הגאון רבי חיים הלוי זצ"ל מבריסק) לחפש לה חתן.

רבי אליהו שמע על עילוי צעיר בן שלש עשרה בשם דוד, ששם משפחתו היה בשם משפחתו שלו – פיינשטיין (הם לא היו קרובי משפחה – רבי אליהו זצ"ל היה לוי, ורבי דוד זצ"ל היה ישראל). רבי אליהו תהה על קנקנו, התפעל ממנו מאד, וסיפר הדברים לחותנו. השידוך נראה לרבי יצחק יחיאל, אלא שהיה בו עיכוב אחד, החתן המיועד היה חסיד שנהג בכל מנהגי תחמידות, בעוד שרבי יצחק יחיאל היה בן לדורות של תלמידי חכמים מתנגדים לחסידות בלב ובנפש. רבי יצחק יחיאל הסכים לשידוך, בתנאי שרבי דוד זצ"ל יזנח את דרכי התחידות, וילך ללמוד בישיבת וולאז'ין לארבע שנים. ר' יחיאל מיכל ורבי דוד הסכימו לתנאי זה ועשו את התנאים מייד.

רבי דוד נסע ללמוד בישיבת וולאז'ין, ומאז היה מקפיד על כל מנהגי וולאז'ין על פי הגר"א. מנהג הקהילות בגלילות הללו בשבועות היה כמובא במג"א בשו"ע או"ח סימן תצ"ד ס"ק ה' שנוהגים להעמיד אילנות בבתי הכנסת. כידוע הגר"א כיטל מנהג זה מחשש להליכה בחוקות הגויים (עיין בזה אגרות יו"ד ח"ד סימן י"א אות ה'). רבנו זכר שבימי ילדותו היו תלמידי וולאז'ין שבאודא מתגנבים לבית הכנסת לפני שבועות ומסלקים משם את העץ. ייתכן שסברו שהרב שהיה שייך אליהם מסכים עמם. הדבר גרם תמיד למחלוקת ודין ודברים בעיירה. רבנו לעומת זאת היה נוהג כמנהגי הגר"א רק בדברים שהסכים אתם להלכת.

כשנעשה הגר"ד בן שבע עשרה (בשנת תרל"ג) נשא לאשה את מרת פייא גיטל. על המשך הקשר בין שני הגיטלים, רבי אליהו זצ"ל ורבי דוד זצ"ל, נכתב בהקדמת הספר "הליכות אליהו":

"כאן אנו מוצאים אחת ממדותיו התרומיות (של רבי אליהו זצ"ל), בחורף תרל"ד מפאת סבת מיתת חותנו הגאון החכם רבי יצחק יחיאל הלוי ז"ל אב"ד דקארעליץ (שנפטר בדמי ימיו בכ"ג אדר תרל"ג – היה זה בשנה פשוטה, ובשנה מעוברת נהנה הרבנית מרת פייא גיטל ע"ה פעמיים יארצייט) עשה הגר"א הסד עם בית חותנו האלמנה והיתומים הקטנים ויותר על מצב רבנותו העולה למעלה ויצא מעיר גדולה כקלעצק לקבל משרת עיר קטנה כקארעליץ ובלבד שיקבלו אח"כ את חתנו של הרב הנפטר הרב הגאון הצעיר או לימים ר' דוד פיינשטיין לרב במקומו להחיות לב נדכאים ולהציב גבול אלמנה. ויעבוד שם עבודתו שלש שנים כשני שכיר. בתוך אותו זמן בקשוהו לעירות זאנער וקאברין וישב פניהם ריקם באמרו כי איננו עכשיו ברשות עצמו".

בשנת תר"מ נתמנה רבי דוד לרב העיר אוזדא, והיה שם רב עשרים וארבע שנים, עד שנת תרס"ד. הוא היה מוהל, אבל חשש לפרוע בגלל חולשת צפרני ידיו. לכן, כאשר בקשוהו בני הקהילה למול את בניהם, היה צריך להיות שם מוהל אחר שיעשה את הפריעה. בכ' אדר תרס"ב נפטר אביו ר' יחיאל מיכל זצ"ל. הגר"ד החשיב מאד את משפחת אשתו, עד כדי שקיבל עליו את כל מנהגי המשפחה, כולל ימי התענית והשמחה שגזר בעל "תוספות יום טוב" על זרעו.

לגאון רבי דוד זצ"ל ואשתו נולדו שנים עשר ילדים. לא כולם זכו לאריכות ימים, ואלה שמות הילדים שנודעו לנו:

הרבנית מרת שיינדיל הי"ד (אשת הגאון רבי שאול יאפין הי"ד).

הילדה שושנה ז"ל שנפטרה בילדותה. היא נקראה על שם אשתו השניה של ר' יחיאל מיכל שגידלה את הגאון ר' דוד מילדותו.

הילד יצחק ז"ל שנפטר בן שלש שנים.

הרב ר' אברהם יצחק זצ"ל שנפטר בדמי ימיו (הוא נקרא על שם אחיו שנפטר ילד – כמנהג תלמידי הגר"א), אביו של הגאון רבי יחיאל מיכל פיינשטיין שליט"א מבני ברק, חתנו של הגר"י זצ"ל מבריסק.

הרב ר' יעקב הי"ד.

הרב ר' ישכר בער הי"ד.

הב' שלמה ז"ל – שנפטר בן שבע עשרה שנים בט' אדר ב' תרס"ז כשלמד בישיבת מיר (פטירתו היתה הסיבה שרבי דוד לא שלח את יתרו בניו מן הבית ללמוד בישיבות הגדולות).

הגאון רבי משה זצ"ל שנקרא כך משום שנולד בו' אדר. מאחר שהברית היתה בפורים חשב אביו לקראו בשם מרדכי, אבל לבסוף החליט לקראו משה.

הגאון רבי מרדכי הי"ד גאב"ד שקלאוו נולד בכ"ב אדר א' – שבוע לאחר פורים ולכן נקרא כך.

הרבנית מרת חנה ע"ה (אשת הגר"ר יצחק אייזיק שמאל זצ"ל משיקאגא).

ב. בוצין בוצין מקמפיה ידיע

רבנו היה נוהג לומר שלידתו ביום ז' אדר השפיעה על דרכו בחייו. הוא ראה בכך נטל של אחריות ללכת בדרכיו של משה רבינו ע"ה, בתורה ובמידות.

כפי שספרנו לעיל נולד הגר"ד באוודא ואחר כך נתמנה שם לרב. כשרבנו היה ילד כבן שש שנים ערכו חגוים פוגרים בעיירה, וחמשפחה ברחה ממנה לששה שבועות. במהלך שבועות אלה בא רב אחר לעיר, מינה עצמו בחזק יד לרב העיר, והתחיל להתפלל בבית הכנסת של העיירה כשהוא יושב במקומו של הרב. כשהגר"ד חזר לאוודא, לא רצה להחזיק במחלוקת, ואף שאנשי העיירה ראו אותו כרבם ועשיית השמרים היתה עדיין בידו כמנהג הרבנים דאז, הלך להתפלל בבית המדרש החסידי בעיר – אולי היה זה בית המדרש שגדל בו בילדותו. כך היתה ה"גירסא דינקותא" של רבנו בתפילה נוסח החסידים. הוא סיפר שהשינוי היחיד שנהג אז במצוות אביו ממנהג המקום, היה לומר לפני ערבית של שבת פרק במה מדליקין כמנהג הקדמונים המובא בטור ושו"ע, ולא כגוונא כמנהג החסידים. מכל מקום ראשית חינוכו של רבנו גרמה לו להיות קרוב קרבת נפש גם אל החסידים.

הגאון רבי דוד זצ"ל הקפיד מאד בחינוכו של רבנו. בדרך כלל היו לומדים בחדר בקבוצות של עשרה ילדים. הגאון רבי דוד זצ"ל סבר שזו קבוצה גדולה מכדי שרבנו יוכל ללמוד בה כהוגן. לכן דרש מהמלמד שבקבוצתו של רבנו ילמדו רק חמשה ילדים, והוא השלים מכיסו את שכר הלימוד שהפסיד המלמד. תוספת תשלום שכנו הכבידה מאד על כלכלת המשפחה, והיה בכך חינוך חשוב למסירות נפש בחינוך הילדים. מאוחר יותר היתה זו הסיבה שהחליט רבנו לעזוב את רוסיה ולגלות לאמריקה. הוא החליט שמאחר שלא יוכל לתת לילדיו חינוך יהודי ברוסיה, לא יכירנו שם מקומו, והוא חייב לצאת משם בכל תנאי. רבנו סיפר שאביו לא שכר לו מלמד מיוחד משום הצורך בחברותא ללימוד התורה בימי הנעורים. משום צורך זה החשיב מאד את החינוך בישיבות, וראה הכרח במיפוחן, וסיוע בשגשוגן. את תקנת יהושע בן גמלא (בבא בתרא כ"א ע"ב) שיהיו מושיבין מלמדי תינקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע, פירש שנועדה להביא את הילדים ללמוד יחד.

בין הילדים שלמדו אתו היה הגאון המפורסם רבי שמעון טרעבניק הי"ד הגאב"ד האדיאן, שבא אתו תכופות בכתובים. תשובות אליו נדפסו באגרות (אורח ח"א סימן י', נ"א, קמ"ז וק"י, וח"ד סימן צ"ב, י"ד ח"א סימן כ"ז, ע"ז, ע"ז, צ"ח, צ"ט, ק', קכ"ח, קל"א וקנ"ז, ח"ב סימן ס', וח"ג סימן ו', אה"ע ח"א סימן קי"ג וקמ"ו, וחז"מ ח"א סימן ק"א). אחיו של הגר"ש הי"ד היה הרב נחום טרעבניק זצ"ל מכפר חב"ד, שרבנו הרגיש אליו קרבה מרובה בזכות אחיו (תשובה אליו נדפסה באגרות חז"מ ח"ב סימן ע"ח).

לפני כניסתו של רבנו לחדר כדי ללמוד גמרא, לימד אותו אביו את המקרא כולו. את כל ימיו היה רבנו מתחיל בלימוד שני פרקי מקרא, והיה בקי נפלא בתנ"ך ומפרשיו. ביום כניסתו לחדר שאל המלמד את התלמידים מי מהם יכול לקרוא את אחת המילים שבגמרא, והראה באצבעו על מילת "איתמר". רבנו אמר שהוא מכיר את המילה – וקרא איתמר כשהתייז והמייס בקמץ – וביאר שהוא בנו של אהרן הכהן. כל התלמידים האחרים שהיו מבוגרים ממנו ולמדו כבר גמרא פרצו בצחוק. המלמד אמר שלא יצחקו ממנו, כיוון שהוא רגיל מבית אביו בלימוד תורה שבכתב, ושם מילה זו נקראת באמת בשני קמצים.

רבנו אמר שלמד ממאורע זה שני דברים. האחד: להתבונן בכל שאלה מצדדים שונים, ולחפש תמיד אחר הסבר שלא נודע עד עתה שאולי הוא מבאר את העניין היטב, ולא ללכת אחרי ההשקפה הראשונה, ולא להניח שכבר כל צדדי העניין ידועים לו וממילא יש לו רק ביאור אחד. כמו שראה שמילת איתמר בגמרא היא בעלת משמעות שונה לגמרי ממילת איתמר שהיה רגיל אליה. הוא טעה בפירוש המילה, אף שהיה משוכנע שהוא יודע את הפירוש הנכון, וזאת משום שהתעלם מן ההנחה שבגמרא יש למילה פירוש אחר מאשר במקרא. באופן זה של בדיקת ההנחות היסודיות מחדש, היה ניגש גם ללימוד התורה וגם לפסיקת ההלכה.

השני: משום שצחקו חבריו פגע בו כל כך, הוא הקפיד כל ימי חייו שלא ללעוג לאדם אחר ולא לבזותו בשום אופן, אף שדיבר דברים חסרי טעם. כך קבע מאורע זה מיום כניסתו ללימוד הגמרא, את דרכו הן בלימוד ובפסק והן בהנהגה שבין אדם לחברו.

כשהיה ילד שיחק רבנו היטב במשחק השחמט. בהיותו כבן שמונה או תשע הבין שכאופן שבו הוא משחק את המשחק, תוך שליטה ריכוז ומחשבת, הוא משתמש בשכלו ובכשרונותיו. כך שהמשחק אינו עוד עניין של נופש והרגעות אלא הוא שימוש ביכולתו שנועדה ללימוד תורה. אז החליט שלא לשחק שח יותר.

רבנו היה מפורסם בין ילדי אוזדא בשקידתו בלימוד תורה, ובכך שמעולם לא השתתף במשחקי הילדות שלהם. הוא היה אומר שלא שההתמדה היתה טבועה בו עד כדי כך, אלא כיוון שהיה קטן קומה מחבריו פחד לשחק עם בני גילו. משום כך לא ראה את קומתו הקטנה כפגם, אף שאביו היה גבה קומה, אלא כגילוי של ההשגחה הפרטית עליו שיקדיש את כל זמנו ללימוד תורה.

כשהיה בן שמונה או תשע שנים, למד אתו אביו בליל שבועות את מסכת ביצה כולה לזכר ודמיון למה שעשה הגר"א בילדותו. הדבר היה לפלא בעיני תושבי העיירה, לא רק מצד יכולתו של הילד, אלא גם מצד הזמן ותשומת הלב שאביו השקיע בו. ליל שבועות זה המביע בו רושם עז והיה אחד מיסודות שאיפתו לגדולה בתורה. מאוחר יותר היה אומר כי אמור לאדם לשאוף לגדולה בשום עניין יותר ממה שמדרגתו ואישיותו נותנות, חוץ מאשר גדולה בתורה, שהשאיפה אליה צריכה להיות ללא גבול.

בהיותו בן תשע סיים את הגמרא מסדר נזיקין, ובהיותו בן אחת עשרה סיים סדר נשים. לימוד זה היה בנוסף ללימודו בחדר, כשאביו מלמד בחבורה אחת אותו ואת אחיו שלמה ז"ל ומרדכי הי"ד. הם למדו את המסכתות כולן דף אחר דף, כדרכה של ישיבת וולאז'ין.

אז, בהיותו בן אחת עשרה, ביקר בביתם דודו הגאון ר' אליהו זצ"ל, יחד עם אורח נוסף. כשנכנס רבנו לחדר עמד הגאון ר' אליהו בפניו מלוא קומתו, באמרו: בפני ילד היודע שני סדרים בש"ס חייבים לעמוד. הגאון ר' דוד שילח מייד את רבנו מן החדר בנויפת, וצוה עליו שילך וישמש את האורחים. כשסגר רבנו את הדלת הספיק לשמוע את אביו קורא אל הגאון ר' אליהו בהתרגשות: אתה מבקש להרוג את בני – להפכו לבעל גאווה! אז החל רבנו להבין את משמעותה העמוקה של חובת הענווה: אדם חייב להיות ענו אף שכיילד הוא יודע שני סדרים בש"ס, כיוון שאינו רשאי להחזיק שום טובה לעצמו. וכך היה דורש (דרש משה כי תשא ד"ה כי תשא את ראש בני ישראל): "וגראה שהתורה רוצה שהאדם יעשה המצוות ולימוד התורה בידיעה שכן צריך כל אדם להיות, ואין להתגאות בזה ולא לחשוב שעושה בזה דבר גדול, שאם הוא עניו יסתיר עצמו מלעשות, אלא צריך לעשות בהידיעה שא"א שלא לעשות ואין בזה דבר גדול לבקש כבוד, ולא להטמין שלא יתנו כבוד, וכמאמר ריב"ז אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת" עיין עוד שם.

בהיות רבנו בן שתים עשרה נתמנה הגר"ד זצ"ל להיות רב העיר סטראבין. באותו הפרק שלחו אביו לסלוצק ללמוד בישיבתו של הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל. רבנו למד שם אצל הגאון רבי פסח פרוסקין זצ"ל, שהשפיע הרבה על דרך לימודו של רבנו ועל סברותיו. הוא היחיד שרבנו כותב עליו בתשובותיו ששמע ממנו סברא שעל פיה הוא מוסיף ומחדש (בשלשה מקומות כותב רבנו בשמו סברא שיאיש באבדה אינו מטעם הפקר אלא שפוטרי מהשבה, או"ח ח"א סימן קפ"ד, יו"ד ח"א סימן קכ"ח וסימן ק"נ). כמו כן השתתף רבנו בשיעוריו של הגרא"ז זצ"ל, שהכירו מאז.

בשנת תרס"ה, כשנתגלעה מחלוקת בין הגר"פ זצ"ל והגרא"ז זצ"ל, ביקש הגר"פ לעזוב את הישיבה ולפתוח ישיבה אחרת, כשהוא לוקח את מי מתלמידיו שירצה ללכת אתו. כיוון שהגרא"ז התנגד לכך והם לא יכלו להשתוות ביניהם, פנו שני הגאונים אל הגאון רבי דוד זצ"ל להזן ביניהם. הוא פסק שהגר"פ יוכל לקחת אתו ששה תלמידים בלבד. הגר"פ זצ"ל עבר לשקלאוו ופתח שם ישיבה, כשבין ששת התלמידים שלקח היה הגר"מ שהיה אז בן שלש עשרה. בחנוכת הבית של הישיבה בשקלאוו היה אורח הכבוד לא אחר מאשר הגרא"ז מלצר זצ"ל. רבנו התפעל כל ימיו מגדולת הרוח של גאון התורה שקיבל את פסק הדין ולא החזיק עוד קפידא ומחלוקת. רבנו נתכבד לומר שיעור בפתיחת הישיבה. שיעור זה נדפס – בשינויים מעטים בלבד – בדברות משה לבבא קמא חלק ג' (ראה שם סימן ב'). בשנות לימודיו בשקלאוו התגורר רבנו בביתו של הגר"פ זצ"ל, כך שהיה במחיצתו ממש יום ולילה.

בגיל חמש עשרה חזר רבנו לביתו לזמן קצר, וחזר שוב לישיבה. בגיל שש עשרה (שנת תרע"א) סיים ש"ס וכל השלחן ערוך. בשנת תרע"ג צוה עליו הגר"ד לכתוב את תשובתו הראשונה להלכה.

ג. כי כאיש גבורתו, לא יאונה לצדיק כל און

גיסו של רבנו, רבי שאול יאפין, שימש מתחילה ברבנות בעיירה ראסין, והיה צריך לברוח מן העיר בגלל עלילה שהעלילו עליו בקשר לאיזה פספורט. מאחר שחשש שכתקופת העדרו יטול רב אחר את כתר הרבנות לעצמו, ביקש מרבנו למלא את מקומו ברבנות והוא בן שמונה עשרה שנים בלבד (מסוכות עד פסח תרע"ג). תקחילה נהגה בו – למורת רוחו – בכבוד הרבנות כאילו היה רב ממש. כאשר שב רבי שאול לעיר, חזר רבנו לשקלאו ולמד שם עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בחודש מנחם-אב תרע"ד. מחמת שיבוש הארץ בגייסות נסגרו הישיבות ברוסיה עם פרוץ המלחמה, ורבנו חזר לבית הוריו שם שהה עד שנת תרע"ה. באותה תקופה ^{אוצר החכמה} שהו בעיירה בחורי ישיבה רבים ששיבותיהם נסגרו. עבור בחורים אלה פתח רבנו ישיבה בסמראבין יחד עם אחיו הגאון רבי מרדכי זצ"ל, והיה אומר שם שיעור. חלק מן הבחורים הללו עברו אחר כך עם רבי מרדכי לשקלאו, שם נוסדה ישיבה בראשותו.

כשהיה הגר"ש בחור, הסתתר כדי שלא יגייסוהו לצבא. כשבא בברית האירוסין עם מרת שיינדיל הי"ד, לא היה יכול עוד להסתתר ולכן עשו בגופו ניתוח שגרם לשבר. כך הוכר על ידי הצבא כבעל מום ונפטר מחובת השירות.

אחיו של רבנו, ר' יעקב הי"ד ור' ישכר בער הי"ד גרמו לעצמם לצלוע על ידי שבמשך שנה עמדו מחצית השעה בבוקר ומחצית השעה בערב כשרגל אחת מונחת גבוה יותר מהשניה, וכך נפטרו מחובת השירות.

רבנו היה כל אותו הזמן פטור מחובת הצבא, והחזיק בתעודת פטור שהיתה נקראת אז "פספורט לבן" והיתה ניתנת לעיתים נדירות, ברוסיה שקודם המהפכה, לבחורי ישיבה. בתרע"ז שינתה הממשלה את מדיניותה והחליטה לבטל את אישורי הפטור הקודמים ולבדוק אותם אחד לאחד מחדש. הבדיקה היתה יכולה להתבצע בעיר הקרובה, אבל הגר"ד ורבנו החליטו לנסוע לצורך הבדיקה לעיר רחוקה, הומיל, הנמצאת בצדה האחר של בילורוסיה, בפלך מוהילוב. לדעתם היה סיכוי גדול יותר לרבנו להשתחרר מחובת הגיוס במקום שבו אין הוא מוכר בכלל לפקידי השלטון, והוא יכול להבלע בין המון המתגייסים. בדרכם להומיל נסעו לעיירה סמלאוויטש שליד מינסק. שם התגורר יהודי בשם ר' בצלאל שהיו לו קשרים עם שלטונות הצבא. בעיירה זו שהו אז מרן בעל החפץ חיים זצ"ל, וישיבתו, שגלו לשם מראדין.

הגר"ד ורבנו נכנסו אל החפץ חיים שיתפלל על רבנו ויברך אותו. כשהוצג רבנו לפני החפץ חיים, אמר החפץ חיים לרבנו: "שמעתי עליך", מה שהפתיע את רבנו מאד. אחר כך שוחחו בדברי תורה למשך איזה זמן. כששאל החפץ חיים את רבנו למעשיו בעיירה זו, השיב לו רבנו שהוא בדרכו להומיל כדי להתייצב לפני וועדת הפטור של הצבא, וכי בדעתו לפנות לר' בצלאל לעזרתו. החפץ חיים השיב: "שנינו באבות כל המקבל עליו עול תורה מעבירך ממנו עול מלכות, דע שנגזרה עליך גזרה, אבל כיוון שאתה מקבל על עצמך עול תורה יעבירו מעליך את הגזרה". רבנו התרגש מאד מדברי החפץ חיים. היה ברור לו שדברים אלה יתקיימו והוא זכרם כלשונם כל ימי חייו. אף שהגר"ד ורבנו בטחו בברכתו של החפץ חיים, לא זנחו לרגע את ההשתדלות בדרך הטבע – פנו לר' בצלאל ובקשו ממנו שיייע בידם. הוא קבע פגישה לרבנו עם רופא שהיה לו קשר עם הצבא. רבנו היה בריא לגמרי, והמום היחיד שניתן היה למצוא בו היה כחש בשרו שנגרם ממה שהרעיק את עצמו כדי להפטר מהגיוס. רבנו סירב בתוקף להמיל בגופו מום ממש אף כדי להפטר מן הגיוס. גם בימי זקנתו, כאשר היה צריך להשתיל בגופו קוצב לב, לא הסכים רבנו לכך עד שנתברר לו שאין בהשתלה זו יצירת מום הנראה לעין בגופו. הרופא שבדקו אמר שכיוון שמחמת המאמץ המלחמתי המוגבר לוקחים עתה גם נכים לצבא, ורבנו הוא בריא יחסית, ממילא בדרך הטבע אין לו שום סיכוי להפטר.

הגר"ד ורבנו המשיכו בדרכם להומיל כדי להתייצב לפני וועדת הפטור. כשהגיעו לשם ראו תור ארוך של ממתנים, בעלי מום, משוגעים ומבקשי פטורים אחרים. הגר"ד רצה להצטרף לתור, אולם רבנו חשב שמוטב שקודם כל יראו מה עולה בגורל האחרים שעמדו בפני הוועדה. הנוהל היה שאדם שחיכה בתור היה נכנס בפתח הכניסה, שוהה בבניין הוועדה כמחצית השעה, ויוצא אחר כך בפתח אחורי. הם הלכו אל הפתח האחורי כדי לשוחח עם היוצאים והתברר שכולם גיוס, וכי לא היה בהם אחד שנפטר. אז החליט רבנו שאין שום תועלת בפנייה אל הוועדה הזאת, וכי עליהם לשוב לביתם. ידידים ששמעו על הענין הציעו לרבנו

שיחביא עצמו וירד למחתרת, כך שלא יוכלו למצאו ולגייסו לצבא. מעשה זה היה מסוכן ביותר כיוון שהנתפס בכך היה עלול להענש בעונש מיתה ח"ו. באחת העיירות שבדרך חזרה לסטראבין פנו לאחד הפקידים העירוניים ושיחדו אותו בעשרים רובל שיתן להם אישור דחיה לשלשה שבועות מלהתייצב בלשכת הגיוס, עקב מאורע משפחתי כביכול.

בדרכם לסטראבין עברו באוודא, שם התגורר אחיו הגדול של רבנן, הגאון רבי יצחק זצ"ל. שם היו תלויות ברחוב מודעות חדשות ממעם שר המלחמה הרומי. המודעות אמרו שמי שנתגייס כבר לצבא נתגייס, אבל מי שעדיין לא נתגייס נדחה גיוסו למחצית השנה. ההחלטה שלא להתייצב בפני הוועדה בהומיל גרמה שגיוסו של רבנן לצבא נדחה.

במהלך חצי שנה זו החליף הצאר את שר המלחמה, ונשתנו כללי הגיוס לצבא. על פי הפקודות החדשות כל אדם מעל שלושים המחזיק במשרת רבנות נפטור מן הגיוס. פטור זה לא חל על תלמידי ישיבות אלא רק על רבנים ממש. בשנת תרע"ז היה רבנן בן עשרים ואחת, ובעיר מולדתו ידעו מתי נולד כך שאי אפשר היה לזייף את גילו.

אחרי שהגר"ד עזב את הרבנות באוודא נתמנה הגאון רבי יעקב קאנטראוויץ זצ"ל – גיסו – להיות שם רב. הוא עזב את העיר בשנת תרע"ז, ויהודי העיירה שנותרו אז ללא רב הסכימו קודם חג השבועות תרע"ז שרבנן ישמש כרב העיירה – לפחות כלפי השלטונות – כדי לנסות לפוטרו מן הצבא. הדחייה בת מחצית השנה תמה פמוך להג המוכות. למרות זה דחו רבנן והגר"ד את ההתייצבות בלשכת הגיוס עד לאחר פורים תרע"ז. אז התייצבו בלשכת הפקידות באוודא – שהיתה עיר מולדתו של רבנן, בה גם נודע לכל תושבי העיר בחיותו רב העיר במשך חצי שנה – ובקשו מראש הפקידים להקדים את שנת הולדתו של רבנן במסמכים הרשמיים, כך שעל פי המסמכים הללו יהיה גילו שלושים והוא יפטור מן הגיוס. הפקיד הסכים לעשות זאת תמורת שוחד בסכום גדול מאד של שלוש מאות רובל. אלא שעדיין לא היתה זאת הצלה גמורה, כיוון שאנשי הפקידות כולם הכירו את רבנן וידעו את גילו האמיתי, כך שהם היו עלולים להלשין עליו לשלטונות. אבל כשיצאו הגר"ד ורבנן מלשכת ראש הפקידים הוא כיבד אותם מאד, יצא אתם לחץ ולעיני הכל לחץ את ידם, מעשה בלתי רגיל אצל אותו רשע נאוותן. דבר זה הרשים מאד את הפקידים הנמוכים, שחששו לפגוע ברבנן ולהלשין עליו. כך נפטור רבנן מן הגיוס. כשהיה רבנן מספר סיפור זה היה מייחס את הצלתו לברכתו של החפץ חיים, אף שהגר"ד ורבנן השתדלו בדבר בדרך הטבע, בערמה רבה והוצאת הון תועפות. מכאן למד רבנן את גודל בוחה של ברכת ת"ח וצדיק, ומה שהיא פועלת בתוך דרך הטבע וההשתדלות המעשית.

אף שמלכתחילה נועד מינויו של רבנן באוודא להיות רק לצורך הפטור מן הגיוס, הוא נהג בעיר רבנות ממש – אך בדרכי נועם ולא בתקיפות שנהג אחר כך כשישימש בקודש בליובאן. הוא אמר שיעור בכל יום והיו לו תלמידים רבים מבין הבחורים ששיבותיהם נסגרו עקב המלחמה, והיו נודדים ממקום למקום כדי להתחמק מן הגיוס לצבא. בדרך כלל היו שלטונות הצבא מחפשים מתחמקים מן הגיוס בכל בתי הכנסת בעיירות. אף כי השלטונות לא פקדו את בית הכנסת של רבנן משום שראש הפקידים שם עליו את עינו לטובה, מכל מקום חשש רבנן שמא ישתנה המצב, והבחורים שמצאו להם מקלט בבית הכנסת והיו לומדים שם וישנים שם על הספסלים, ייתפסו לעבודת הצבא. לכן כאשר ישיבת מיר, שגלתה בזמן המלחמה ממיר, עברה באוודא, שלח רבנן את כל תלמידיו שיצטרפו אל בחורי הישיבה כדי שיתערבו בקבוצת הבחורים הגדולה של הישיבה, והשלטונות לא יבחינו שהם חייבים בגיוס.

מן התשובות שכתב בימי שהותו באוודא נותרו, לאחר שאיבד רבנן את כתביו בשנת תרפ"ב כפי שיסופר להלן, המכתבים שכתב לדודו הגאון הגדול מוהר"ר יעקב קאנטראוויץ וקבלם ממנו בחזרה (אגרות משה או"ח ח"א סימנים י"ג – י"ט ויו"ד ח"א סימנים ר"א – ר"ד) ותשובה שכתב מחדש אודות קידושי שחוק (אח"ע ח"א סימן פ"ב). רבנן כיבד מאד את דודו הגר"י. לימים נעשה הגר"י זצ"ל רב במרמזון ניו ג'רסי. הוא פסק, וכן פסק הגר"י הענקין זצ"ל, ראה אגרות או"ח ח"ב סימן ס"ח, שאסור לפתוח את דלת המקרר בשבת מחשש שמא על ידי כך יופעל מנוע המקרר. אף שרבנן חלק על פסק זה, מכל מקום משום כבודו של הגר"י חיבר את המקרר שבביתו לשעון שמפעם לפעם ניתק את המקרר מן החשמל, ובשעה שהמקרר היה

מחובר לחשמל פעל המנוע שלו תמיד. כך שבין בשעה שהמקרר מנותק מן החשמל ובין בשעה שהוא מחובר מותר לפתוח את דלת המקרר כי פתיחה זו אינה מפעילה אותו.

בזמן שרבנו שימש ברבנות אוודא היה הגאון רבי חיים זצ"ל מבריסק שרוי בגלות במינסק. אחיו של רבנו הגאון ר' יעקב הי"ד נשא לאשה את מרת רבקה הי"ד שהיתה מקרובותיו של הגר"ה, כך שהיתה קרבת משפחה ביניהם. הוא שלח להודיע לרבנו שישמע עליו – מה שרבנו ראה כשבח גדול ועידוד שאין כמוהו – וכי הוא קורא לו קריאה של חיבה לבוא ללמוד אצלו. רבנו רצה לעשות כן אולם הדבר נבצר ממנו, שכן הוא לא היה יכול לעזוב את אוודא. השוחד ששיחדו את ראש הפקידים הועיל רק לשינוי גילו של רבנו במסמכים הפנימיים של שלטונות העיר, אבל הפספורט שבידיו לא שונה ושם היתה נקובה שנת לידתו האמיתית. אילו היה עוזב את אוודא היה מתברר לכל מי שהיה בודק את הפספורט שהוא בעצם חייב בגיוס, והיו מגייסים אותו מייד לצבא. רבנו הצטער מאד על ההזדמנות שהחמיץ ללמוד אצל גאון הדור ההוא.

שנתיים שימש רבנו כרב באוודא. הוא סיפר שכשנעשה רב, בא אליו המלמד הזקן שלו מן החדר הכניע את עצמו אליו בפרהסיא, ושימש אותו. רבנו ביקש למחות ולא להניח לו לנהוג כך, אבל המלמד אמר שזו שמחה גדולה עבורו והוא מודה לשי"ת על שזיכהו לראות בחייו את תלמידו משמש ברבנות. באוודא היה גר גם דודו של רבנו, אחיו של הגר"ד, שהיה נחשב העשיר והתקיף שבמשפחה. בימי נעורו של רבנו היו הילדים הולכים אל הדוד הזה בחנוכה, והוא היה מחלק להם דמי חנוכה. גם דוד זה הכניע את עצמו לפניו כשנעשה רב העיר. רבנו היה משבח אנשים אלה מאד על הכבוד שרחשו לתורה ולרבנות. התנהגות זו היתה אפיינית בעיניו ליהודים שהתגוררו בגלילות הללו.

בפורים תרע"ז התחילו המהומות שכתוצאה מהן הודח לאחר שבוע הצאר הרוסי, ובקיץ של אותה שנה נבחר אלכסנדר קערענסקי לחיות ראש ממשלה. מאחר שהסיבה הבולטת למחפכה היתה ההתנגדות להשתתפות רוסיה במלחמה, חשבו כולם שהמחפכה תביא את השלום המיוחל. אולם "המפשים" המשיכו את המלחמה כנגד הגרמנים" כלשון רבנו, כך שהבולשביקים זכו לתמיכה ציבורית רחבה, חוללו הפיכה נוספת, וזכו בשלטון. ב"ט אדר תרע"ח נכרת הסכם השלום עם גרמניה בעיר ברסט ליטובסק, שעל פיו ויתרה רוסיה בין השאר על פולין ועל אוקראינה. כתוצאה מכך כמשך כשנה היתה אוודא נתונה תחת השלטון הגרמני. שלטון זה היה שינוי גדול לטובה ליהודים מן השלטון הרוסי ששנא את היהודים וזלזל בהם. הגרמנים התנהגו בכבוד רב גם אל תושבי העיר היהודים ואל הרב, והיהודים ראו בהם שליטים נאורים של ממש.

עם סיום המלחמה בופלה חובת הגיוס לצבא וכך לא היה רבנו צריך לשבת עוד באוודא. כיוון שהוא לא ראה את עצמו כרב של ממש שם, עזב בתרע"ט את העיר וחזר לבית אביו בסטראבין.

עם תבוסת גרמניה במלחמת העולם וביטול הסכם ברסט ליטובסק נסוגו הגרמנים מסטראבין ב"ג כמלך תרע"ט (רבנו זכר את כל התאריכים הללו על פה). לאחר נסיגת הגרמנים נכנס לעיר הצבא הרוסי לזמן קצר, ואז חדר הצבא הפולני לרוסיה בנסיון למגר את השלטון הקומוניסטי. הצבא הפולני היה בסטראבין כמחצית השנה. עם נסיגתם מן האזור, פרעו החיילים הפולנים פרעות בעיירות והיו משוטטים בהן כשהם שודדים, רוצחים ומבעירים את בתי העיירות כמוב בעיניהם.

סטראבין הותקפה על ידי קבוצת פורעים שעשתה פוגרום ביהודים. הם רוקנו את בתי העיירה מכל מה שהיה בהם, ובמיוחד את ביתו של הרב. הם גנבו את כל הכלים מן הבית ולקחו אפילו את המגפים הישנות של הגר"ד. בצאתם חטפו אתם את הגר"ד ואת ר' יעקב בנו כבני ערובה לתשלום כופר עצום שעל העיר היה לשלם מייד, שאם לא כן יכוס נפש ח"ו. רבנו ויתר בני המשפחה החלו מייד לחזור בין הקהילות השכנות בבקשה דחופה לאסוף כסף להצלת נפשות, ולזו מאנשים את כל הכסף שהיה בידם ללא מניין וללא חשבון. רבנו הבטיח למלווים שכשיבואו לנבות חובם יהיו נאמנים אצלו באמירה כמה כסף נתנו לו. את הכסף שאספו שלחו לחוטפים, והסכום לא הספיק כדי לפדות את השבויים. רבנו חזר שוב בעיירות, ואסף עוד כמה עשרות אלפי רובלים, וגם הפעם לא הסתפקו החוטפים בסכום שנאסף. כך היה גם לאחר הפעם השלישית – הכסף לא הספיק, ובכל זאת שחררו החוטפים את הגר"ד ור' יעקב. אבל הם שולחו החוצה לחזור לעירם באמצע החורף כשהם כמעט עירומים ויחפים. ר' יעקב היה צעיר ובריא (הוא נרצה במחנה ריכוז בזמן השואה, הי"ד), אבל הגר"ד היה כבר איש זקן וחולה, ובכל זאת הצליח להגיע לביתו בשלום. הדבר היה לנס

איך עבר הגר"ד את הדרך לביתו בשלג ובקור ללא מעיל ונעליים. במשך השנים הבאות שלמה המשפחה את חובותיה למלווים.

ד. כי בי מלכים ימלוכו

ביום שני, כ' אדר א' תרפ"א נפטרה הרבנית מרת פייא גיטל ע"ה. סמוך לאחר מכאן באה משלחת ראשי הקהל של לויבאן, שהיתה מרוחקת מסטראבין כארבעים קילומטר, אל רבנו להציע לו את הרבנות בעירם, ורבנו נענה להצעתו. הוא עבר ללויבאן לפני הפסח ונהג שם רבנות בתקיפות של ממש. הרב הקודם דלויבאן שעלה לארץ ישראל, כתב לרבנו שבאו לפניו כמה דיני תורה ועדיין הם תלויים ועומדים. הוא כתב לו שבאחד מהם דן בטעות וצריך להחזיר את הדין באופן מסוים. רבנו החליט שגם אופן החזרה מוטעה, הראת את המכתב לצדדים, ופסק בדרך שלישית. מלכתחילה נראה הדבר תמוה בעיני בעל הדין שיצא חייב בדינו ובעיני בני העיר, אבל כשעמד רבנו על דעתו בתוקף הבינו בני העיר שמנוי וגמור עמו להעמיד את הדין והאמת בעיר ולא לאגור דבריו מפני איש.

עוד סיפר רבנו כי באחד מן הדינים שבאו לפניו בימיו הראשונים בלויבאן שלח הזמנה לנתבע לבוא לפניו וחלה השיב שיבוא כאשר יתפנה לכך. רבנו לא הסכים לכך ושלח את הגבאי להודיע לנתבע שהוא חייב לבוא לדין מייד. גם החלטה זו של הרב החדש להיות תקיף ולא לוותר כלל כאשר הדבר נוגע לדין, הרשימה מאד את בני העיר.

מפסח עד ל"ג בעומר שרר בעיר שקט יחסי, אף שברוסיה כולה התחוללה מלחמת אורחים. בליל ל"ג בעומר הגיעה המלחמה אל לויבאן, ופורעים החלו לירות אל תוך העיר. אנשי העיר שהיו מלומדים בפרעות שבאו בעקבות מלחמת העולם, ברחו אל מחוץ לעיר ורבנו בתוכם. באותו הזמן היתה דירתו של רבנו אצל אחד מבעלי הבתים שביתו היה בתוך העיר. כשהחל רעש היריות ונדמה היה שהפורעים נסוגו, חזר רבנו ללון אצל אחד מבעלי הבתים שהתגורר בפאתי העיר והציע לרבנו שיעשה את שארית הלילה בביתו, ויחזור לדירתו הקבועה כשיאזר היום.

לפנות בוקר התעורר רבנו בחשש עמוק שהשקט המוחלט שמסביב אינו טבעי וטומן בחובו סכנה. הוא העיר את מארחו ואמר לו שלדעתו צריך לנוס מן הבית אל מחוץ לעיר. חלה שמע לקולו ללא היסוס והם עזבו את הבית. מיד עם יציאתם את הבית החלו מטחי יריות לכיוון הבית מכל עבריו. ייתכן שהפורעים ארכו סביבות הבית בכוונה להרוג את הרב. ליד הבית, מחוץ לעיר, היה שדה תירס והם נמלטו לתוכו. בדרך כלל התירס אינו גבוה בזמן האביב, אלא שבשנה זו, סיפר רבנו, התרחש גם להכין להם הצלה והתירס היה גבוה שלא כדרך הטבע, כך שהבורחים יכלו להסתתר בשדה. בבריחה הקודמת מן העיר בתחילת אותו הלילה, לקח אתו רבנו רק את כתבי התורה שלו. גם במנוסת הבוקר לקח אתו רק את תיק הכתבים. מאחר שהתיק היה כבד ורבנו היה עייף מנשיאתו, מסר אותו לבחור שעבר על ידו שהיה חזק יותר. הם המשיכו לכרוח יחד, וכאשר גם הבחור ההוא התעייף החליטו להפקיד את הכתבים ביד גוי שעברו בקרבת ביתו. הם אמרו לגוי שלכתבים שבתיק אין ערך כספי והם חשובים רק לבעליהם, והבטיחו לו לשלם לו על מרחתו בשמירת הכתבים כאשר יבואו לקחתם ממנו. לאחר מכן המשיכה הקבוצה במנוסתה לכון העיירה אורצ'יה שם שהו יומיים.

לאחר יומיים חזר רבנו עם קבוצת אנשים ללויבאן כדי לקבור את הרוגי הפוגרום. שאר אנשי העיירה נפוצו בעיירות שבסביבה. מאחר שרבנו ואנשיו חששו עדיין לחזור ולגור בעיר, עברו משם לסטראבין. בינתיים הגיעה השמועה אל הגר"ד שלויבאן הותקפה בידי פורעים, וכיוון שלא היה מי שידע מה עלה בגורלו של רבנו, הצטער מאד ודאג לו. הגר"ד סיפר כי אחד מן הגבאים שלו שהיה מוחזק אצלו אדם גדול ניהמו ואמר שוודאי לו שרבנו יצא בשלום מן הפורענות.

באותם הימים בא למלוצק חגוי שקיבל לפקדון את הכתבים, כדי למסרם לגרא"ז מלצר, ששילם לו עבורם. הגרא"ז שלח להודיע לגר"ד שכתביו של רבנו נמסרו לו על ידי חגוי שהופקדו בידו ולא נדרשו, ואף שלכאורה הדבר אינו מכשיר מיכות מכל מקום הוא בטוח שזכות התורה עמדה לרבנו ושהוא ניצל. סמוך מאד לקבלת בשורה זו, כשהגר"ד היה חרד לגורל בנו, חגיע פתאום רבנו כשהוא בריא ושלם, עם כמה אנשים שהיו אתו, לסטראבין. הם שהו שם שבוע ימים. ביום ששי (ד' סיון) התחולל פוגרום קטן בסטראבין. כל אנשי העיר ברחו

לשדה שצמחו שם עשבים גבוהים. שלא כמו בבדיחה מליובאן לא רדפו הפורעים אחרי הבורחים ולא ירו בהם. לאחר כמה שעות השתרר שקט, וכשהסתכלו הבורחים לכוון העיר ראו שבתיה עולים באש. כמה יהודים נהרגו בפרעות והעיר היתה עזובה מאדם. תושבי העיר חששו להשאר בה, והגר"ד החליט שהתושבים ילכו למצוא מקלט במלוצק. מלוצק היתה עיר גדולה יחסית, והיה בה צבא רוסי שהגן עליה. כל אחד מתושבי סמראבין הבורחים מצא מקום לגור בו, והגר"ד ורבנו שהו בביתו של הגרא"ז. כך הכיר הגרא"ז את רבנו שוב מקרוב, לאחר שהיה תלמידו בימי נעוריו. הבורחים שהו במלוצק עד תשעה באב. בתשעה באב חזרו הנמלטים לסמראבין. מאז הפוגרום של ל"ג בעומר היה רבנו מקפיד על ניהוגי אבילות כל ימי הספירה, ולא היה מפסיקם בל"ג בעומר.

כיוון ששהותו מחוץ לליובאן נמשכה זמן ארוך יותר מאשר כהונתו בה, ראה את מינויו לרבנות ליובאן כבטל. לאחר ראש השנה באה משלחת של חשובי ליובאן אליו לסמראבין לבקשו לשוב ולשאת בעול הרבנות בעירם. רבנו חזר לליובאן שם כיהן ברבנות עד תרצ"ו. ט"ז שנים אלה מתרפ"ב עד תרצ"ו היו בעיניו שנות שימושו ברבנות של ממש.

"הרבה דברים נכונים ממה שחדשתי נשכחו ממני באבדת כתבי ילדותי בעשרה במבט שנת תרפ"ב" (הקדמת מן לדברות משה ב"ק ח"א)

בשנת תרפ"ב הונתנה ברוסיה התכנית הכלכלית החדשה שהיתה בתוקף עד שנת תרפ"ה. בשנים הללו הוקל מעט העול הקומוניסטי, וניתן היה לפתוח עסקים קטנים. ליהודים היתה זו תקופת רווחה יחסית.

ניסו של רבנו הגאון רבי שאול יאפין עבר מרבנות ראסין לכהן בקהילת הסלאוויטש במקומו של הגאון רבי משה הלוי סלאוויצקי זצ"ל (מאוחר יותר נתמנה להיות רב בקהילת סלאוויטש ולאחר מכן נסע מרוסיה לריגא, שם נתפס על ידי הגאונים ונרצח, הי"ד). בחורף תרפ"ב שלח להציע שידוך עבור רבנו, ובקשו להגיע לחסלאוויטש. רבנו נסע לדרכו בעשרה במבט תרפ"ב בעגלה פתוחה גדולה בעלת דפנות גבוהות, שיתכן שנוצרה להובלת חציר, והיתה אז כלי תחבורה מקובל במדינה שהיתה מפגרת בטכנולוגיה, בתעשייה ובתחבורה. העולה לעגלה היה מעביר קודם כל את חפציו שהיו נזרקים אל תוך העגלה, ואז היה מטפס ועובר את דופן העגלה בעזרת אלה שכבר ישבו בה, ונכנס לתוכה. כך עשה גם רבנו, העביר את מזוודתו, שהכילה את בגדיו ואת הכתבים שסירב להפרד מהם, אל תוך העגלה ואחר כך הושיט את ידיו אל היושבים בעגלה שהעלוהו אל תוכה. כשנכנס רבנו אל העגלה לא ראה את המזוודה בתוך הצפיפות ששררה שם, והניח שימצא אותה כאשר ירדו כולם מן העגלה. אבל כאשר הגיעו לחסלאוויטש התברר שמאן דהו חמד את מזוודת העור היקרה שרבנו קנה כדי להחזיק בה את כתביו, וגנבה. רבנו חשב שהגנב השליך את הכתבים לאחר שראה שאין להם ערך, וקיווה שהם הגיעו לידי מישהו ששמר אותם – אולי באיוו ספריה או מוזיאון.

רבנו נהג לרמוז בכתביו שאבדו גם על מצבו הרוחני בעת כתיבתם. אם בשעת הכתיבה היתה רוחו טובה עליו, היה רושם בתחתית העמוד "סבר". אם הרגיש שלא כשורה היה רושם שם "שרף".

אבדן הכתבים נתפס אצל רבנו כפורענות קשה, השידוך בחסלאוויטש לא יצא אל הפועל, והוא שב לליובאן כאבל ממש. לאחר אובדן הכתבים פנה רבנו לאנשים שאליהם כתב תשובות, ולתלמידים שרשמו את שיעוריו, כדי לנסות ולכתוב מחדש את חדושי התורה שאבדו לו. כמו כן ניסה לכתוב כמה מן החידושים שוב מן הזכרון. הצלחתו לא היתה מלאה, ורק חלק מן החידושים שביותר משלוש מאות הדפים שאבדו חזר ונכתב.

רבנו סיפר שחמש פורענויות ארעו אותו בימי שבתו בליובאן וכולן קרו בעשרה במבט או בסמוך לו, ולכן היה מחמיר מאד בתענית היום הזה עד סוף ימיו. הראשונה היתה אבדן הכתבים בתרפ"ב. באותה נסיעה, כאשר עלה אל העגלה הוא נפל לאחוריו ונחבט קשה בראשו, מה שנחשב אצלו לסכנה אף שלא ניזוק מכך. השלישית היתה מחלת הטיפוס שחלה בה בתרפ"ד. הרביעית – החרמת ביתו בליובאן על ידי השלטונות בשנת תר"ץ, אז נתנו לו רשות לגור בדירה קטנה בבניין בית הכנסת – שהוחרם במוצאי זאת חנוכה תרצ"ב, לאחר מכן עברה המשפחה לחדר קטן בבית הכנסת השני שבעיירה. החמישית היתה החרמת בית הכנסת

החוא, ודירתו שהיתה בת, בשנת תרצ"ו. המקום היחיד שנותר לבני הקהילה להתפלל בו היה בית מדרש קטן. מעשרה במבט תרצ"ו ועד ראש חודש מנחם-אב יום נסיעתו מלויבאן, דרו רבנו ומשפחתו בביתו של סנדלר שהיה תלמיד חכם גדול, וגר בדירה בת חדר אחד שהצבא כבר לקח חצי ממנה. הוא מתח וילון בתוך חצי החדר שנותר, ושיכן בחציו את אורחיו. מצידו של הסנדלר היתה זו מסירות נפש, כיוון שאירות רב בבית היה... בחזקת מעשה שיש בו סכנה בזמן החוא.

"...אך שיש לחוש בחולה שיש לו חום, שבחום גדול ידוע שמתקלקל הדעת בהרבה בנ"א, ולכן אף בכל אדם ואף בחום קטן יש לחוש שמקלקל קצת... וכמו דמצינו בשו"ת רביעית י"ן שאסור לו להורות בכריתות דף י"ג... ולכן אפשר שק"ו בחולה דחום מאחר דג"כ חזינן שמקלקל השכל להרבה אנשים, שלכן גם כשיש לו מעט חום ואף לכל אדם יש אולי לחוש שמקלקל קצת ואסור להורות... ומברא זו אמרתי לענין הוראה כשהייתי חולה בעוה"ר בחום בשבט תרפ"ב ובמבט תרפ"ד שאף שהייתי ב"ה שפוי בדעתי כבריא, לא עדיף משתה רביעית י"ן והוא אמת לדינא" (אגרות משה יו"ד ח"א סימן ב)

סמוך לשובו מלויבאן, בשבט תרפ"ב, חלה רבנו במחלת המיפוס המדבקת ועצם המיפול בו היה מסוכן. בתו של רבי יעקב משה הכהן קוסטאנאוויץ הי"ד שהיה השו"ב והמוהל בעיירה ובמביבתה, ראש וראשון למוכי העיר, ועמד בראש המשלחת שנשלחה אל רבנו למנותו לרבנות העיר, מרת שימא ע"ה, קבלה על עצמה את המיפול בו. בזמנו, כאשר באה המשלחת להציע את הרבנות לרבנו, נרמזה גם הצעה שהרב המיועד ישתדך עם ראש המשלחת, אולם בחדשי הרבנות הראשונים לא דובר עוד בזה. לאחר אוכדן הכתבים בנסיעתו לראות שידוך מהוין לעיירה, ולאחר הבראתו מן המחלה, ראה רבנו בכך סימן מן השמים שאין עליו לחפש עוד במקום אחר. רבנו נשא את הרבנית שימא ע"ה בערב שבת קודש פרשת נשא, י"ג סיון תרפ"ב, שהיה ערב השבת הראשונה לאחר חג השבועות וסיום אבלות הספירה. תיאור מאורעות יום החתונה בא בפרק "אשת חבר כחבר" לחלן.

בלויבאן היו גדולי תורה רבים, ורבנו היה מספר את המעשה דלהלן כדי להראות שהיו מהם שהגיעו למדרגת רוח הקודש כמעט, של גילוי אמיתי בתורה:

בתחילת חורף תרפ"ב חלה אחד מבעלי הבתים ונפל למשכב במין חולי מוזר ולשונו התנפחה בפיו. כאשר תקף ליה עלמא ורבנו בא לבקר, ביקש החולה להוציא כל איש מעליו וסיפר לרבנו את סיבת חליו. לדבריו שבוע קודם לכן בשבת פרשת וירא תקשה כיצד זכו בנות לוט שהמשיח יהיה מצאצאיהן, אף שלא בושו בגילוי עריות שעשו והודיעו שבניהן הם מאביהן, ודיבר עליהן בדרך בזיון. כלילה הופיעו בחלומם שתי נשים וקנות מאד שראשן ופניהן מכוסים ואמרו שהן בנות לוט. הן הוסיפו ואמרו לו ששמעו את טענתן, ובאו מעולם האמת לענות לו. הן טענו שהיו יכולות לומר שמאחר שהן ממשפחת אברהם וניצלו בדרך נס מסדום, לא היו תולים בהם מעשה זנות, והיו יכולות ליהם לעצמן כל מעשה נס. כך שהיו יכולות לומר שנתעברו מן השכינה כביכול, ולייסד דת חדשה כנצרות. והן קראו לבניהן עמון ומואב להודיע שכאשר אשה מתעברת יש לולד תמיד אב בשר ודם. בזכות זה זכו ויצא מהן המשיח האמיתי. עוד אמרו שהוא חטא חטא גדול כאשר דיבר עליהן בדרך בזיון. מאחר שהוא דבר עליהן בזלזול, הוא ייענש מידה כנגד מידה כמרגלים (רש"י במדבר י"ד ל"ז) ותשתרבב לשונו ותתנפח בחולי משונה וכך ימות. כשסיים האיש לספר את סיפורו, היסב את פניו אל הקיר ונפטר לעולמו. רבנו ראה בכך עניין אמיתי, מאחר שההסבר נראה לו הסבר אמיתי.

"...אבל הא לא נאמר ברמב"ם בלשון איסור, לכתוב אסור לעשות במלאכה אלא לכפי מה שצריך להוצאתו לעצמו ולאשתו ולבני ביתו כדרך הוצאת אנשים בינונים וכל המבטל זמנו מלימוד התורה יותר מזה עובר בעשין דלימוד התורה ובלאוין דשכחה. אלא נאמר בלשון חשיבות, בפ"ג מת"ת ה"ו, מי שנשאו ליבו לקיים מצווה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה לא יסיה דעתו לדברים אחרים ולא ישים על ליבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת. הרי הוא כמפורש שליכא חיוב זה על כל אחד ואחד מישראל, אלא דמי שנשאו ליבו לקיים מצווה זו דלימוד התורה כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה, עליו לידע דלא יסיה דעתו לדברים

אחרים ולא ישים על ליבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת. ואין זה ממילא דין וחיוב, אלא דהרמב"ם מורה הדרך למי שנשאו ליבו לקיים מצוות לימוד התורה כראוי, אבל אינו מחייב לכל אדם שינהגו כן. ונעשה גם ממילא חיוב למי שנשבע שיקיים מצוות לימוד התורה כראוי שיתנהג כן. (אגרות יו"ד ח"ד סימן ל"ז אות ה')

רבנו מעולם לא סייע לרבנית בטיפול בילדים ובעבודות הבית, גם כאשר גרו – בשנתם האחרונה בליוכאן – בחדר אחד בביתו של הסנדלר. הוא מען כי יעודו בעולם הוא לימוד תורה וכי משנשאו גם היא שותפת ליעוד זה. אם היה צורך להחזיק את התניוק כאשר היא מאמאה את הבית, היה הוא אומר שאם תחברה ברצפה נקיה יגדל כל כך עד שיצדיק ביטול תלמודו, וטאמא אותה בעצמו כיוון שהרבנית אינה משרתת שלו. מה שאינו עוסק בכך כעת הוא משום שתלמודו חשוב יותר, לכן אין מעם שיבטל ממנו כדי לסייע לה בניקוי הרצפה.

"...אני מזכיר גם להודות ולברך את השי"ת על כל חסדיו שעשה עמי עד היום שהוציא אותי ממקומות השמד זה עשר שנים ושאל בחיותי שם בימי עניי ומרודי עזרני שלא אתבטל הרבה מלימוד התורה ומהעיון בה" (הקדמת דברות ב"ק ח"א)

התמדתו בלימוד היתה נפלאה. תמיד היה מודע בפועל ממש לחיוב שנמל על עצמו ללמוד תורה כראוי, דהיינו בכל רגע ורגע. כך היה גדל מיום ליום ממש בידיעת התורה. כל השנים שחי תחת שלטון הרדיפה והדיכוי הקומוניסטי היו עבורו שנות גדילה נפלאות. מצב העניינים לא הסיה את דעתו ולא השפיע על לימוד התורה שלו. הסיבה היחידה שבגללה השתדל כל כך לעזוב את רוסיה היתה חוסר האפשרות לחנך את ילדיו חינוך יהודי. הוא עצמו ביצר את עצמו כחומה שאל תוכה לא חדרה הפרעה כל שהיא.

כיוון שהשלטון הקומוניסטי עלה לשלטון באמצעות הפיכה, וכפה את שלטונו בכוח הזרוע היו רבים שלא ראו אותו כשלטון חוקי אלא כחמס בעלמא. לא כן רבנו, הוא התייחס – בינו לבין עצמו ובפומבי – לשלטון זה כאל מלכות לכל דבר, שבכל עניין דיניה דין והכסף שלה הוא המטבע, אלא שהיא מלכות שעושה רע כאשר היא רודפת שומרי תורה ומצוות. כאשר הובא לחקירה אצל הקומיסר המקומי (מעשה שתחילתו בפרק "אשת חבר כחבר" על תולדות הרבנית מרת שימא ע"ה) שוחח אתו הקומיסר ארוכות – לכאורה כמסיה לפי תומו – כדי לראות האם הוא מתנגד לשלטון. רבנו אמר שבתוך פחד המות שהיה שרוי בו האיר תקב"ה את עיניו לענות לו בחכמה. כשנשאל לדעתו על המצב הכלכלי אמר שלחלכה רק הרובל הרוסי נחשב למטבע במדינה, אסור להנות את המדינה ולעקוף את חוקיה, ואין כל מעמד למטבע זה – זאת בזמן שלרובל לא היה כמעט כל ערך. תשובותיו מצאו חן בעיני השלטון, וכך היה רבנו נוהג באמת.

עוד קודם החקירה ביקש מקרוביו שלא ישלחו אליו כסף מארצות הברית, פן תהיה סכנה בדבר. מכל מקום הם היו שולחים לו כסף תדיר. עוד קודם איסור החזקת מטבע זה, כשהיו מודיעים לו מבית הדואר שהגיע כסף עבורו, ושאלוהו אם הוא רוצה לקבלו בדולארים או ברובלים, השיב שכמובן הוא מעוניין לקבל את הכסף ברובלים כיוון שהוא אזרח רוסי, ורובל הוא המטבע שלו. הפקידים נתנו לו רובלים בשער הרשמי, שהיה נמוך ביותר, וחשבוהו לטיפש על החלטתו זו. רבנו ביקש קבלה על המרת הכסף. הפקידים סרבו לכתוב לו קבלה בטענה שהם אמורים להיות נאמנים עליו. הוא השיב שאם לא יקבל קבלה כתובה ישלח את הכסף חזרה לארצות הברית. כך שהפקידים בעל כרחם היו צריכים לכתוב לו קבלה על המרת הכסף. שנים אחר כך כשכבר נאסרה החזקת מטבע זה, בשעת חקירתו על ידי הקומיסר ששאלו אודות כספים שהגיעו אליו מחוץ לארץ, הוציא את הקבלות מכיסו והוכיח בכך שלא עבר על החוק.

אחר כך שאלו את חוות דעתו בעניין מעשה שאירע באחד מבני הקהילה. עם הכרות האיסור להחזיק מטבע זה הגיע אותו בעל מלאכה פשוט לתחנת המשטרה כשבידו עשרה דולארים. מייד חשדוהו שהכסף שמסר הוא רק מעט מהמכום שיש בידו באמת והשליכו את האיש למאסר, כדי להכריחו לגלות היכן הוא מחזיק את יתר הכסף הזור שבידו. החוקר שאל את הרב אם לדעתו באמת מסתיר האיש כסף מפני השלטונות. רבנו השיב שהמכום הזה הוא וודאי הסכון שיש בידי האיש עוד מן המשטר הקודם, "ותחת שלטון ניקולאי, כמה כסף יכול היה בעל מלאכה כבר לחסוך לעצמו". כך צד את ליבם של החוקרים ברמו לדיכוי בעלי מלאכה תחת

השלטון הקודם, ובאמונתו שאמנם אותו אדם עני הוא ואינו מחזיק כסף. כשיצאו הדברים מפיו אורו פני החוקרים, וחיוך עלה על פניהם. אותו בעל מלאכה שוחרר מן המאסר לשלום.

אחר כך שאלוהו מה דעתו על הדרך שהם נוקטים בה, להשליך למאסר אנשים חפים מפשע למען ישמעו האחרים וייראו. הם כלאו שמונים אנשים בתא קטן וצפוף שהיה בו רק כלי קטן, שנועד בדרך כלל לאדם אחד, לעשיית צרכים. הוא השיבם שלהלכה דינא דמלכותא דינא, ואין ליהודים ולמנהיגיהם מקום לבקר את מעשי השלטונות. גם תשובה זו נתקבלה באהדה.

אז נשאל את השאלה האחרונה, איך הוא מרשה לעצמו להתנהג כבעל רכוש מן המשטר הישן (קאפיטאליסט בלשונם) העושה את ההמונים בכך שהוא מוכר להם שמרים במחיר מופקע (כאמור לחלץ בפרק "אשת חבר כחבר" פרנסת הרב היתה מהזכות למכור שמרים לבני העיירה). הוא השיב בתקיפות "לא מנעתי אף אחד מלמכור שמרים גם הוא לכל המעוניין, מכל מקום באים בני הקהילה לקנות שמרים דווקא אצלי, וודאי שאין זה מחמת כוחי לעשקם, אלא מחמת רצונם לשלם את שכרי בדרך זו. זהו רצונם החפשי ואני פועל שלהם ולא בעל רכוש". גם תשובתו זו נתקבלה על דעתם, והוא יחד עם שאר בני הקהילה, שוחררו מן המאסר.

מחמת נאמנותו למלכות השוררת היו השלטונות מכנים אותו "הרב הקומוניסטי", ועם מה שרדפוהו ואת משפחתו כרב, נהגו בו כבוד ולא פגעו בו לרעה. כל ימי כהונתו בעיר לא הושלך למאסר אף אחד מאנשי העיר.

"...ונתנין ממנה עצה ותושיה בינה וגבורה שנאמר לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין ומגלין לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק והוי צנוע וארך רוח ומוחל על עלבונו ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים" (אבות פ"ו)

כאשר נסגר החדר בעיר, וחילדים הוכרחו ללמוד בבתי ספר של הממשלה השתדלו המורים שם בכל כוחם לחסות את הילדים נגד תורת ישראל. הילדים הגדולים יותר היו תמיד משיכים תשובות בשם הרב, ועומדים על דעתם. אחת המורות היהודיות בבית הספר לא יכלה לסבול זאת יותר ואמרה בכעס: מה יודע הרב שלכם ומה הוא מבין, אפילו את הבעיה הזאת בחשבון דיפרנציאלי הוא אינו מסוגל לפתור. מפאת הנסיבות של אמירת הדברים הפך הדבר למין מבחן בעיני התלמידים והמורה. אם אמנם הרב אינו יודע לפתור את הבעיה הוא מנוע מלהביע דעה בענייני הנהגת העולם בכלל. כשהזרו הילדים לביתם עם הסיפור שפשט בעיירה, היה ברור שכיוון שלרב אין מושג במתמטיקה גבוהה תוכרע הבחינה המטופשת לרעת הרב, לשמחת לבם של רודפי התורה שידאגו לפרסם את הדבר לגרום לחילול ה' גדול ככל האפשר ח"ו. אף אחד לא העיז לספר את העניין לרב, משום שוודאי היה שמופו יהיה רק פגיעה גדולה בכבודו.

משנות נעוריו היתה לרבנו ידיעה מקיפה ועמוקה בהיסטוריה – עולמית ורוסית, בפוליטיקה והוויות העולם, והיה לו כשרון מבעי ותפיסה למספרים. כשהיה חולך ברחוב ומעיף מבט אחד בבניין גבוה היה יכול לומר מיד כמה קומות יש בו. מוחו היה פתוח תמיד לעובדות מדעיות וטכנולוגיות חדשות שהיה מנתח ובודק בעצמו את ההגיון שבהן כנראה מתשובותיו. כשהיה בארצות הברית היה מקפיד לקרוא עתון מדי יום כדי לדעת את המתרחש בעולם, ובמיוחד היה עוקב אחר הנעשה בארץ ישראל. הוא גם פתח את עיניו לנפלאות הבריאה שסביב והתפעל מהן. כשהיה בארצות הברית נסע פעמיים להרים הלבנים שבמדינת נוא האמפשייר. שלושים שנה לאחר מכן זכר שיש שם הר בצורת אדם, ואמר לנכדו שנסע לסביבת המקום ההוא שילך לראות את ההר. הוא היה אומר (ראה אגרות אה"ע ח"ב ריש סימן י"א) שמעולם לא למד כסדר בספרים חיצוניים, וכי השקפתו, תפיסת עולמו וחכמתו באו לו מעמלו בתורה.

כשהבחין רבנו שפני הסובבים אותו אינם בתמול שלשום חקרם לפשר הדבר, ועניין המבחן נתגלה לו. הוא ביקש לראות את הבעיה, וביקש שיביאו לו ספר לימוד לחשבון דיפרנציאלי. הוא התבונן בספר במשך זמן, ניגש אל הבעיה פתר אותה ושלחה כיד הילדים אל המורה. זו נדחמה מיכולתו של הרב לפתור את הבעיה פתרון נכון, ושלחה אליו בעיה נוספת שגם היא נפתרה. מאותו הזמן כאשר המורה היתה נתקלת בבעיה שאינה מסוגלת לפתור היתה שולחת אותה בדרך כבוד והערצה לרב, שכמובן הצליח לפתורה. השמועה על

העניין התמוה הזה הניעה גם לאוניברסיטה בעיר הסמוכה, והתפרסם שבליובאן יושב רב מתמטיקאי גאון שיכול לפתור כל דבר קשה.

השלמונות דאז – עם מה שהכריזו על חופש דת – חיסלו את הרבנות ברוסיה על ידי שהטילו בשנת תר"ץ מס גבוה מאד – בסך שבעת אלפי רובל לשנה על רבנים, שלפי הגדרת השלטון היו מפילים עושקי החמונים. רוב הרבנים התפטרו מחמת שלא יכלו לעמוד בתשלום המס. כאשר רב היה עוזב את הרבנות היה נפטר מתשלום המס מיד. אבל עם עזיבתו היו עיתוני המפלגה מפרסמים בקולי קולות שעוד רב יהודי "ראה את האור" והשליך את הדת מאחרי גוו. כך השתמשו ברבנים המתפטרים כדי להחליש את רוחם של הדבקים בתורה. רבנו ראה את עזיבת הרבנות כחיוק הכפירה ורדיפת התורה, וממילא אסורה עזיבת הרבנות ביהרג ואל יעבור. לכן היה עליו לשלם את המס בעזרת הקהילה. מאחר שכל הכנסותיו ממכירת השמרים הוצאו לתשלום המס כך שלא נותרה פרוטה למוזונותיו ומוזונות אנשי ביתו. מאחר יותר הפקיעו השלטונות את הזכות לייצור שמרים מידיו. כדי שלא להפחית מכבוד הרבנות על ידי נתינת כסף ישירה מקופת הקהל לפרנסת הרב, הטילה הקהילה מכס על השחיטה לצורך זה. מאחר שהעוני היה גדול בעיירה, ורק מעט אנשים שחמו, היתה פרנסתו של רבנו דחוקה בתכלית הדוחק. גם אחיו הגאון רבי מרדכי סירב לנטוש את הרבנות מאותו המעם. מופו היה שהוגלה למיביר, ונפטר שם הי"ד, משום שהינך את ילדיו חינוך של תורה. הגאון רבי מרדכי גם ניהל בסתר ישיבה בת חמשה עשר בחורים בשקלאוו שהסוו את עצמם כבני הבית. בין התלמידים היו הרב חלל מעדאליא זצ"ל, הרב משה צבי נריה זצ"ל ותלמידי חכמים אחרים. רבנו נזתר מכך, וילדיו לא קבלו ברוסיה כל חינוך יהודי, ולא למדו אפילו אלף בית עד עזבם את רוסיה.

רבנו החשיב מאד את השינה בסוכה, והיה מספר שכרוסיה יושבה המשפחה בסוכה גם בשנות הגזירה. הוא נהג לישון בסוכה גם בליל שמיני עצרת בחוץ לארץ, והיתה זאת קבלת בית אביו זצ"ל כמנהג וולאז'ין. הגר"ד היה חולה ומשותק בגופו בחצי השנה שקודם פטירתו. על אף מחלתו הוא עמד על דעתו לישון בסוכה גם בליל שמיני עצרת. אז חלה בדלקת ריאות ולא היה יכול כמעט לדבר. בשעת מחלתו בישרוהו על לידת נכדתו – בתו של רבנו הרבנית מרת שפרה מענדלער תחי' שנולדה ביום הושענא רבה, והוא הרכין בראשו לתראות שהבין מה שאמרו לו. אחר כך רמז שהוא רוצה להפריד מבני הקהילה, וכל בני הקהילה אנשים נשים ומפ עברו לפניו והוא הרכין בראשו לעבר כל אחד לאות ברכה ופרידת. כשספרו זאת לרבנו נתפעל מגבורתו של אביו בשעת דכרוכה של נפש ומהקפדתו היתרה בנוגע לבין אדם לחברו. הגר"ד נפטר ימים ספורים אחרי החג והוא בן שבעים ואחת, בכ"ז תשרי שנת תרפ"ח, שנה בדיוק לאחר פטירת גיסו הגאון רבי אליהו פיינשטיין זצ"ל. כשבשרו לרבנו על פטירת אביו, מיהר מיד לנסוע לסטראבין כעגלה. הוא איחר את מועד הלוויה בכמחצית השעה, וכשהגיעה עגלתו לסטראבין פגש את המלווים יוצאים מבית הקברות. מתוך מרת נפשו קפץ בחיפזון מעל העגלה ורץ לקראת המלווים. כשהיה מספר סיפור זה היה מביע את צערו על שלא המתינו לו מעט כדי שיוכל להשתתף בלווית אביו.

"בעירנו ליובאן אחרי שעלה בידנו בחדש השי"ת לתקן מקוה בימי הגזרה בבית המרחץ של המושלים באופן שלא הכירו שהוא מקוה כשרה אירע שהתחילו להחסם המרחץ רק בשבת והבלן היה ישראל וממילא גם המקוה הוחמה בתערובות חמין שהוחמו בשבת עלי ידי ישראל, ונשאלתי אם רשאות הנשים לטבול בה והוא שעת הדחק גדול שאין מקום אחר לטבול שם" (אגרות או"ח ח"א סימן קכ"ו)

בשנת תרצ"ב סגרו השלטונות את המקוה שבליובאן, למענתם מחמת החשש לבריאות הציבור מרחיצה במבנה לא היגיני, הרסו את הבנין ובנו תחתיו מרחץ שהיה אמור לשמש גברים ונשים יחד. צניעות ומוסר משפחתי נחשבו בעיני המחפכנים כשריד של השלטון הקודם. רבנו נטל עצה ממה שדרשו רבותינו (שמו"ר פ"א כ"ח) על וירא בסבלותם, ראה שאין להם מנוחה הלך ואמר לפרעה מי שיש לו עבד אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת ואלו עבדיך אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע הם מתים, אמר לו לך ועשה להן כמו שתאמר. שם נפשו בכפו פנה אל שלמונות העיר ואמר להם: אינני בא לחלוק על עקרונות המוסר החדש שלכם, יתכן שהם טובים עבורכם. היהודים מכל מקום הם עם שמרני שלא יוכל לחיות עם עקרונות כאלה, וודאי שלא בדור הזה. לכן אם הרחצה תהיה משותפת לגברים ונשים, היהודים לא יתרחצו כלל, ותפרוצנה בעיר מחלות מדבקות. לכן צריך לאפשר רחצה נפרדת לפחות פעם בשבוע. השלטונות קבלו את המענה

והמכיוון לכך. אחד מהנדסים הממונים שם הסכים לעשות בסתר שינוי בדרך אספקת המים למרחץ על פי הוראות רבנו כך שאפשר היה להכשירו במקוה בשעת הדחק. רבנו כתב שתי תשובות לאחיו הגאון רבי מרדכי הי"ד על אפשרויות בניית מקוה בשעת הדחק, ונדפסו באגרות יו"ד ח"א סימן קי"ט וק"כ.

¹⁰אוצר החכמה

השמועה – שיכלה להיות מועברת רק בסתר כמובן – על מקוה כשר בלויבאן פשטה כאש ברחבי פלך מינסק. הנה זה המקוה היחיד בכל רחבי הפלך. ונשים שהיו אמונות על מהרת המשפחה ולא היו יכולות בצוק העיתים להשיג כלי רכב, היו הולכות לפעמים שלשה ימים לכל כיוון כדי להגיע למקוה.

הרבנית שהיתה רגילה למקוה שנבנה בכל החומרות וההידורים לא טבלה במקוה זה שמידוריו החדשים התאימו רק לשעת הדחק. מכל מקום הורה רבנו לרבנית לטבול במקוה מדי חודש משום מראית העין. כך שהם פרוש זה מוז למשך חמש שנים, עד שלהי תרצ"ו כאשר עזבו את רוסיא. כמה מתלמידיו שנודע להם הדבר בקשו גם הם לנהוג בחומרא זה, ורבנו הורה להם שאסור להם לנהוג כך. לדבריו הרבנית נישאה כשהשנים היו כתיקונן, ולכן קבלה על עצמה את כל החומרות בדיני טבילה. כרם נשות התלמידים נישאו להם בזמנים הללו, שאי אפשר לנהוג בהן חומרות כלל, ולא נישאו על דעת לנהוג חומרות או לפרוש, ולכן אין הם רשאים להחמיר על נשותיהם.

משהחליטו רבנו והרבנית לעזוב את רוסיא, היה צורך בפעולה בשני שלבים. ראשית צריך היה לקבל אישור יציאה מרוסיא, ושנית צריך היה לקבל אישור כניסה למחוז חפצם – או לארץ ישראל בהשתדלותו של הגרא"ז מלצר, או לארצות הברית בהשתדלות גיסיו של רבנו, כמתואר בפרק "אשת חבר כחבר". כדי לקבל את אישור היציאה נסע רבנו למוסקבה, כיוון שלא היה לו ספק שהשלטון המקומי בלויבאן, שם הוא מפורסם כרב העיר, לא יעתר לבקשתו בשום אופן. במוסקבה, לעומת זאת, הוא יוכל להבלע בין המוני המבקשים ולא יתבלט ביניהם. כדי שיוכל להגיש את הבקשה ממוסקבה, היתה צריכה להיות כתובת מגוריו שם, לכן שכר דירה בכפר קטן המרוחק כששים קילומטר ממוסקבה שהיה שייך לפלך מוסקבה. הוא לא התגורר בדירה זו כיוון שהיה חייב להיות נוכח במשרדי ההגירה במוסקבה כדי לבקש את היתר היציאה, לשוחח עם התפקידים ואף לשחדם בכסף, אלא השתמש בה רק ככתובת רשמית. במוסקבה שהה בדירה שהיתה שייכת לאחד מקרובי אמו ממשפחת דוידאוויטש שלפני המהפכה היה עשיר גדול. כדי להסתיר או עצמו לא חופיע רבנו שם כרב, ולא התלבש כמעיל הפרווה ובכובע הפרווה שהיה מיוחד לרבנים, אלא התלבש כבעל בית פשוט, וכך היה חולץ להתפלל בבית הכנסת במוסקבה. פעם ניגש אליו אחד המתפללים ואומר לו: רבי יהודי, אולי תרצה לומר שיעור משניות? רבנו לא חשב הרבה והסכים. השיעור מצא חן כל כך בעיני השומעים עד שגם למחרת ביקשו ממנו שיאמר את השיעור. וכך נעשה שיעור המשניות לשיעור קבוע שמאות אנשים היו משתתפים בו. אז ראה רבנו שהיתה זו שגגה מלפניו, שהרי כוונתו היתה להסתתר בין האנשים, ועל ידי השיעור דווקא נתפרסם.

ואמנם בקשתו לקבל היתר יציאה נתקלה בסירוב. האישור נתקבל מאוחר יותר כמסופר להלן בפרק אשת חבר, בהשתדלותו של גיסו הרב"ג ר' נחמיה כ"ץ שליט"א (בימי הדפסת הספר, לפנות בוקר שבת קודש יו"ט שני של חג השבועות שנו"ת נפטר הרב ר' נחמיה זצ"ל בליקוואד שבארצות הברית בש"ט, ונממן בהר המנוחות בעיר הקדש ירושלים ת"ז ביום שני ט' סיון, חבל על דאבדון ולא משתכחין. יהי רצון שבזכות החסדים המרובים שעשה בכל נפשו עם משפחת רבנו זצ"ל שהצילם מגיא צלמות, ושהיה עושה תמיד במאור פנים, שמחה ועדינות נפש שאין כדוגמתה, ואהבת התורה והישרות שהיתה בו, יהיה מליץ יושר על כל משפחתו ועל כלל ישראל) אצל גרומיקו שלימים נעשה שר החוץ של ברית המועצות.

כאשר הגיע האישור הוא נשלח לכתובתו הרשמית של רבנו שהיתה, כאמור, בכפר ליד מוסקבה. האישור היה מונח בבית בכפר למשך זמן כיוון שרבנו לא בדק את הדואר שם מידי יום. כך שכאשר הגיע סוף סוף האישור לידי, כמעט כבר פג תקפו, ועמד לרשותו רק זמן קצר למהר ללויבאן לקחת את בני המשפחה ולעזוב את רוסיא. במשך החדשים שרבנו היה במוסקבה נפטרה חמותו הצדקת מרת רבקה ע"ה.

מאז פטירת אביו הגר"ד, לא פקד רבנו את קברו, כיוון שמנתג וולאזין היה שלא לפקוד את הקברים. אבל לפני נסיעתו מרוסיא נסע לסמראבין לקבר אביו זצ"ל.

כאמור, החלטתו של רבנו לעזוב את רוסיא היתה רק משום הסכנה שבחינוך הילדים לתורה. על הילדים נאסר אפילו להשתתף בסדר ליל פסח שעושה המשפחה, משום שלמענת הרודפים נשחתת נפש הילד על ידי נהגים פסולים כגניבת האפיקומן. כמו כן הופלו הילדים לרעה בכל ענין משום שהיו ילדיו של רב. רבנו היה אומר שרצונו היה רק שילדיו יגדלו להיות עובדי הש"ת, אפילו לא יהיו תלמידי חכמים.

ימים ספורים לפני עזיבתו את ליובאן בר"ח אלול תרצ"ו התישב רבנו לכתוב לוח שנה לשמונת עשרה השנים הבאות, מאחר שאסור היה אז להדפיס ולהפיץ לוחות שנה יהודיים. בני ליובאן לא זכו להשתמש בלוח הזה אלא שנים ספורות בלבד, עד י"ד כסלו תש"ב, עת עלה הכורת על קדושי קהילה מפוארת זו הי"ד.

כאשר עזב רבנו את ליובאן לוו אותו כל בני הקהילה אנשים נשים וטף. אף שהודחות עם רב המשליך מאחרי גוו את המשמר הקומוניסטי ועוזב לארץ חופשית היתה בחזקת סכנה, ממש כמיעו בידי בוגד, לא שתו ליבם לזה ויצאו אחריו למרחק גדול של כמה קילומטרים, הולכים וכוכים על שאיבדו את רבם. אף שרבנותו עלתה להם בדמים מרובים לפרוע את המס שהמילו השלמונות כל זמן שנתקיימה, גילו עתה שהחזקתם את הרבנות היתה מאהבה גמורה ולא מאונס. מאחר שרבנו לא הסכים להתפטר מהרבנות, היה מאחורני הרבנים שהחזיקו בגלוי במשרה זו ברוסיא של אז. בעיני השלמונות היתה נחשב לרבה של ליובאן גם לאחר עזיבתו את רוסיא. מאוחר יותר שמע שספריו שנדפסו נמצאים בספריה בלנינגרד, במדור הספרים שנכתבו על ידי סופרים רוסיים מפורסמים, מתוארים כספרי הרב של העיר ליובאן.

מאחר שהיתר היציאה מרוסיא ניתן למשפחה לפני שהגיעה אשרת מהגר לארצות הברית, נסעה המשפחה מרוסיא לריגא (שהיתה אז בירת למביה העצמאית). עם הגעתו לריגא קיבל מכתב מגיסו הרה"ג ר' ראובן הלוי לוואוויץ וצ"ל שיעץ לו שלא להמשיך בדרכו לארצות הברית, כיוון שאדם גדול כמדרגתו לא יוכר שם ולא יקבל שום משרה. דעתו היתה שעל רבנו להשאר בלמביה ולקבל משרת רבנות באחת העיירות שבת. ואמנם הוצעה לרבנו משרת רבנות חשובה בהיותו בריגא. אבל רבנו החליט שלא לקבל עצה זו, כיוון שלא עזב את רוסיא בשביל עצמו אלא רק בשביל ילדיו, ומבחינה זו לא היתה דעתו נוחה להשאר בלמביה כיוון שהעתידי שם לא נראה לו בטוח. כשהגיע לארצות הברית וגיסו שאל אותו מדוע נסע לכאן למרות עצתו, השיב שהוא בא לארצות הברית אפילו על דעת להיות מנקה רחובות ובלבד שילדיו יגדלו כיהודים. גיסו הבטיח לו שזאת וודאי שלא יצטרך לעשות, והוא ישתדל למצוא עבורו איזו משרה תורנית.

בנו של רבנו, הגאון רבי דוד שליט"א, למד רק אלף בית ברוסיא ומעט חומש לפני שהגיעו לריגא בדרכם לארצות הברית. הוא היה צמא לשמוע ולזכור פסוקים, מה ששימח את רבנו מאד. אף שבריגא היו היהודים בזמן ההוא בשלוות, ויכלו ללמוד תורה ולקיים מצוות באין מפריע, מכל מקום החליט רבנו שלא להשאר בה עם בני משפחתו שהיו שם אז, אלא להמשיך לארצות הברית. הרגשתו היתה שאין עתיד ליהודים עוד במזרח אירופה. הוא גם פחד מגרמניה שהרשע שבה החל לחרים את ראשו כבר יותר משלוש שנים קודם, בתרפ"ו, עם עליית הנאצים ימ"ש לשלטון. בנסיעתו מריגא לצרפת עבר דרך גרמניה, כך שהמשפחה עברה דרך ברלין ושהתה שם מספר שעות. אף שהשומרים היו אדיבים מאד ורק בדקו את תעודותיהם של הנוסעים, בכל זאת הורגשה רשעותם בעליל.

בריגא שהו באותו זמן גיסו הגאון ר' שאול יאפין הי"ד, ואחיו הרבנים הגאונים ר' יעקב הי"ד ור' ישכר בער הי"ד, שהשיגו היתר יציאה מרוסיא עוד לפניו, והמתינו בריגא להיתר כניסה לארצות הברית. על אף שהם המתינו שם זמן ארוך יותר, כשרבנו קיבל את אשרת המהגר שלו, הם עדיין לא קבלו את זו שלהם. באמצעות קרוביהם בארצות הברית קבלו אשרות יציאה לפינלנד בחורף ת"ש. בני המשפחה בארצות הברית הפצירו בהם שיעזבו מיד את למביה לפינלנד, ורבנו שלח מברק שיצאו אפילו בשבת. מכל מקום אנשי ריגא, שלא רצו לעשות את הפסח בפינלנד, החליטו להמתין עד אחר הפסח. בב' אדר שני נסתיימה מלחמת רוסיא פינלנד, כשרוסיא תופסת חלק ניכר משטח פינלנד, אז כבר לא היה טעם לנסוע לפינלנד. אחר כך הצליחו בני המשפחה להוציא עבורם אשרות התגירה לארצות הברית שהגיעו בערב שבת או בשבת כ"ה או כ"ז סיון תש"א. הם יכלו לצאת עם ספינה שהפליגה בשבת, אבל החליטו שאין בדבר דחיפות לאחר כל אותן שנות המתנה, וחיכו לצאת השבת. ביום ראשון כ"ז סיון נסגרו הגבולות בגלל התקפת הגרמנים את רוסיא. ריגא נכבשה מיד על ידי הגרמנים. הנאצים ימ"ש אספו את יהודי העיר, חלק הרגו הרשעים האזורים סמוך לכך,

וביניהם הגאון רבי שאול אשתו שיינדיל וילדיהם חנה יצחק ודוד הי"ד, והרה"ג ר' ישכר בער אשתו חיה וילדיהם אברהם ורחל הי"ד, אשתו של הרה"ג ר' יעקב מרת רבקה וילדיהם משה, הערש ויצחק ובתם הי"ד. הרה"ג ר' יעקב הי"ד נשאר בחיים כיוון שהיה חזק ובריא בגופו. בביתו התקיים מנין במחתרת לשארית הפליטה בעיר, והוא היה שוחט וסופר. כעבור זמן קצר נלקח למחנה ריכוז ונרצח שם כעבור כשנתיים.

רבנו ראה את עובדת קבלתו אישור חגירה לארצות הברית והצלתו לשם, בעוד שאחיו אחרתו וניסו נספח, כהשגחה פרטית גם בזמן שאנדרלמוסא באה לעולם וספה הטובים והרעים (תנחומא בראשית י"ב). הוא אמר שגם בזמן שכזה היתה השגחה על אנשים, עתים לטובה – להצלה, ועתים להיפך ח"ו. ולכן מה שניצל היה ברצון ה' ממש מחמת התפקיד שהיה צריך להיות מוטל עליו. לימים כאשר נשאל מדוע הוא מרשה לכל כך הרבה אנשים להטרידו בשאלות של מה בכך, ענה שבני דורו שחשיבותם בתורה היתה בעיקר עבור עצמם אינם עוד בין החיים, ואם הקב"ה מקיימו לפניו הרי זה משום שהוא נחוץ לציבור, ואינו רשאי להשיב פני השואלים ריקם.

כפי שסיפרנו נסע רבנו מליובאן לריגא שאליה הגיע כד' אלול. שם שהה עד שנתקבל אישור הכניסה לארצות הברית. בנסיעתו לריגא ברכבת שכב לישון כשהוא דואג איך יתקבל במקום חדש שאין מכירין אותו ואינם בני תורה. כשנרדם חלם והשכים ונפל לו פסוק לתוך פיו (תהלים קמ"א, ו) ושמעו אמרי כי נעמו, שכדברי רבי יוחנן (ברכות ג"ה ע"ב) זו גבואה קמנה. כך נתחזק ליבו והיה בטוח שדבריו יתקבלו על שומעיהם. ובאמת בתחנת הרכבת של ריגא היה קהל רב שבא לקבל את פניו ושמע מרבנו דרשה גדולה שהרשימה אותו מאוד. גם לאחר מכן היו דרשותיו מתקבלות באהבה על שומעיהן, ונודעה להן הצלחה גדולה במיוחד אחר כך בארצות הברית. דרשות אלה נתפרסמו בספר "דרש משה". כשנתקבל אישור הכניסה לארצות הברית נסעו רבנו ובני ביתו לווילנא בטרם יבטל את ברכתו של הנה"ח זצ"ל. לפני הגיעו לווילנא שלח להודיע לאחיינו הגאון רבי יחיאל מיכל פיינשטיין שליט"א שלמד אז בישיבת מיר שיבוא לווילנא להפרד ממנו. משם נסעו לגרמניה, ומשם לפריז לפגוש את נכדי דודו הגאון רבי אליהו פיינשטיין זצ"ל, בני משפחת קרקובסקי. מצרפת נסעו לארצות הברית, והגיעו לשם בראש חודש שבט.

ה. מה נמיעה זו פרה ורבה אף דברי תורה פריין ורביין

בימי שבתו בליובאן היה רבנו מוסר שיעורים רבים לבעלי הבתים בעיירה. משום שהישיבות הקבועות ברוסיה נסגרו באותו הזמן לא היתה לרבנו שם ישיבה. אבל היו שם תלמידי ישיבת לשעבר ששמעו אצלו שיעורים. בדרשותיו לבעלי הבתים הוא ניסה תמיד לאמץ את רוחם, לחזקם בתקווה ולעודדם ביאוש ששרר בעקבות רדיפת התורה של השלטון הקומוניסטי. חלק מדרשות אלה נדפסו בספר "דרש משה". עצם אמירת דרשות שכאלה תחת השלטון הקומוניסטי היה מעשה גבורה ומסירות נפש. כמו כן כתב רבנו שם מאות תשובות. רבות מהן בענייני הלכה חדשים, ועניינים שהזמן ורדיפות היהדות גרמו. לדוגמה נציין: אגרות או"ח ח"א סימן קכ"ב בעניין קריעת שקיות ניר ופתיחת קופסות שימורים. שם סימן קכ"ו בעניין המקוה בליובאן שכפי שסיפרנו הוסווה בימי הגזרה בתוך בית מרחץ. סימן קס"ז בעניין תרנגולות שאוכלות חמץ לשחיטה לצורך הפסח ובדבר חלב בהמה שאוכלת חמץ. יו"ד ח"א סימן ג"ד בעניין אבות הסמוכים על שולחן בניהם ובנותיהם האוכלים כל דבר אסור וכופרים בתורה, אם הבנים נאמנים על כשרות המזון שמכנים להוריהם. שם סימן פ"ג בעניין רופא המכנים מכשיר לאותו מקום לבדיקה אם אמרינן שאי אפשר לפתיחת הקבר בלא דם. שם סימן צ"ו בעניין סתימה זמנית של שן לעניין חציצה בטבילה. קבוצת תשובות החל בסימן צ"ח בעניין אשה שאסור שיבוא מים באונה אם מותרת לתת באוזן מוך בשעת טבילה. סימן קפ"ט בעניין שיעורי כסף של תורה לאחר שנשתנה בסיס המטבע בעולם מכסף לזהב. בעניין מניעת הריון באה"ע ח"ד סימן ע' וח"א סימן ס"ג. נוסח חדש לכתובת חרש – שם סימן פ"ז. כתיבת שם העיר ליובאן בגט (בליובאן לא היו כותבים גימין קודם לכן). חו"מ ח"א סימן ג"ב במכירת סחורה כנגד דגן "כנהוג בשנים אלו שאין מצוי המטבעות במדינתנו". יו"ד ח"ב סימן ס' בעיר שיש בה שני בתי כנסת ויחדו הגויים אחד מהם שימסרו להם לענייני פריצות ואם לא ימסרו יקחו מהם את שני בתי הכנסת, עניין שיש בו יסודות חדשים בעניין פיקוח נפש מפני נפש.

רבנן היה מעלה על הכתב הוראות שהורה בעל פה והיה בהם חידוש. הוא היה כותב את תשובותיו פעם ראשונה לעצמו, בדרך כלל במחברת גדולה ואחר כך מעתיק את התשובה, מתקנה ושולחה.

הגאון רבי

"...ובמה שלא נתנו לי רשות להוציא הכתבים שלי בנסעי מלובאן בר"ח אלול שנת תרצ"ו, ועתה כבר נאבדו בזמן הגזרות והחורבן העיר ע"י הנאצים ימ"ש" (הקדמת דברות משה ב"ק ח"א)

כיוון שידע שעלול להיות שלא ירשו לו להוציא את כתביו אתו, משגמר בדעתו לעזוב את רוסיה פירק את מחברותיו לדפים בודדים ושלה דפים אלה מבתי דואר שונים כשהם נושאים עליהם כתובות שולח שונות כדי שלא לעורר חשד, כאילו הן אגרות שלומים לקרובי משפחה בארצות הברית. הקרובים הבינו במה העניין ושמרו את הכתבים, כך ניצלו רובם חוץ מכמה שהלכו לאיבוד בדואר. בסופו של דבר התירו לו להוציא את מרבית כתביו ואפילו את ספריו. אבל עם כל זה מאחר שבאמת לא הניתוחו להוציא את הכל, ואי אפשר היה להשיג את כל תשובותיו ממי שנשתלחו להם, הלכו הרבה מכתבי לובאן לאיבוד.

התשובות נכתבו לרבנים וגדולי הדור ברוסיה ומהוצה לה. אלה שנשתמרו בידינו הן ברובן לבני משפחתו, אביו הגר"ד זצ"ל (י"ד ח"א סי' ר"י, אה"ע ח"א סי' מ' וסי' קי"ב), דודו הגאון הגדול ר' יעקב קאנטוראוויץ זצ"ל, אחיו – הגאון רבי מרדכי זצ"ל והרב ישכר בער הי"ד, גיסו – הרב ראובן לוואוויץ זצ"ל, הרב יצחק אייזיק שמאל זצ"ל והרב נחמיה כ"ץ זצ"ל. כמו כן נשתמרו תשובותיו לידידיו – הגאון רבי שמעון טרעבניק זצ"ל, הגאון רבי אליעזר שך שלימ"א שהיה אז ר"מ בישיבת סלוצק, הרב אליהו שחור זצ"ל מפאהאסמ, והגאון רבי יחזקאל אבראמסקי זצ"ל שמילא את מקום הגרא"ז מלצר זצ"ל ברבנות סלוצק.

רבנן היה נוהג לכתוב את ההערות והחידושים בש"ס שזכה להם בדרך לימודו, והערות קצרות על שולחן ערוך. אלה שנשתמרו בידינו לחלק אורה חיים ויורה דעה נדפסו בכרך זה, וההערות לאבן העזר וחשן משפט יידפסו בעזה"י בכרך האגרות הבא.

בכוונת רבנן היה לכתוב ספר הלכה, מעין שולחן ערוך, על הלכות ורעים קדשים ומהרות. הוא התחיל במסכת ברכות – בבלי וירושלמי – והכתיר את החיבור "הלכות שאינן נוגעות למעשה בזה"ז בעזה"ר", כשהתחיל לעבור על הירושלמי ממדר ורעים ראה שאין פירוש נכון, עם מסקנות להלכה, על סדר הירושלמי, והחליט להתחיל בכתיבת פירוש כזה שממנו יצמח הבירור ההלכתי. ראשית כתב את הפירוש על מסכתות פאה ודמאי. מהדורה ראשונה של הפירוש אבדה עם יתר הכתבים בעשרה כמבת תרפ"ב. רבנן כתב את הפירוש על פאה מחדש בעצמו, ואת הפירוש על דמאי כתב מחדש אחד התלמידים. הרבה יותר מן הפירוש על פאה ודמאי לא הספיק רבנן לכתוב בלובאן. גם בבואו לארצות הברית לא היה סיפק בידו להמשיך, כיוון שהיה חייב לומר שיעורים במסכתות הבבלי הנלמדות בישיבות. גם פרסומו של ערוך השולחן העתידי בשנים לאחר הגעתו של רבנן לארצות הברית ריפתה את ידיו מלהמשיך ביצירת החיבור כיוון שמספר המסדר את ההלכות הללו כבר נכתב.

רבנן כתב גם את דרשותיו שנאמרו בעיקר בשבת הגדול ושבת שובה, סיומי ש"ס, והודמנויות מיוחדות אחרות. בכלל, הרבנים בערי רוסיה לא היו נוהגים לדרוש כל שבת, אלא רק בשבתות מיוחדות בהן התפללו ודרשו בבית הכנסת הגדול של העיירה. קונטרסי הדרשות הללו נצלו מרוסיה ונדפסו בספר "דרש משה". הדרשות שנאמרו בלובאן היו פלפולים ארוכים בדרוש, שנמשכו כמה שעות, והיתה בכמה מהן גם נגיעה אל המצב המדיני.

הזכרנו לעיל את שש התשובות משנות תרצ"ד תרצ"ה שנדפסו באגרות יו"ד ח"א סימנים צ"ח – ק"ג, בעניין אשה שאסור לה שיבואו מים באזנה, שלדעת רבנן מותרת לשים מוך באוזן ולטבול. בעניין זה חלק עליו הגאון רבי יחזקאל אבראמסקי זצ"ל שהיה אז רב בסלוצק, ושניהם החליטו לשלוח את תשובותיהם לווילנא אל הגאון רבי חיים עוזר זצ"ל שהיה מוכר לגדול הדור שיכריע בדבר. הגר"י אבראמסקי זצ"ל כתב מכתב גלווה לתשובות הללו בו כתב כי אחד הרבנים בעיירה שבגליל שלו חלק על הוראתו והתיר טבילה באופן כזה, ולמען השלום החליטו לשלוח את העניין להכרעתו. לאחר זמן קיבל הגר"ע את התשובות, ואמר לדיינים

שבבית הדין שלו שקיבל את התשובות מפלך מלוצק ועיין בהן, וכי הוא עצמו כתב גם הוא תשובה בעניין כזה להתיר, וכי תשובתו של רבנו היא בכמה מדרגות עמוקה יותר וחריפה יותר מתשובתו שלו. דבר זה נתפרסם בין תלמידי החכמים של וילנא, והגיע חזרה אל רבנו. הגר"ע החל להתעניין ברבנו ובאחיו הגאון רבי מרדכי זצ"ל, וכתב לגר"ז מלצר שיספר לו עליהם. רבנו סיפר ששמע כי לאחר מכן אמר הגר"ע לחברי בית הדין ש"עמוק בתוך רומיא יושבים שני אחים הלומדים תורה כפי שהיו לומדים לפני כמה מאות שנים".

ו. לך מארצך ואני אודיע מבעך בעולם (תנחומא לך לך סימן ג)

כשהגיע רבנו לארצות הברית השתדל בכל כוחו להביא את גיסו ואחיו לארצות הברית, וכמו כן להציל את אחיו הגאון רבי מרדכי הי"ד מסיביר, ושלה להם מכתבים וחבילות לעודדם ולחזקם. כנראה שהשתדלות זו היא שגרמה לכך שבסופו של דבר קבלו הנמצאים בריגא אשרת הנירה לארצות הברית, אבל כפי שסיפרנו לעיל הם נלכדו בריגא בזמן הפלישה הגרמנית לרוסיה. גם לאחר המלחמה היה רבנו שולח חבילות לרוסיה לקרובים ששמע שנמצאו מחדש. במהלך מלחמת העולם השנייה, כאשר נודעו הזוועות שעשו הנאצים ימ"ש, היה רבנו בין ראשי הרבנים שהשתתפו במצעד לוושינגטון יחד עם גיסו הר"ג ר' ראובן לוואוויץ.

כשהגיעה אנייתו של רבנו לנמל ציפתה לו קבלת פנים גדולה. "הפרדס" כתב "אריעלה מכבל" וביקש מכל קוראיו לבוא לקבל את פניו. בראש מקבלי הפנים היה הגאון רבי משה סאלאוויצקי זצ"ל, שנשא לאשה את בת דודו הגאון רבי אליהו פיינשטיין זצ"ל. קבלת הפנים הזו עודדה מאד את רוחו של רבנו ואת במחווה בצדקת דרכו. בשבועות הראשונים לשהותו בארצות הברית נתכבד באמירת שני שיעורים, האחד בישיבת תורה ודעת והאחר בישיבת רבנו יצחק אלחנן. בשתי הישיבות הוצעה לו משרת מגיד שיעור. רבנו סירב להצעות, ואמר שאין דעתו נוחה משותפות בישיבות המנוהלות על ידי בעלי בתים. עם זאת היו לו יחסים קרובים עם ראשי שתי הישיבות, רבנו סאלאוויצקי זצ"ל והגאון ר' שרגא פייביל מענדעלאוויטש זצ"ל.

בראשונה התגורר רבנו בבית גיסו הר"ג ר' ראובן לוואוויץ זצ"ל למשך מספר שבועות. מידי יום חמישי היה הר"ג ר' ישראל ראזענבערג זצ"ל שהיה ממקימי אגודת הרבנים מגיע אל הבית לשוחח עם רבנו בדברי תורה, כדי לכבדו. רבנו הכיר לו טובה מרובה על הדבר הזה. אז נמצאה למשפחה דירה באיסט נוא יארק שבברוקלין, ורבנו עצמו נסע לעיר מולדו שבמדינת אוהיו כדי לשמש שם באופן רשמי כרב הקהילה כפי שהובטח לממשלת ארצות הברית כאשר בקשו עבורו אשרת כניסה והיה צורך להראות שיש משרה עבורו שם. לאחר שבוע או שניים כשכבר יצא ידי חובת הממשלה, החזיר את כסא הרבנות לגיסו הרב נחמיה כ"ץ זצ"ל. אז חזר רבנו לאיסט נוא יארק.

כאן פנו אליו כמה מראשי אגודת הרבנים והציעו לו שיתפרנס מדיני תורה שיבואו אליו. כדי להתחיל לפרסמו בתחום הזה הם יפנו אליו בעניין שהם עצמם מעורבים בו. העניין הזה שחובא בפניו היה בין הרבנים הללו שהיו משגיחים אחראים על הכשרות בבית השחיטה, לבין אחד השוחטים שם שהיה עובד שלהם. השוחט הסכים גם הוא לבוא ולידון בפני רבנו. רבנו שמע את הטענות והתביעות ופסק כנגד הרבנים המשגיחים שקיבלו עליהם את הפסק. לאחר מכן באו אליו הרבנים בכעס, ואמרו שאינם מסוגלים להבין את מעשיו, מעשים של אדם המבקש לאבד עצמו לדעת. הם ניסו להיטיב עמו ולדאוג לפרנסתו, והוא יוצא בפסק הלכה נגדם. רבנו סיפר שלא התפעל מדבריהם אפילו כמלוא נימא, והשיב להם שאסור לזייף את התורה ולפסוק שקר, והוא דן דין אמת ויקוב הדין את ההר.

הרבנים הללו יצאו וספרו את הדבר לאחרים על הרב ה"משונה" שהגיע מרוסיה, והסיפור עשה רושם עצום. לא נקף זמן רב ואנשים רבים הגיעו דווקא אליו שידון ביניהם כיוון שנתפרסם כרב שרק האמת לנגד עיניו. מאות מפסקי הדין מן התקופה ההיא יתפרסמו בעז"ה בכרך הבא של האגרות. כמו כן סידר רבנו מאות רבות של גיטין עד שבשנת תש"ך לערך הפסיק לעסוק בכך.

לאחר כמה שבועות נוספים פנה אליו גיסו של הגר"י רודערמאן זצ"ל, הרב יהודה ליב לעווענבערג זצ"ל, בהצעה ליסד יחד אתו ישיבה בקליוולאנד, כיוון שיש שם בעלי בתים המוכנים לתמוך בישיבה שתקום בעירם. הישיבה נוסדה בשם "הישיבה הקדושה ניו-הייזען דקליוולאנד". רבנו היה ראש הישיבה, והרב לעווענבערג היה המנהל. במשך ששה חדשים התגורר רבנו בקליוולאנד כשמשפחתו נמצאת באיסט נוא יארק, עד

שהרניש שאין בכוחותיו להקים מוסד בעצמו. נשתמר בידינו מכתב יחיד מאותה תקופה שכתב או להרה"ג ר' ישראל ראזענבערג בענין זה על נייר המכתבים של הישיבה ונעתיקהו כאן בשלמותו:

"בעה"י יום ג' כ"ב סיון תרצ"ז קליוולאנד יצ"ו

מע"כ ידידי הרב הגדול המפורסם רב פעלים לתורה ולעם ישראל כש"ת מוהר"ר ישראל ראזענבערג שליט"א

שלום ורב ברכה וטובה לדום כ"ג ולתורתו ולביתו וזרעו לעולם.

הנה זה כבר חשבתני לכתב לכ"ג בידעי רוב אחבתו וידידותו אלי ואשר הראה לי כ"ג התקרבות גדולה מרוב טובתו ואהבתו הגדולה לתורה ולומדיה. אבל זה המעם אדרבה מנעני מלכתב כי יודע אני אשר כ"ג ידידי רוצה לראות אותי כבר על מצב בסיס נכון וקים ולדאבוני לא יכולתי לבשר כזה לכ"ג כי בעוה"ר לא מצאתי עדין מנוחה ואף לא נראה שיהיה בפה גם לימים הבאים דבר קים ראוי ונכון בעדי לפי המצב שמצאתי. אבל עתה בשמעי שחושבים אודותי לקבלני באחת הישיבות בנוא יארק אשר ידוע לי שכ"ג מתענין ומשתדל מאד בזה לטובתי וברור לי שכ"ג הרמה יראה שיגמר הדבר בעוה"י לטובתי ולא ישקט עד אם כלה הדבר לכן הנני להביע תודתי וברכתי לכ"ג הרמה על מה שעשה ועל מה שיעשה בעדי וגם בקשתי מכ"ג לראות שתיה' המשרה באופן נכון וקים כפי האפשר ויתברך כ"ג וביתו וזרעו מחשי"ת בכל המוב והחסד והשלום כח"י לעולם. והנני שולח בזה איזה ענין קצר בדברי תורה ממה שחדשתי בעוה"י בלמודי בפה במסכת ב"מ שאני אומר השעורים ואם כי עוד יש להאריך בענין זה אבל רציתי לקצר שלא להטריח על כ"ג והם לדעתי דברים נכונים וניתרצו הרבה דברים ומקשים ואם כ"ג הרמה ימריח להשיבני עליהם או אתכבד בזה מאד בין אם יסייעני בין אם יפרכני כי תורה היא. והנני גומר בברכת שלום וברכה וברוב אהבה וידידות מוקירו מאד כרום גאונו וגדלו. משה פיינשטיין מליובאן."

רבנו חזר לנוא יארק, ובסופו של דבר נסגרה הישיבה. לאחר מספר שנים נפתחה שם ישיבת טעלז המפורסמת. לימים הרניש רבנו שאולי שנה כמה שלא הקים ישיבה שתהיה מיוסדת מראשיתה לפי רוחו, והוא התנחם בכך שכנראה סיבבה ההשגחה את השארתו בנוא יארק, מרכז החיים היהודיים של ארצות הברית שם נשא עליו את משא הדור, מה שהיה חשוב עבורו יותר מהקמת ישיבה. מכל מקום הקים לאחר זמן ישיבה לפי רוחו בסמעטן איילענד.

כאמור במכתב דלעיל, עוד בהיותו בקליוולאנד שמע רבנו על הצעת משרה נוספת. קרוב של הרבנית, הרב יוסף אדלער זצ"ל שהיה ראש ישיבת תפארת ירושלים, שהיתה ישיבה קטנה, החליט להקים ישיבה גבוהה ולהציע לו לעמוד בראשה. רבנו קיבל על עצמו משרה זו. עם חזרתו מקליוולאנד בעונת הקיץ נתן שם שיעורים לבעלי בתים, ובשלהי תרצ"ז החל לכהן בישיבה. שנה לאחר מכן טבע הרב אדלער בים ליד קוני איילענד, ורבנו נעשה לראש ישיבה יחיד בישיבת תפארת ירושלים. שנים לאחר מכן היתה הנחלת הישיבה צריכה להתפטר, ורבנו היה צריך לקחת על עצמו בלית ברירה גם את ההנהלה, ולהתמנות לנשיא הישיבה. כיוון שהישיבה היתה חייבת כספים רבים, השקיע רבנו זמן רב ומאמצים כדי לשקמה. רבנו נהג בישיבה בדרכי נועם ולא בתקיפות וכמעט אף פעם לא פיטר אדם ממשרתו שם. בנוסף לאמירת שיעורים בישיבה וכתובת תשובות, היה רבנו מגיע לכל מקום שהיו מבקשים ממנו לדרוש. הוא מרח מירחא זו כדי שדבריו יגיעו להמונים, והשקפת העולם שלו תקנה מקום ותתבצר בליבם של אנשים רבים ככל האפשר, כיוון שעול יהדות ארצות הברית מוטל על כתפיו. כדרכו לא סמך על הנם, ופעל להגשמת היעוד שיעדו לו מן השמים בכל כוחותיו.

בחדשי כהונתו הראשונים של רבנו בתפארת ירושלים התגורר עדיין באיסט נוא יארק בברוקלין, והיה נוסע ברכבת ביום ראשון בבוקר למאנהעטן שם שוכנת הישיבה. משכורתו בישיבה היתה בת שבעה דולר לשבוע, ולא הספיקה להוצאות הנסיעה מדי יום הלך וחזר לברוקלין, ומובן שלא לשכירת דירה ליד הישיבה. לכן נשאר רבנו במשך השבוע בישיבה כשהוא לן על אחד הספסלים שבבית המדרש, ומתרחץ בשירותים של הישיבה, והיה חוזר לביתו רק לשבת. כך עשה עד שנמצאה לו דירה לא הרחק מן הישיבה. מאז התגורר רבנו בדרום מזרח מאנהעטן עד סוף ימיו.

לאחר מלחמת העולם השנייה, כשהגיעו רבנים פליטי השואה לארצות הברית רצה רבנו למצוא עבורם פרנסה והציע להם להקים יחד בתי דין של זבל"א ולשבת אתו בדין. לאחר מספר שנים התחילו כמה מן הרבנים הללו לנהוג בדין שלא לפי רוחו. הם נהגו כאילו היו טוענים של הצדדים שכל מגמת פניהם לזכות את הצד שמינה אותם, ולא דיינים החייבים לדון דין אמת לאמיתו. פעם הרים דין אחד מאלה את קולו על חבריו וקרא כי יש בידו גמרא מפורשת האומרת כי הדין עם הצד שלו. רבנו ענה לו בנחת, בלי להרים את קולו, שוודאי אילו היה נברר של הצד שכנגד, היתה בידו גמרא מפורשת לטובת אותו הצד. והיה גם מקרה שרב סרב לחתום על פסק הדין כאשר הצד שלו הפסיד (ראה אגרות חו"מ ח"ב סימן ח').

בסופו של דבר תחליטו רבנו והגר"א קאטלער וצ"ל שלא לשבת עוד בדין עם הרבנים הללו משום שהם פסילים לדין. הגר"א קאטלער הוסיף על דבריו והחמיר עוד ואמר גם שאי אפשר לסמוך אפילו על ההכשרים שלהם. רבנו כמעט שהפסיק לשבת בדין בכלל, חוץ מאשר במקרים נדירים שמוסדות חשובים היו מעורבים בהם, ובית הדין לא היה בית דין של זבל"א.

בית הרושת מסויים ייצר מוצרי דגים וקיבל הכשר ללא בדיקת הדגים עצמם בטענה שהדגים כולם באים מאחד האגמים בקנדה שדגים ממאים אינם גדלים בו. העניין הגיע לאגודת הרבנים, ורבנו החליט שיש לבדוק את הטענה לאשורה. הוא, הגר"א קאטלער והרה"ג ר' חיים ביק וצ"ל נסעו ברכבת לקנדה למקום צידת הדגים לראותו במו עיניהם. רבנו החליט שאין למענת בית הרושת על מה שתסמוך, וכי אי אפשר להכשיר את מוצרי הדגים ללא בדיקת כל דג ודג על ידי משגיח.

לימים התקשרה בחורה מן החוף המערבי בארצות הברית לביתו של רבנו בשעה מאוחרת בלילה כדי לברר כשרותו של גומי לעיסה. רבנו הסביר שפנייה אליו בדבר קל ערך כזה אינה מתמיהה, כיוון שאותה בחורה מרגישה שאין לה רב אחר נאמן לסמוך עליו. והסביר שבארצות הברית נוצר מצב שלרבנים יש נגיעה ממון בכל דבר שהם פוסקים עליו, ולכן להרבה אנשים אין אמון באותם רבנים. הוא ראה באמון שיש לכל הציבור כלפיו אחריות מיוחדת כלפי שמיא להשיב להם על כל פניותיהם, כדי שאנשים פשוטים לא יבואו לזלזל בהלכה לגמרי ח"ו.

"...אבל בנאבד מביתו באופן שהיה צריך להיות כאן או שהיה צריך להודיע איתרעי חזקת אשת איש ולכן אם יהיה רוב שמת כזה שהמיעוט אינו מצוי תהיה מותרת לכתחילה אף אם נימא שיש חזקת חיים דנגד חזקה זו שאין שייך סמוך מיעוטא לחזקה לא החמירו במיעוט שאינו מצוי.

ולכן בעובדא דידן שהבעל יודע שאשתו ובניו ישנם באיזה מקום ויודע שצריך לבקשם ע"י קרוביו שבאמריקא וא"י המבקשים אותם ורק דרך זה יוכל למצוא אותם ואם כן הוא כידוע לכולנו שאילו היה קיים היה מודיע הוי זה ריעותא על חזקת אשת איש..." (אגרות אה"ע ח"א סימן מ"א)

רבנו ראה עצמו כאחראי לעגונות בכלל ישראל. כשהתחילו להגיע פליטי השואה לארצות הברית, באו בתוכם אלפי נשים עגונות שגורל בעליהן לא נודע ורבנו לקח על עצמו את ההשתדלות בחיתרן. פעם נשאל אם נכונה השמועה שהתיר שלושת אלפים עגונות. הוא חיך ואמר "הרבה יותר מכך". היתר כל אשה ואשה הצריך התבוננות מקיפה וחקירה יסודית בעובדות המיוחדות לה. פעמים היה הדבר נעשה במשרד הישיבה, בעזרת שני בחורים מכית המדרש שרבנו מדריכם תוך כדי שמיעת הדברים.

סמוך לתחילת כהונתו ב"תפארת ירושלים" פתח רבנו תכנית להכשרת מוסמכים להוראה. גם תלמידיו ישיבות אחרות באו אליו כדי שישמך אותם. הגר"א קאטלער כמעט שלא הסמך אנשים להוראה, את תלמידיו שבקשו היתר הוראה היה שולח לרבנו, כפי שהיה שולח אליו את מרבית השאלות למעשה שהסתפק בהן. רבנו לא היה מכביד על המבקשים היתר הוראה, והיה מסמיכם בקלות. היו שנמסכו על שם העתיד, מתוך תקווה שייגיעו להוראה ממש, ומהם שנמסכו משום דרך כבוד בעלמא, כדי שיוכלו להראות להוריהם ובני משפחתם שהשיגו הישג של ממש בשנות לימודם בישיבה, ומהם אף שהתחייבו בכתב שלא להורות שום

הוראה. רבנו פתח גם את הכולל לתורה והוראה שהיה אחד הכוללים הראשונים בארצות הברית, והיה דוגמה לכוללים אחרים שנפתחו אחר כך ברחבי המדינה.

"בדבר השוחט שעבר לפני התיבה בשבת וי"ט וי"ב ע"י מייקראפאן שהוא בפרהסיא אבל במענה שהרב דלפנים ודעכשיו בביהכ"נ ההוא התירו זה, הנה ודאי טענה זו אינה כלום לומר שיהיה בדין שונג כי הרי מאגודת הרבנים שהם גדולי תורה וגם הם הרבים פרסמו שאסור לדבר ע"י המייקראפאן ואיך שייך למעות לשמוע לאיזה רב המיקל אף אם היה לו מעם דכטלו דבריו נגד דעת גדולים ורבים ויש לו דין מחלל שבת במזיד" (אגרות חלק י"ד ב' סימן ד)

רבנו ייחס חשיבות גדולה לאגודת הרבנים, וראה בה גוף הנוטל עליו אחריות בעניינים הלכתיים וחברתיים שרב יחיד העומד לבדו אינו מסוגל לעמוד בה. שנים ספורות לאחר בואו לארצות הברית נתמנה להיות חבר הנשיאות בת חמשת החברים של אגודת הרבנים, יחד עם הגר"א קאטלער וצ"ל, הגר"א סילבער וצ"ל, הגר"ח העללער וצ"ל והגר"ד סאלאוויציק וצ"ל. בשנת תשכ"ט נבחר להיות נשיא יחיד שלה.

רבנו נתמנה אז גם לעמוד בראש אגודת ישראל בארצות הברית. הוא היה יושב ראש הנשיאות שלה, ויושב ראש מועצת גדולי התורה. בשנת תשכ"ד, בא לארץ ישראל לכבוד הכנסיה הגדולה של אגודת ישראל. הוא השתתף בדיוני הכנסיה רק בכינוסי הפתיחה והסיום, ובשאר הזמן עמדו עליו אנשים מן הבוקר עד הערב. הוא הלך אז לראות את מקום המקדש מנג בחר ציון, וקרע את כל בגדיו. מאז לא נסע עוד לארץ ישראל. אחת הסיבות שהיה נותן לכך היתה שאינו יכול לעמוד בהמון המבקשים לראותו ולסגור את דלתו בפני הפונים אליו לא רצה, כיוון שאם יהיה בארץ ישראל לא תהיה אחריותו על יושבי הארץ פחותה מאחריותו על היהודים היושבים בארצות הברית. כך גם לא בא להתנות נכדו הרב יעקב מנדלר שליט"א שנערכה בארץ.

בגלל עמדת האגודה לגבי ארץ ישראל והתנגדותה להריפתה של חסידות מאממר לעמדה זו, הוחלט אצלם לתקוף את רבנו ופסקיו (כך ספרו לרבנו אנשי נמורי קרתא בירושלים כאשר היה שם בשנת תשכ"ד). כמטרה להתקפה זו נבחרו תשובותיו בעניין הזרעה מלאכותית ושיעור מחיצה של עזרת נשים. מחלוקת זו שלא היתה לאמיתה של תורה גרמה לרבנו ענמת נפש מרובה. התקפות אלה היו רק באמצעות מאמרים ותשובות, אלא גם בהתקפות אישיות חירופים ונידופים, מעשי אלימות, איומי פצצות, המרדנות מלפניות ושריפת ספריו.

אחד הרבנים שהשתתפו בהתקפות עליו נתפס על ידי השלטונות בתרמית מס והיה עלול להיות נידון לתקופת מאסר ממושכת. הוא הגיע לביתו של רבנו, ללא הבעת חרטה על מעשיו, לבקש ממנו מכתב אל השופט בפניה לרחם עליו ולחקל בדינו. רבנו כתב את המכתב המבוקש בסגנון נלהב, כאילו מדובר בידיד קרוב ונערץ. הרבנית ובני המשפחה השתוממו והביעו את פליאתם איך הוא מסייע בידי אדם שרדף אותו כך. רבנו לא הבין את התמיהה משום שלדעתו אי אפשר היה לסרב לאדם הזקוק לעזרה.

"הנה בדבר עניני החסד אשר הממשלה שלנו ארצות הברית שבאמעריקא שהשם יתברך ברחמי המרובים על שארית הפליטה מיהודי כל מדינות יוראפ ושאריה גדולי התורה ותלמידיהם הביאנו לכאן ונסודו מקומות התורה ישנים שמיוראפ וגם חדשים, וע"י שמלכות של חסד זו שכל מטרתה הוא להמייב לכל תושבי המדינה המציאה כמה ענינים של פראגראמען לעזור לתלמידים..." (אגרות חו"מ ח"ב סימן כ"ט)

שמירת חוקי המדינה של ארצות הברית נחשבה בעיני רבנו חובה הלכתית מוחלטת, והוכה מוסרית מצד הכרת המוב. כך פסק שאסור לרמות את הממשלה בכל הנוגע לתשלומי המסים, ולזייף נתונים שעליהם מבוססות תכניות סיוע של הממשלה - הן מצד דינא דמלכותא והן מצד חילול השם שבדבר. גם החשתתפות בבחירות בארצות הברית היו בעיניו חובה אזרחית שצריך לקיימה גם מצד דינא דמלכותא וגם מצד ההזדהות עם השלטון. הוא היה מצביע גם בבחירות המקדימות הקובעות את מועמדי המפלגות לבחירות לנשיאות. בבחירות האחרונות היתה קשה עליו ההליכה אל הקלפי, והשלטונות אפשרו לו להצביע מביתו. פוליטיקאים

רבים היו באים אליו כדי לקבל ממנו הצהרת תמיכה בהם, והוא היה מברך את כל מי שביקש את ברכתו אבל מסרב בהחלט לתמוך במי מהם.

על פי תעודותיו הרשמיות מרוסיא היה רבנו מבוגר בכמה שנים מכפי שהיה באמת, כיוון שגילו שונה בפספורט שלו כדי להשטט מן הגזים כפי שסיפרנו למעלה. עם הגיעו לארצות הברית הועתקה שנת לידתו מן התעודות הרוסיות שלו, כך שגם בעיני השלטונות בארצות הברית היה גילו הרשמי גבוה יותר מגילו האמיתי. לכן קיבל רבנו תשע שנים קודם הזמן קצבת ביטוח לאומי. רבנו הקפיד באותן תשע שנים לשלוח בכל חודש המחאה על מלוא הסכום בהזרה אל הביטוח הלאומי.

מעורבות פעילה של גדולי תורה בפוליטיקה, גם בארץ ישראל, עוררה את התנגדותו. הוא היה אומר שגדלות בתורה אינה ערובה לבקיאות בפוליטיקה. הוא גם שאף ליתר סובלנות בין המתנגדים והחסידים, כיוון שהיהדות שומרת התורה והמצוות אינה יכולה להרשות לעצמה מחלוקות פנימיות בדורנו. בין גדולי התורה הליטאיים היה הוא הקרוב ביותר אל החסידים, היה נפגש עמם ומגיע אליהם, עד שהיו שהציעו לו להיות אדמו"ר של חסידים. החסידים הרגישו קרובים אליו, ואפילו מחסידי סאטמר היו מגיעים אליו לשמוע דעתו ועצתו ולהתברך מפיו. אדמו"ר רמ"מ מליובאוויטש זצ"ל היה מקורב במיוחד לרבנו והיה מפנה אליו שאלות רבות בחלכה. כך היו גם האדמו"ר מבאבוב והאדמו"רים לבית רוזין, וחסיד קארלין סטאלין. ידידיו הקרובים היו הגר"א קאטלער זצ"ל, הגאון רבי יוסף אליהו הענקין זצ"ל, הרב הגאון רבי יונתן שטייף זצ"ל, הרב הגאון רבי יעקב קאמיניצקי זצ"ל והגאון רבי יעקב יצחק רודערמאן זצ"ל. אלה היו שומעים לדעתו ומקבלים את הכרעותיו. אשתו של הרב"ג ר"י שטייף היתה מספרת שכאשר הוא היה משוחח במלפון עם רבנו, היה שם את הכובע בראשו ועומד על רגליו. ביותר היה מקורב לגאון רבי יוסף דב הלוי סאלאוויצק זצ"ל, בנה של בת דודו הגר"א פיינשטיין זצ"ל.

כך נעשה רבנו מקובל על כל יהדות ארצות הברית, וכל דבר מקטן ועד גדול היה בא להכרעתו. הוא היה עמוד אש שהאיר והנחה יהדות שלמה בדרך של שמירת תורה ומצוות בעולם המודרני. הוראתו כי קידושי הרעפורמים והקאנסערוואטיוויזם בטלים מעיקרם, כיוון שהעדים לקידושין אלה אינם בחזקת כשרות, וכי נישואים אזרחיים אינם נחשבים לקידושי ביאה כיוון שהנישואים בטקס אזרחי אינם חפצים בקידושין של תורה, הסירו חשש ממורות ממאות אלפי יהודים ואפשרה את חזרתם בתשובה אל עולם התורה. כך שהוראה זו שהתקבלה למעשה בכלל ישראל היא בעלת משמעות מכרעת לעם ישראל לדורותיו.

עם זאת כיבד רבנו מאד את הגר"א הענקין זצ"ל, ומאחר שהוא החמיר גם בנישואין אזרחיים וגם בקידושי רעפארמים וקאנסערוואטיוויזם הורה רבנו שכשאפשר להשיג גט יש להשתדל בזה לכתחילה (בעניין נישואין אזרחיים כתב כן רבנו באגרות אה"ע ח"א סוף סימן ע"ד ועוד, וגם בקידושין של רעפארמער – שלדעת רבנו הם עוד קלים מנישואין אזרחיים כיוון שאי אפשר לומר שהיתה ביאה לכוונת קידושין חדשים, שהרי היו קידושין והם פסולים – מכל מקום החמיר לקחת גט לכתחילה באגרות אה"ע ח"ד סי' קי"ב ועוד).

רבנו הורה להתיר חלב המשוקק על ידי בתי הרושת של גוים גם כשישראל לא ראה את החליבה, והחשיבו כחלב ישראל משום שהידיעה שאין שם חלב טמא כיוון שהממשלה מקפידה ומפקחת על בתי החרושת וגם משום שאין בעלי חיים טמאים מצויים לחלוב אותם, נחשבת כראיה וכעדות. דבר זה נתן מקום לקהילות של שומרי תורה להתפתח גם במקומות רחוקים. עיין באגרות יו"ד ח"ד סימן ה', שם הובאו תשובותיו בעניין זה.

עוד הורה רבנו (אגרות אה"ע ח"ד סימן ל') שמי שעשו לו ניתוח הנקרא וואסעקטומי שעושים הרשעים לזכרים כדי שלא יוכלו להוליד, שהותכים את החוטמים שמובילים את הזרע מן הביצים, שכשר לבוא בקהל כיוון שאפשר לתקן מום זה על ידי ניתוח. על ידי כך פתח רבנו שער לרבים לחזור בתשובה ולהנשא.

מהר מאד נודע טבעו של רבנו בעולם כמי שנמל על עצמו את אחריות פסיקת החלכה וההוראה לכלל ישראל בעולם היהדות שהיה צריך להבנות מחדש אחרי השואה, ואנשים השתאו לדעת כי יש בדורנו פוסק כאחד הראשונים אשר בארץ. ומרחבי העולם הזה – מארץ ישראל, מאירופה ומדרום אמריקה – היו מביאים את כל הדבר הקשה אל משה. שלחו אליו בעיות כבדות בענייני אישות עגונות וממורות, בענייני רפואה מדע

ומכנולוגיה, ובהנהגת הציבור בימים סוערים. בכל הדברים הללו תורה רבנו דרך ברורה חדה וחלקה, כאשר תורהו מן השמים.

כמו כן שימש רבנו כרב ממש ליהודים חגרים באיסט סייד במנהעמן. כשהיה צריך לבנות שם מקווה, הוא עבר מבית לבית כדי לאסוף כסף לבניית המקווה, ושכנע רבנים אחרים להשתתף בבניין זה. עד יום פטירתו שימש כאחראי למקווה. הוא היה מוכר את החמץ של הקהילות באיסט סייד, לאחר שהרבנים שם היו מביאים אליו את שמרי ההרשאה למכירת החמץ, והדבר היה נעשה בבית המדרש של הישיבה בעסק גדול. הוא דאג לכך שבחצר של כל בית דירות תהיה מוכה, והדריך את האנשים באיזה סכך להשתמש. הוא גם השגיח שבכל בניין יהיה עירוב חצרות לשבת.

^{אגרות}

מלבד עיסוקו בהוראת הלכה לדור, היה מעורב בצרכי ציבור רבים משום שראת עצמו אחראי על הציבור. הוא היה נשיא ההיגון העצמאי בארצות הברית, תפקיד שכלל השגת משאבים כספיים לניהול המוסד, והיה פעיל בנשיאות זו. הוא היה פעיל בארגון תורה ומסורה – ארגון של חסידים שומרי התורה, וארגונים רבים נוספים, בין שכיח בהם באופן רשמי ובין אם לאו. הוא היה דורש בכינוסים שלהם, ומסייע להם באיסוף כספים. מתוך ידיעתו את עצמו כ"חכם חשוב לתקן מעשה המדינה ולהצליח דרכי יושביה" (רמב"ם מכירה פי"ד ה"א), ראה לפעמים צורך להזמין אנשים לדין, אף שהצדדים לא פנו אליו, ואפילו התובע לא בא אליו לצעוק על שכנגדו. הדבר היה כאשר היה סכסוך בתוך מוסד שאיים להחריב את המוסד ולגרם לחילול השם ה', או זימן רבנו את הצדדים שיבואו לדון בפניו והוא יפסוק להם כתורה.

הוא היה כותב מכתב המלצה כמעט לכל מבקש לסייע בידו באיסוף כספים למוסד של תורה, להכנסת כלה ולכל דבר צדקה, ובלבד שהיה בידו מכתב מאדם שהכירו. הוא גם נתן הסכמה כמעט לכל ספר העוסק בחידושי תורה או בכירורי הלכה, כשהוא מבאר את שיטתו שאין להסכמה על פרטי ההלכות הכתובות בספר, אלא עידוד וחיווק למי שרוצה להגדיל תורה. חוץ מיוצא מן הכלל אחד – הספר "הדרת פנים זקן" אודות גילוח במכונה, שרבנו סירב לתת לו הסכמה. לגבי ספרי השקפה היתה עמדתו שונה, ואמר שקשה יותר לתת להם הסכמה עד שייבדקו, כיוון שתוצאותיה של שגיאה בעניין שבחשקפה חמורות יותר מאשר בחידושי תורה או בהלכה.

ביותר היה דואג לקרוביו לקיים בהם "ומבשרך לא תתעלם", ודורש תמיד שלומם וטובתם ומשתדל לסייע בידם. הוא היה זוכר את ימי החולדת של כל נכדיו וטורה להתקשר אליהם לברכם ולעודדם ביום זה.

"כי יבא אלי העם לדרוש אלהים – השיב משה לחותנו צריכים הם שיעמדו עלי זמן גדול מן היום, כי לדברים רבים באים לפני, כי יבא אלי העם לדרוש אלהים להתפלל על חוליהם ולהודיעם מה שיאבד להם, כי זה יקרא "דרישת אלהים", וכן יעשו עם הנביאים כמו שאמר (ש"א ט ז) לפני בשראל כה אמר האיש בלכתו לדרוש אלהים לכו ונלכה עד הרואה, וכן ודרשת את ה' מאותו לאמר האחיה מחלי זה (מ"ב ח ח), שיתפלל עליו ויודיענו אם נשמעה תפלתו, וכן ותלך לדרוש את ה' (בראשית כה כב), כמו שפירשתי שם, ועוד שאני שופט אותם, כי יהיה להם דבר בא אלי ושפמתי. ועוד אני מלמד אותם תורה, והודעתי להם את חקי האלהים ואת תורותיו" (רמב"ן שמות י"ח, ט"ו)

"הנה באתי לבאר הענין מה שזה הרבה שנים שבאים אינשי אלי לבקש שאתפלל עליהם להשי"ת על כל צרה שלא תבוא ח"ו, ושאברכם לכל דבר הצריכים – בין בבריאות הגוף, בין שיברך השי"ת אותם בבנים ובנות, בין בפרנסה, בין בהצלחה בתורה ובעניני הגוף והנפש, ובכל משאלות האדם. ואני עושה רצונם ומברך אותם ומתפלל בעדם, אף שידוע לי מן ערכי וקטנותי בתורה ובמע"ט, שודאי תמיהי על זה אינשי המכירים אותי. וגם ידוע מכמה גדולי תורה שהם אמרו להמבקשים מהם לברך ולהתפלל שהם לא ראויים, אלא ילכו לבקש זה מאחרים שעוסקים בכך. ואני לא דחיתי אותם ולשלחם לאחרים, שצריך מעם." (אגרות יו"ד ח"ד סי' נ"א)

חמוני בית ישראל באו אליו בכל יום להתברך מפיו, והוא היה מרגיש ומשתתף בצערם של המצטערים, והיה מחלה עצמו עליהם (ברכות י"ב ע"א) – כשהיה שומע על מי שהוא נחלה או בצרה ח"ו, היתה רגלו

נעשית חולה מעצמה והוא היה מתחיל לצלוע – והיה מברכם ומתפלל עליהם. כאשר היה מופיע ברבים, באסיפה או בשמחה, היו המונים צובאים עליו לבקש ברכות, לשאול שאלות ולראות במאור פניו. כאשר היה מגיע לאסיפות של אגודת ישראל, היה צריך להסתייע בקבוצת אנשים שיפנו לו דרך בין ההמונים שנקבצו סביבו.

הוא היה נזהר תמיד מאד בכבודו של כל אדם והקפיד תמיד לעודדו ולאמצו. קל וחומר לתלמידי חכמים. כשהשתתף באסיפות של אגודת ישראל היה מקפיד לבוא לדרשתו של הגר"י רודערמאן זצ"ל, שהיה בסוף ימיו סגי נהור, וקרא עליו את מה שאיתא בירושלמי פ"ח "אתה גמלת חסד למאן דמיתחמי ולא חמי, דין דחמי ולא מיתחמי יקבל פיוסך ויגמול יתך חסד". רבנו היה מגיע לכל שמחת נישואין שהוזמן אליה בין אם נתכבד בסידור קידושין בין אם לאו, ופעמים היה הולך לכמה התונות בלילה אחד כדי לכבד אנשים ולעודדם, והיה דורש בכל מקום שנתבקש לעשות כן.

בגדלותו כך היתה ענוותנותו ויחסו הפשוט לקטנים ולגדולים. מעולם לא רצה לשבת בראש, וכשיבקישהו לישיב על בימת כבוד, בחר לעצמו תמיד כסא צדדי, אלא אם כן דרשו ממנו במפגיע לישיב בראש.

כל ימיו, עד שנות זקנתו וחולשתו, מעולם לא ישב בכסא כשהוא נשען על המשענת. תמיד ישב וגופו מוטח קדימה, כשכולו עיון וזריזות וענוות. מעולם לא היה נח במשך היום, עד שהרופא ציווה עליו לעשות כן, ותמה כשאמר לו שבארץ ישראל נוהגים תלמידי החכמים לנח בצהרים. לאחר זמן התחרט על ששמע לרופא ואמר שנענש בכך שלאחר זמן כבר היה זקוק למנוחה זו.

הוא אמר שבטבעו הוא כעסן, אבל התגבר על עצמו, וכמעט שמעולם לא כעס. הוא גם אמר שכפי ידיעתו מעולם לא הויק לאדם ולא פגע בכבודו.

כוח הריכוז שלו היה מוחלט. כשהיה משוחח עם אדם היה שקוע כולו בהקשבה לבן שיחו, וכשכתב היה שקוע לגמרי בכתיבתו. כשהיו מפסיקים אותו מכתבתו היה פונה למבקש את תשומת ליבו, ומקדיש לו את הזמן הנחוץ. לפעמים נמשכה ההפסקה שעות מרובות עד שיכול היה לחזור לכתיבתו. רבנו לא היה צריך לקרוא את מה שכתב כדי לחזור ולכתוב, אלא היה ממשיך ממש בנקודה שהפסיק בת. לפעמים יש בכתביו מילה החוזרת על עצמה פעמיים, אחת נכתבה לפני ההפסקה, ואחת לאחר ההפסקה, כאשר זכר שהוא עומד במילה זו, אבל לא זכר שכבר כתבה.

באמצע דרשת שבת הגדול תש"מ לקה רבנו באיזו הפרעה בליבו. הוא התוויר כמיד, אבל המשיך את הדרשה עד תומת. לאחר מעשה כשבקשו הרופאים לוודא אם היתה זו התקפת לב, לקחו ממנו דם, ופעמיים איבדו את הדם שלקחו, כך שאי אפשר היה לוודא אם אמנם זו התקפת לב. רבנו הסיק מכך שמצד "תמים תהיה עם ה' אלקיך" שפירש רש"י (דברים י"ח י"ג) התהלך עמו בתמימות ותצפה לו ולא תחקור אחר העתידות אלא כל מה שיבא עליך קבל בתמימות ואז תהיה עמו ולחלקו, לא היה צריך לבדוק את הדבר כלל. גם מאוחר יותר כאשר היה בבית חולים ורופאים בדקו את דמו בדקה שגרתית לגילוי מחלה ממארת ח"ו, אמר שאם היה יודע את ממרת הבדיקה היה מזהה בידם משום תמים תהיה. לדעתו איסור חקירה אחר העתידות שייך לא רק במאי דסמך ליה דהיינו אוב וידעוני ודורש אל המתים, אלא גם בענייני רפואה כשאין ידיעה וחשש ממשי שצריך לבדוק ולהסיק ממנו מסקנה מעשית. רמז לכך איתא בתשובה שנדפסה באגרות אה"ע ח"ד סימן י', עיי"ש. מאוחר יותר הושלל בליבו קוצב לב – רק לאחר שהתברר לו כי אין בהשתלה זו משום הטלת מום בגופו שתפסלנו מלכהן בסנהדרין לכשיבוא גואל צדק במחרה.

באותו הזמן התפתחה גם חולשה בראייתו שהקשתה עליו את הקריאה והכתיבה. כדי שיוכל ללמוד פדרו בבית מכשירי הגדלה שונים. הוא התקשה להתרגל למכשירים הללו, והיה משתמש בזכוכית מגדלת חזקה במיוחד, שימוש שדרש ממנו מאמץ רב. הוא היה מתלונן שכעת הוא צריך לקרוא מילה אחרי מילה בגמרא, בעוד שבהיותו בריא יכול היה לראות דף גמרא כמכת אחד. עם זאת לא חדל מלימודו, מברכת המבקשים ברכותיו, מתפילה על הצריכים לכך ומהוראת הלכה לרבים עד יומו האחרון. בכ"ג אלול שדמ"ת כתב את התשובה האחרונה בכתב יד קדשו לנכדו הרב אריה דן גרעהער שליט"א, ולא הצליח להשלימה מחמת קושי הכתיבה. תשובה זו נדפסה באגרות או"ח ח"ה סימן י"ד. לאחר מכן היה משיב על פה ללא פחות משש או שבע שאלות כבדות משקל בכל יום, באמצעות נכדו הרב מרדכי מענדלער שליט"א שהיה אצלו תמיד ושמשו

וקרא לו את השאלות ששאלוהו. לפעמים היה רוצה להשיב בכתב והיה מכתוב באידיש את תשובתו. הרב מרדכי מענדלער היה כותבן בלח"ק והרב יצחק מוועמיצקי שליט"א היה מעתיקן במכונת כתיבה. רבנו היה קורא את התשובה, מתקנה לפעמים בכתב ידו או מצווה לתקנה וחותם עליה. אם הקריאה היתה קשה עליו היו קוראים את התשובה המוכנה לפניו, ואם היה מסכים לנוסח שנכתבה בו היה חותם עליה. גם ביום פטירתו, ערב תענית אסתר שמו"ת, השיב על חמש או שש שאלות המורות שבאו אליו.

ז. איש חיל

"ובכלל אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו כענין שנאמר ויקם משה ויושיען" (רמב"ם מנהדרין פ"ב ה"ז)

כבר אמרנו שרבנו ראה עצמו אחראי לכלל ישראל, ומעולם לא אמר מה לי ולצרה זו, והיה מכנים עצמו בכל ענין קשה להורות בו את האמת הישר והמוזב. והורה בהקדמת האגרות שאסור לחכם היודע לפסוק בהלכה לשלוח את השואל לחכם אחר.

"...וזהו מעמי ונמוקי שהוריתי והשבתי לכל השואל אותי אם אך עזרני השי"ת לברר ההלכה. וגם שיש בזה נחת רוח לאבי מארי הנאון זצ"ל שאמר עלי שמקוה וכמעט שהוא במוח שירבו השואלים ממני דבר ה' זו הלכה בע"פ ובכתב ובעזרת השי"ת אשיב בהלכה."

"...אבל כמדומני, שכל מה שכתבתי בעת"י הם דברים נכונים בלא סתירות מש"ס ופוסקים והנז"כ ואם נדמה שאיכא סתירה צריך להתעמק ביותר, וכששייך לכתוב אלי נא לכתוב, ומקוה אני שבחסד השי"ת אשיב כוונתי אבל ודאי לא שייך לומר שהצדק אתי לעולם אבל שכולם נאמרו ונכתבו בעמל ויגיעה להבין האמת שלכן אקוה שהשי"ת החונן לאדם דעת עזרני" (אגרות אה"ע ח"ד סימן י"ח)

בראש ובראשונה במה רבנו בעמלו בתורה ללא הפסק ובברכת אביו הגר"ד זצ"ל והשתדלות אמו הצדקת ע"ת. בנוסף לאלו היה סומך יתדותיו בברכתו של מרן החפץ חיים זצ"ל כשבא אליו לסמלאוויטש, בדברי הגר"ע מוילנא אודותיו, במה ששלח הגר"ח סאלאוויצקי אליו להודיעו ששמע עליו, ובעיקר במה שבני דורו ברוסיה ראו אותו כפוסק. לדעתו של רבנו עיקר זריחת אור התורה באותה תקופה היתה במקומותיו ברוסיה, ודעת חבריו דהתם עליו אמצה את רוחו מאד. עוד ראה הארה מן השמים בפסוק שנפל לפיו בבואו לריגא, ובקבלת הפנים שהיתה לו בבואו לארצות הברית. באומץ לבו ובדרכו השקטה היה יוצא להגן על כל מי שנתנו אתו שלא במידת הצדק והיושר, אף אם היה צריך לעמוד איתן מול תלמידי חכמים תקיפים אחרים.

התשובה דלהלן שנדפסה באגרות חו"מ ח"ב סימן ט' עוסקת באשה שמירבה לקבל גט מבעלה עד שיסדיר ענייני ממון התלויים ועומדים ביניהם, מירבה לבוא לדון בבית דין של אב"ד פלוגי, ותבעה את בעלה בבית הדין הרבני האיזורי. בית הדין שמירבה לבוא לפניו דן אותה כמסרבת ומורדת, והתיר לבעלה לשאת אשה אחרת עליה בהיתר מאה רבנים. רבנו כתב לאב בית הדין שהוא שאין לאשה זו דין מסרבת כלל, כיוון שהיא תוכל לתבוע את זכויותיה ולכפות תביעה זו רק בבית הדין הרבני האיזורי, ולכן מירובה לבוא לבית הדין של אותו אב"ד מובן ומוצדק, ומוסיף רבנו הערה נוספת:

"וגם מה שאומרת עוד שאצל כתר"ה וכל רבני העיר שמחשיבין אותו (את בעלה) מאד מסתמך מענותיה הוא ג"כ מענה גדולה דשייך להחשיבו כאלם בעירו שמוציאין אותו לדון בעיר אחרת אע"פ שהב"ד שבעירו יותר גדול כדאיתא ברמ"א (כתו"מ) סימן י"ד סוף סעי' א'"

על פי זה גם תלמיד חכם יכול להחשב אלם בעירו, ורשאים האשה רק מחמת מעם זה לסרב לדון בבית הדין בעירה. האומץ ורדיפת הצדק שבהוראה זו עולים מאליהם ואינם צריכים עוד הבהרה.

ומוסיף רבנו עוד הערה נוקבת על עצם פסק הדין שקבע שהאשה מורדת ולכן מתירים לו לישא אחרת, הערה שאינה נושאת פנים לאיש:

"...וגם כל הענין שעושים אשה למורדת להתיר לו לישא אשה אחרת מחמת שהיא אינה רוצה לבא לב"ד לדון עמו בענין קבלת גט משום שאינה רוצה להתגרש כלל, לא ידוע מנא להו זה. דהא אף אם יש לו איזה טענות ליכא שום דין דיצטרך לגרשה, שא"כ כשלא יוכל לגרשה אפשר שיפייסנה ולא יגרשנה".

ח. אי אפשר לבית המדרש בלי חדרש

רבנו היה מוסר שיעור יומי על הדף, כשרובו בנוי מדיוקים והערות קטנות בראש ובראשונה ברש"י, ובתוספות. בתחילה לא נראו הדברים כחידושים בעלי חשיבות, והמטרה היתה להבין את דברי רש"י ותוספות לפרטיהם, ולא לחדש חידושים. כאשר נאספו החידושים יחד, נתקבלה תמונה חדשה של הסוגיא והוכחו מסקנות שלפעמים היו מפליאות, אבל מבוססות לפרטי פרטים. כך היו גם השיעורים במור ובשולחן ערוך בנויים מדיוקים בפרטים בדבריהם ובדברי המגן אברהם.

הוץ מזה היה מוסר מידי יום ששי שיעור שקרא לו "שיעור הקפה" על סוגיא שלמה. הוא הכין לפני שיעור זה רשימה מדויקת של מראי מקומות לעיון והכנה, כתובים בכתב ידו בסדר ובקפידה. מבנה שיעורים אלה (המהווים את עיקר ספרי הדברות) היה בזרימה הפשוט מרעיון לרעיון כשלא היה דילוג על שום פרט שום סברא ושום עניין הנובע מהרעיון שנאמר. תמיד היה מקום להאריך ולבאר חידוש שהוזכר, לבססו ולהוכיחו. העמל העצום שהושקע בפרטים וכוה הריכוז המופלא הדרוש לשמור על מהלך המחשבה הבהיר והרצוף ניכרים לכל מי ששמע את הדברים ולכל מעיין בהם.

"...וגם אמרתי שאף כשאיכא המפרשים הרבים שחברו גדולי עולם מכל הדורות שלפנינו צריך לרב גדול מובהק שילמד איך להבין ולהשכיל דברי רבותינו המפרשים והפוסקים שיש חלוקים גדולים אף בבאור דברים שנכתבו איך להבינם שיצא מצד זה חלוקים גם לאסוקי הדין להלכה למעשה ולבאור האמתי בדברי הגמ' ורבותינו המפרשים והפוסקים, ואמרתי בדרשותי ברבים הרבה פעמים שמה שאיתא בקידושין דף ס"ז שאיש הרע ובליעל אלעזר בן פועירה שהיה צדוקי אמר לינאי המלך בשעה שכעס על חכמי ישראל אבל לא רצה לעשות להם מפני קיום התורה דתורה מה תהא עליה, שאין לו לחוש לזה דהא התורה מונחת בקרן זוית וכל הרוצה ללמוד יבא וילמוד משום שהסמיתו לכפור בתורה שבע"פ, שלא ימעז ח"ו לומר שעתה בזמננו שתורה שבע"פ נמי התירו לכתוב שנכתב כבר הש"ס וגם ספרי הפוסקים וספרי המפרשים יש מקום לדברי הרשע שאין צורך בהישיבות וחכמי התורה שהרי כל הספרים מצוין ואפשר לכל עיר ועיר לקנות ספרים ולהניחם בקרן זוית וכל הרוצה יבא וילמוד, אלא שגם בזמננו מי שאומר כן הוא אפיקורס וצדוקי, משום שבלא חכמי התורה המרכיזין תורה לתלמידיהם בהישיבות לא היו יודעין איך להבין תורה שבע"פ אף שכבר הם כתובין לא רק דברי הפוסקים שהם סתומים אלא אף דברי רבותינו המפרשים צריך רב גדול וגם שאותו הרב קבל מרבו ונמצא שגם עתה אחר שנכתבו תורה שבע"פ בספרים הרבה הוא תורה שבעל פה ממש וצריך לחכמי התורה ולתלמידי הישיבות" (אגרות או"ח ח"ד סימן ל"ט)

רבנו התייחס לשיעורים לא כאל דברים שנראים חידושים יפים לשעתם, ושאפשר לומר גם את ההיפך לכשנרצה לפלפל בכיוון אחר, אלא כאל הוצאת לפועל של האחריות המוטלת עליו למסור תורת אמת לתלמידיו, שהיא עיקר התורה שבעל פה שהעולם עומד עליה. לכן לא היה הבדל בין הצורך לדייק בתשובות ופסקי ההלכה, לבין הצורך לדייק במסירת התורה לתלמידים. הוא היה משכים קום ביום ששי שעה לפני זמן השכמתו הרגיל, כדי לוודא שמסירת הדברים תהיה נכונה ומדויקת.

בשיחה ארוכה עם הגר"י הומנער זצ"ל שביקש להקים ישיבה משותפת עם רבנו, אמר לו רבנו כי שיטת הלימוד שלו היא שאין הוא דבק בשום שיטת לימוד מסוימת, מגמתו היתה להבין את דברי הש"ס והראשונים.

כאשר היה כותב תשובות לברר עניין חדש מיסודו, לא היה מחליט מראש על המסקנא שאליה הדברים יוליכו. אף שהיו לו מחשבות ראשונות לאן הדברים נומים, השתדל תמיד לכבוש מחשבות אלה ולברר את האמת. הוא היה אומר שאמור לפסוק הלכה על פי השקפה קבועה מראש בעניין כל שהוא. הפוסק הלכה על פי השקפתו, כך שמראש אפשר לדעת מה יפסק, היה נחשב אצלו כנוטל שוחד להמות דין. הוא גם לא הסתכל

בתשובות שכתב בעצמו כאשר הגיעה שאלה שהתשובה לה יכלה להתבסס על תשובות אלה. כך עשה מאות רבות של שעות בבירורי הלכות שכבר נתבררו אצלו בעבר ולשואלים אותו, שתמחו על הזמן שלכאורה יצא לריק, ענה שחובה לחשוב על כל עניין הבא למעשה מחדש, ואם המסקנא הקודמת היתה אמת יגיע לאמת הזאת שוב. רק לפני שהיה מסיים לכתוב תשובה חדשה היה בודק בתשובות שכתב אם לא החסיר איזו נקודה.

"וגם משמע לי מברכות דף ד' (ע"א) שאמר דוד לא חסיד אני (וכו') ואני ידי מלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי למחר אשה לבעלה, שלכאורה קשה מובא אם אין זה כבוד למלך הו"ל לשלח את הנשים השואלות לחכמים אחרים שהיו הרבה בירושלים, שלכן צריך לומר דאסור לחכם לשלח את השואל ממנו לחכם אחר דכיון שבאת אצלו היא מצוה שלו אם הוא רשאי להורות" (הקדמת אגרות ח"א)

למרות דברים אלה כשהיה עניין שהיה נוגע לציבור, ורבנו היה יודע שמצד העניין הציבורי יש מקום להקל והוא עצמו מחמיר, היה אומר שאינו מתערב בדבר, ומציע לשואלים אותו לפנות למורה הוראה אחר. (מקרה כזה נזכר ברמז באגרות או"ח סימן פ"ז). כך היה גם בשאלת ממזרות שבאה לפניו מצרפת שכשעייין בה לפום ריהמא ראה שאין מקום להקל, סירב לאסור ואמר שיפנו לפוסק אחר אולי ימצא מקום להקל.

כשהיתה שאלה הנוגעת לקהילה לא הסכים לפסוק בשאלה זו בלי רשות מרב הקהילה, אם היה שם רב, אף כאשר אותו רב לא היה אפילו במדרגת תלמיד כלפיו. הוא היה אומר שמעולם לא היה צריך לחזור מתשובה שכתב מצד שמצא לדבריו סתירה מפורשת מש"ס או ראשונים, ומעולם לא אמר סברות להריפות ולפלפול בעלמא, אלא תמיד ביקש האמת – גם בהשקפה ראשונה, ועמל בכל עניין עד שהיה ברור לו עד תומו.

פ. משה האיש

"כי יצטרכו לאיש אלקים" (רמב"ן שמות ל"ב א')

את עבודת יומו היה רבנו מתחיל לפנות בוקר בלימוד שני פרקים מנביאים או כתובים כסדר ללא פירוש. אחר כך היה מתיישב לכתוב את חידושו או תשובות שעסק בהן, בשעה שאין אנשים מצויים להמרידו. הוא היה משתמש בכל רגע פנוי, ובין גברא לגברא בקריאת התורה של שני וחמישי, ובעיקר בשעת חליצת התפילין, היה לומד משנה בריכוז עצום. אופן ניצול הזמן הרשים את כל הרואה אותו, ומנהגו זה ללמוד ברגעי חליצת התפילין נעשה דוגמה להרבה בני תורה. בשבתות וימים טובים היה מעביר את הסדרא שנים מקרא ואחד תרגום עם רש"י (מנהגו היה לקרוא פרשה שלמה מן המקרא לאט ובדיק נמרץ בניקוד ובמעמדים, ולחזור עליה, ואז לקרוא פסוק אונקלוס ופסוק רש"י), היה לומד את כל מדרש רבה לפרשה, ואת הדף היומי – גמרא רש"י ותוספות – לכל השבוע שעבר. לימוד הדף היומי נמשך אצלו פחות משעה. כשהיה נוסע בדרך היה לוקח אתו ספר תנ"ך קטן ולומד בו.

בסעודות שבת היה מקפיד לשיר את כל הזמירות בניגון פשוט, ובמוצאי שבת היה אומר בהקפדה את כל הזמירות שבסידור בית יעקב לר' יעקב עמדין זצ"ל שהחשיב אותו כמדויק, ומקפיד לומר תפילת רבון העולמים אב הרחמים והמליחות המזכרת בירושלמי ברכות פ"ה ובמור או"ח סימן רצ"ט. ביום טוב היה שר תמיד ניגון "אתה בחרתנו". בכל יום בחול המועד היה מקפיד לאכול כזית בשר ולשתות רביעית יין (ראה שו"ע או"ח סי' תק"ל במג"א). גם בסעודה שאכלו מאכלי חלב היו מביאים לפניו בסוף הסעודה כזית בשר בהמה.

כל מי שהכיר את רבנו הבחין שיתושים וזבובים לא התקרבו אליו ולא הפריעו לו. גם כשהיה נוסע בקיץ למקומות נופש שלפעמים המוני יתושים היו מתנפלים ועוקצים וממרידים כל אדם הנמצא שם, ישב בשקט

ובמנוחה ולא הרגיש בקיומם. היא היה אומר בחיוך שזכה מן השמים למדרגת אלישע (ברכות י' ע"ב) שלא נראה זבוב עובר על שלהנו.

הוא גם כמעט ולא היה מזויע, ואמר שאלמלא כבוד השבת לא היה צריך לרחוץ גופו בחמין. מכל מקום משום מצוות כבוד שבת היתה רחיצת שבת אצלו עבודה שלמה. הוא היה רוחץ בדברי הרמב"ם (דעות פ"ד המ"ז) כל גופו בחמין שאין הגוף נכוה בהן, וראשו בלבד בחמין שהגוף נכוה בהן, ואחר כך רוחץ גופו בפושרין ואחר כך בפושרין מן הפושרין עד שירחץ בצונן. בכלל תמיד שהקפיד להתנהג גם בענייני היום יום לפי דברי חז"ל והראשונים, והחשיב במיוחד את דברי הרמב"ם בהלכות דעות. כשהיה נכוה היה רץ לשפוך על מקום הכויה מים חמים דווקא, משום מאמר שמואל (שבת מ"א ע"ב) הבלא מפיק הבלא, והעובדה היתה שהמים החמים רפאו את הכויה.

בשלהי תשל"א התחולל משבר בשוק המטבע בעולם, ואברכים רבים שהשקיעו את כספם בשוק זה מתוך תקווה לרווח קל ומהיר הפסידו את כספם. בשבת קדש תשעה באב תשל"א בסעודה שלישית במחנה הקיץ של ישיבת סטעמן איילענד דרש רבנו דרשה גדולה בעניין החובה לקבל את דברי חז"ל בכל הנוגע להנהגת העולם. הוא אמר שההפסד נגרם לאנשים על שלא שמעו לדברי רבי יצחק (ב"מ מ"ב ע"א) לעולם ישליש אדם מעותיו שליש בקרקע ושליש בפרקמטיא ושליש תחת ידו, והדגיש תמיד את הצורך לשמוע לדעת חז"ל ולהאמין בחכמתם ועצתם המוכה.

כאשר נתמנה רבנו להיות רב בליובאן היה עדיין בחור, כפי שסיפרנו, ובני העיר מינו אשה אחת לבשל עבורו. האוכל שהכינה לא היה ערב לחך, וכמעט שלא היה ראוי לאכילה כלל. אבל כדי שלא לצער את האשה ולביישה היה רבנו כופה עצמו לאכול את כל מה שהכינה עבורו עד תום. האשה חשבה שהוא אוהב את האוכל שהכינה, והיתה מבשלת עבורו מנות גדולות יותר, וגם אז היה אוכל כל מה שבישלה. פעם הגיעה אליו אחותו הרבנית מרת חנה ע"ה לבקרו, הסבה עמו לסעודה, טעמה מן האוכל המוגש לפניה וכמעט שהקיא את מה שבלעה. היא שאלה אותו איך הוא מסוגל להכניס לפיו אוכל גרוע שכזה. הוא ענה שהוא אונס את עצמו בכל פעם לאכול כדי שלא לבייש את האשה. רבנו היה מספר בבדיחות הדעת שאחותו גמלה אותו חסד גדול, וכדי להצילו בפעם הזאת מלאכול, הכניסה את כל התבשיל לכיסיה כך שהאשה לא תבחין בכלום.

הרב ר' יצחק

הרב ר' יצחק

אף שהיה פוסק הדור, וכולם הביטו אליו ולמנהגיו, מעולם לא שינה ממנהג המקום בפרהסיא לנהוג כפי דעתו. אף בישיבת תפארת ירושלים היה נוהג כמנהג אשכנז הרגיל ולא כמנהגו. כשהיו אומרים בתפילת ערבית ברוך ה' לעולם, היה ממתין בשקט עד שייסמו. כאשר היה שליח ציבור היה אומר את הברכה כולה בקול רם וחותם בברכה. רק בשהתפללו בביתו היה נוהג כמנהגיו. הוא היה מעורב לגמרי בדעת עם הבריות, ועם כל זריזותו המבעית התנהג עם כל מי שבא לשוחח אתו בשקט ובשלווה על כל נושא שבעולם, כאילו זמן ללא גבול עומד לרשות שיחה זו. כשהיה עובר ברחוב היה מברך כל אדם לשלום, בן ברית ושאינו בן ברית. שכיניו הגויים שהכירו את גדולתו וקדושתו התפעלו מכך מאוד וכשנסתלק היו גם הם כאבלים. כך נהג גם כשהיה חולה בבית החולים, והיה דורש תמיד בשלום הרופאים והאחיות. כאשר היה יוצא מסעודה, היה מודה לבעלת הבית על מרחתה. הוא היה שופע חיוכים מאור פנים ושמחה, שהיו מקרינים על סביבותיו. כשהיה רב דורש בבית הכנסת אפילו באנגלית שלא היתה שפתו, לא היה מעיין בספר או מתפלל, אלא היה מסתכל בתשומת לב ובריכוז כל העת אל הדורש, מפני כבוד הבריות וכבוד התורה. כשהיה מיסב בסעודה לא היה לוקח אתו ספר ומסתכל בו מחשש ביטול תורה, אלא כל תשומת ליבו היתה מופנית אל המסובים אתו. מעולם לא היה מבהר מן הסעודה לחזור לעסקיו בתורה והוראה. הוא היה משתעשע עם נכדיו ומטייל בחוץ עם הרבנית ע"ה. רק ערב שבת יצא מכלל הנהגה זו. בערב שבת היה נראה כאילו רובצת עליו דאגה למחר לכבוד שבת, והיה נוהג בזה בוריות מופלאה, כמבואר ברמב"ם הלכות שבת פרק ל' הלכה ב' "איווחו כבוד זה שאמרו חכמים שמצות על אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת ומתעטף בציצית ויושב בכובד ראש מיהל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך".

"...בנבואת מלאכי (ג'א') אשר פתאם יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים, אשר יש לפרש, אף כשליכא רמז, דהרי עברו כל הקיצים שאמרו אף גדולי עולם, וא"כ בכל יום שיבא הוא פתאם. שהרי לא ידוע שום מעם על עדיפות היום מהקודמים, שלכן מצד אמונתנו המהורה יכול לבא בכל רגע ורגע. ולזה משמע שאיכא חיוב לצפות יותר מחשיבות ספק. דהא למ"ד שריב"ז סובר שבליכא מקדש האיר מורח מתיר (מנחות ס"ח ע"א) ובשביל מהרה יבנה ביהמ"ק אף שהוא רק כשלא נבנה עד חמיסר, נאסר יום הנגף כולו. ואם היה זה רק בחשיבות ספק, והוא גם רק ספק קטן, לא היה שייך למינור ולאסור בחדש כל יום הנגף. אלא הוא משום דהחיוב בכל יום ויום לצפות כעין וודאי שיבא היום, וממילא כשיבא חמיסר תרי יהיה החיוב לצפות כעין וודאי על כל שעה ושעה שיבנה, שלכן שייך לגזור" (אגרות או"ח ח"ה סימן ח')

רבנו היה אבל על החורבן ומצפה לישועה בכל נפשו. בתשעה באב היה לובש מעיל (קפומה) ישן ובלוי שחיה אף קרוע במקצת. הצער והאבל על החורבן הנמשך היה ניכר ממבע עיניו ומכל הנהגתו.

במוצאי חג הפסח, ארבע שנים לפני פטירתו, ישב כשהוא עצוב ודומם. כשנשאל לפרש עצבותו, אמר ששוב עבר הפסח ומשיח עדיין לא בא.

כשלוש שנים לפני פטירתו, השתתף בסעודת ברית מילה של אחד מניניו. כל אלה שדרשו בסעודה ברכו אותו שיזכה להאריך ימים ולראות בחתונת הרך הנימול. רבנו השיב, כשדמעות בעיניו, שלכאורה ברכה זו לא תוכל להתקיים על פי דרך הטבע, מחמת זקנתו ומחלתו, ומכל מקום ענה אחרי הברכה אמר בכל ליבו. והמשיך ואמר כי למד לעשות כן מן הנאמר אצל שרה אמנו, שהקפיד השי"ת על מה שצחקה שרה כשנתברכה בלידת בן. ולכאורה קשה הרי הברכה חיתה ממי שנדמו לערביים, על דבר שלא יתכן על פי דרך הטבע, ומדוע לא תצחק לברכה שכזו. אלא שהיה לה לומר "אמן, הלוואי רבנו של עולם" שהרי לא יפלא מה דבר (עי' עוד בזה להלן אגרות יו"ד ח"ד סימן נ"א אות א'). ולכן גם ברכת מברכיו עשויה להתקיים, מה גם שמשיח עתיד לבוא בכל רגע. לכן עונה הוא אמן אחר המברכים בדרך זו "הלוואי רבנו של עולם" שממנו לא יפלא דבר.

כבר הזכרנו למעלה שרבנו הקפיד שלא יוטל בגופו מום כדי שיהיה ראוי לישיב בסנהדרין. בשנת תשל"ט היה צורך לעקור כמה משיניו ולהתקין לו שיניים תותבות. הוא דרש שישאירו בפיו לפחות שתי שיניים כדי שלא יהיה בגדר מי שניטלו שיניו (בכורות מ"ד ע"א) שהוא בעל מום משום מראית העין. בסופו של דבר התברר שניתן להשאיר בפיו ארבע משיניו, ואז הרשה רבנו שיטפלו בו.

י. ובא השמש

"רובן של צדיקים מתים בחולי מעיים" (שבת קי"ח ע"ב)

בסוף ימיו חלה רבנו במחלה ממארת ר"ל במעיו. בליל תענית אסתר שנת שמו"ת נבקע כלי דם בקיבתו ששפע כל כך עד מיצוי דם הנפש והסתלקותו לישיבה של מעלה. הלווייתו בארצות חברית נערכה בתענית אסתר, והיתה זו הלוויה הגדולה ביותר שנערכה בארצות חברית אי פעם, השתתפו בה כמאה וחמישים אלף יהודים מכל הגוונים ומכל הקהילות, אדמור"ם וחסידים, רבנים, בחורי ישיבות ובעלי בתים מכל הקהילות, ויהודים רבים שלא נראו כשומרי תורה ומצוות. רחובות האיסט סייד בנוא יארק נסגרו לתנועה ודגלי ארצות חברית באיסט סייד הורדו לחצי התורן לאות אבל. כשגויים עוברי אורח שאלו איש את רעהו על מה האבל הזה, השיבו "מלך היהודים נפטר".

"הנה אף כי לעשות מצבה כפולה שאחד מהם הוא בחיים בין האיש בין האשה, אין רוח חכמים נוחה מזה כי הוא כעין כפירה ח"י בביאת המשיח שמקוים אנו בכל יום שיבא ויקבצנו לא"י, ואף להסוברים שתהיה מיתה לבנ"א גם אחרי ביאת המשיח אחרי אריכות ימים הרבה עד שיבא זמן תחיית המתים, מ"מ הא לא ימות בכאן אלא בא"י ותהיה קבורתו בא"י" (אגרות יו"ד ח"ב סימן קנ"ג)

רבנו לא הותיר כל צוואה מפורשת באשר למקום קבורתו, ומתנהגותו עלה תמיד בטחון שיזכה לקבל פני מלך המשיח. מכל מקום, כאשר מחותנו הגאון רבי יצחק אייזיק טענדלער זצ"ל נפטר אמר רבנו כמסיד לפי תומו שמן הסתם יקברו אותו בארץ ישראל. מהערה זו ומהערות אחרות כאלה ניתן היה ללמוד שלדעתו תלמידי חכמים צריכים להטמן באדמת ארץ ישראל. לכן החליטה המשפחה לנהוג כבוד זה גם בו.

לפי התכנית המטוס ובו הארון היה אמור להגיע לארץ ישראל בשעות אחרי הצהריים של פורים דפרוים. משום שמנהג ירושלים הוא שאין מלינים את הנפטר, היתה צריכה הלוויה להיות בליל שושן פורים. אבל הגרש"ז אויערבוכ זצ"ל הורה שגם למנהג ירושלים, לכבודו של גדול הדור, צריך להלינו וללוותו לפי כבודו ביום שושן פורים. עם זאת המשטרה שחששה מעריכת לווייה גדולה ביום פורים בירושלים כאשר הרחובות מלאים בחוגגים, עמדה על כך שהלוויה תיערך בלילה, וכך אמנם נקבע. אבל כשהיה המטוס בדרך לארץ, מעל האוקיינוס, התקלקלה באורח פלא מערכת הניווט שלו והוא היה נאלץ לשוב על עקבותיו לנחות בנוא יארק ולהמריא רק לאחר מספר שעות כשהמערכת תתוקן. כך נמנעה הלוויה בלילה, דבר שגם רבנו זצ"ל התנגד לו וסבר שיש לנהוג כדין המפורש ביו"ד סי' שנ"ז ס"א שיש להלין את הנפטר משום כבודו.

המטוס ובו הארון ומלוויי הגיע לארץ באישון לילה, בליל שושן פורים, והמון רב המתין לו בשדה התעופה. משם נמסע הארון לירושלים, לישיבת עץ-חיים ישיבתו של הגרא"ז מלצר זצ"ל שהיה מורו ורבו. במשך כל הלילה צבאו המונים על הישיבה, ומכל רחבי ארץ הקודש זרמו האנשים לירושלים לזכות ולהשתתף באשכבתיה דרבי. ביום שושן פורים ליוו את רבנו לבית עולמו מאות אלפי אנשים, המוני בית ישראל. לווייה כזו לא נראתה בירושלים מעולם, כשהולכים בה אבלים וחפויי ראש בעצם יום הפורים אנשים מכל הקהילות העדות והזרמים זה בצד זה. רחובות ירושלים נסגרו מעצמם, שכן כל אנשי ירושלים יצאו ללוותו לבית עולמו. הוא נטמן בהר המנוחות לא רחוק מקברותיהם של הגרא"ז מלצר זצ"ל, של הגר"א קאטלער זצ"ל, של חתנו הגאון רבי אליהו משה שיסגאל זצ"ל ושל גדולי תלמידי חכמים וצדיקים אחרים שהיו מקורבים אליו, ליד קברם של האדמו"ר ר"א מבעלז זצ"ל, ושל הגאון מטישיבין זצ"ל. כבחייו כך לאחר פטירתו, באים אנשים לקברו להתפלל ולהתברך בזכותו. זכותו תנן עלינו ועל כלל ישראל.

55555

זה הנוסח שנכתב על מצבתו:

פ"נ

מרן הגאון הגדול

שר התורה והיראה

הי חסיד והי עניו

רבן של כל ישראל

רבי משה פיינשטיין

זצוקללה"ה

שהיה אבד"ק אוזדא וליובאן שברוסיא

ואח"כ ראש מתיבתא תפארת ירושלים

בנוא יארק כיוכל שנים

בן הגאון הצדיק החסיד והעניו

רבי דוד זצוקללה"ה

אבד"ק אוזדא וסטראבין

והרבנית מרת פייא גיטל ע"ה

ממשפחת הגר"א בעל סדר הדורות

תויו"ט השל"ה ולמעלה בקודש

נולד בז' אדר תרנ"ה

נצחו אראלים ויצאה נשמתו הטהורה

אור ליום שני י"ג אדר שני

תענית אסתר שנת שמו"ת

ונגנז באדמת הקודש בשושן פורים

תנצב"ה

עמוד ההוראה

גדול הדור אב לחכמים

ראש המדברים בכל דבר שבקדושה

נשא משא הדור בחכמה ותבונה

באומץ וגבורה ובסבלנות אין קץ

בכל אשר פעל ועשה,

הדריך הנהיג הורה ולימד,

מסר נפשו להעמדת האמת

שעלתה לו מעמלו בתורה כל ימיו

אצר אוצרות של תורה בספריו

- אגרות משה ודברות משה

והעלה אור חדש בלמוד התורה ובהבנתה,

מקור ההלכה לכל מבקש תורת חיים

משענת ומבטח להם בעבודת השי"ת

השפיל והמציא עצמו לכל נזקק ונדכא

לשמוע צרכיהם, להשתתף בצערם ולסעדם

ונקש על דלתי רחמים בתפלתו לישועתם

אמיץ לב בגבורים להציל כל עשוק

קדוש וטהור חכם ועניו

אהוב למעלה ואהוב למטה ומקובל לכל

וי לאזלא וי לחבילא

מי יורה לנו דעה ומי יביננו משפט

חבל על האי שופרא דבלי בארעא

אשת חבר כחבר

הרבנית שימא פיינשטיין ז"ל

העיירה הזעירה ליובאן הרחוקה כארבעים קילומטר מסלוצק שבפלך מינסק, וכמרחק הוזה מן העיירה סטראביק, אזור שנתברך בתורה, ענקי תורה ויראה, היתה מיוחדת במינה בהיות בעלי הבתים ה"פשוטים" שבה מלאי תורה כרימון. הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל, שהיה רבה האחרון של עיירה זו, סיפר כי בעל העגלה שבעיר היה בקי בש"ס ובשולחן ערוך, והסנדלר שבעיר – שכביתו התגורר הגר"מ ומשפחתו במשך כמה חדשים – היה מתמיד עצום בלימודו, עד כדי כך שאיש לא ידע מתי עסק במלאכת הסנדלרות שעליה היתה פרנסתו. כעין אלה היו שאר יהודיה של העיר. כולם היו חברים בחבורות של תלמוד תורה, איש איש כפי מדרגתו – חברה משניות, חברה חלוקת ש"ס שחבריה חילקו ביניהם את מסכתות הש"ס לסימון במועד ידוע, וחברה ש"ס שחבריה השתתפו בקביעות בשיעורי גמרא. בספר דרשותיו של הגר"מ זצ"ל, "דרש משה", נדפסו כמה מדרשותיו הנפלאות (דרוש כ"ו – ל"ג) לסיומים של חבורות אלו.

עוד נהג לספר שעיר זו נתייחדה גם בכבוד המלכות שנהגה ברבניה. בידי הרב היתה שררה גמורה בכל הנהגת ענייני העיר, החל בקביעת מחירי המזון הנמכר בה, כולל מחירי המוצרים לפסח, וכלה בקביעת מספר האנשים שמותר להזמין לחתונה, העשיר כפי עשרו, והתפריט המותר להגשה בחתונה. כל בני העיר קבלו את דעתו של הרב ללא ערעור. הגר"מ סיפר שכאשר הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל – שהיה אחד מרבנותיו – עזב את רבנות סלוצק כדי לעלות לארץ ישראל, היו מבעלי הבתים של סלוצק שרצו למנותו לרב במקומו, ואילו היה חפץ בכך היה מתמנה למשרה זו. רבנות סלוצק היתה נחשבת מכובדת ובעלת השפעה הרבה יותר מרבנות ליובאן, ומינויו אליה היה בשבילו עליה לגדולה. אבל הגר"מ העדיף להשאיר בליובאן מפני שבעיניו היתה רבנות עיירה זו חשובה יותר ועדיפה משום היות אנשיה נוחים לבריות, משום שדאגו שפרנסתו של הרב תהיה בדרך מכובדת יותר, ומשום עצם הכבוד שנהגו ברבם.

מבני ליובאן שנודעו בעולם התורה, יש לציין את הגאון רבי ירוחם לוזאוויץ זצ"ל, המשגיח של ישיבת מיר שהמביע את חיתמו על עולם המוסר והתהוות, ויכל"ח הגאון רבי דוד פוברסקי שליט"א ראש ישיבת פוניבז', שאר בשרה של הרבנית שימא ע"ה.

אחד ומיוחד מבני העיירה היה הרב יעקב משה הכהן קוסטאנאוויץ הי"ד שהיה השו"ב והמוהל בעיירה ובמכיבתה. הוא היה ראש וראשון למובי העיר, ועמד בראש המשלחת שנשלחה למנות את הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל להיות רבה של העיר בשנת תרפ"א, ולימים נעשה הותנו. רבי יעקב משה זצ"ל נודע בצדקתו שהיתה לשם דבר – הוא נהג בעדינות ובנועם ומעולם לא בא לכלל כעס, והיה מחלק את מזונו הדל עם כל נצרך. עם זאת שהיה חולה חלש ובעל ייסורים, מעולם לא התלונן ומעולם לא חדל לעסוק בגמילות חסדים עם כל נצרך אומלל וקשה יום. לא היה אדם שנמצא שאינו ראוי לעשות אתו חסד, אפילו היה קומוניסט ומומר להכעים. מעשה בבחור אחד שיצא לתרבות רעה ופרק עול, וחלה בשחפת. הטיפול הנהוג באותם הימים למחלה זו, ימי טרם המהפכה הקומוניסטית, היה בחצי האי קרים, שם היו מאשפזים את החולה בסנטוריום ומשקים אותו במיני שיקויים לרפואה. אשפוז זה היה יקר ביותר, ובמקרים הנדירים שבהם חלה בן העיירה במחלה זו, היתה מתגייסת העיירה כולה לעזרה, ובאמצעים משותפים היו שולחים את החולה לסנטוריום כדי לנסות ולהשיבו לאיתנו. כשחלה בחור זה, סירבו בני העיירה, שרובם היו עניים מרודים, לקמץ מפיתם כדי לגייס את הסכום הדרוש לאשפוזו, משום רוע מעשיו וקלקולם. רבי יעקב משה הי"ד אסף – למרות התנגדות כל חבריו בני עירו – את הסכום הדרוש, במענה שיש להציל כל נפש מישראל למרות השקפתו ומעשיו, ושלחו לסנטוריום.

לאחר שנים בשנת תרפ"ג, כשהמהפכה גרמה להחלפת השלטון והממשלה החדשה שמצד אחד נלחמה בבורגנים, בעלי הרכוש, ומאידך ניסתה להשיג כסף כדי לקיים את פעילותה, החליטה לנסות להחרים את רובלי הוזכ הישנים והדולרים שבידי האזרחים, נאסרו בעלי הבתים בליובאן כדי ללחוץ עליהם למסור לשלטונות את הכספים שנחשדו בהחזקתם. שמונים אנשים נסגרו בתא כלא אחד, עד שיחליטו לגלות את ה"אמת" היכן הוסתר רכושם. לאחר מכן, נקרא גם הרב – הגר"מ זצ"ל חתנו של רבי יעקב משה הי"ד –

לחקירה אצל הקומיסר, לברר את מקום רכושו. כשנכנס הרב אל הקומיסר, שאלו זה לשמו בלא שירים את עיניו מן הניירות שלפניו, כמנהג בעלי השררה הקומוניסטים, וכשענה לו הרב, קרא הקומיסר לעוזריו ובכעם שאלם מדוע הובא הרב לחקירה. כשענה שהרב נקרא לחקירה משום שהוא ראש בני העיירה וממילא הוא הבורגני הראשי שבעיר, אמר להם הקומיסר: "אדם זה אינו בורגני, הוא חתנו של הקומוניסט האמיתי היחיד שבכל רוסיה. חתנו מיפל באחי כשהיה חולת, ושלחו להתרפא, למרות שלא החזיק באמונתו ובהשקפותיו. ממילא כל דבר שאדם זה יאמר אמת הוא ועליכם לשמוע בקולו". לאחר מכן שוחח הקומיסר עם הגאון זצ"ל בעניין דינא דמלכותא, כפי שסיפרנו לעיל בפרק מאן מלכי רבנן, ושחררו בכבוד. הגר"מ ביקש לשחרר את אנשי העיירה ממאסרם, ונענה. מאז ועד שעזב את העיירה בשנת תרצ"ו לא נאסר איש מבני ישראל שבעיירה בידי השלטונות.

הגר"מ זצ"ל שיבח מאד את חותנו רבי יעקב משה זצ"ל בחוקרת התורה שהצטיין בה. בדברים לזכרו בראש ספר הדברות לבבא קמא ח"א כתב: "לזכרון עולם יהיה חותני הקדוש שהיה צדיק גדול וכל ימיו עסק בצדקה ובמעשים טובים וגם היה ת"ח ולמד הרבה וגם עזרני בכל עניני העיר כדי שלא אתבטל מלמודי". אף כי היה חותנו, היה עומד לפניו תמיד באימה וביראה כעבד קמא מריה ממש, והיה רץ מייד לעשות כל דבר שיצא מפי הגר"מ, אף שהגר"מ נהג בו בכבוד גדול מאד.

רבי יעקב משה זצ"ל זכה להאריך ימים למרות חיותו חולה מסוכן רוב ימיו. ביום חמישי י"ד כסלו תש"ב, אספו הגרמנים ימ"ש את יהודי ליובאן לכיכר העיר. הם נמלו את סכין השחיטה של ר' יעקב משה ושחטוהו לעיני אנשי העיר, ואחריו שחטו את בנו ר' אהרן שהיה עוזר על יד אביו. אחר כך חתיו מים מצינור על שאר יהודי העיר, שהרבה מהם היו קרובי המשפחה וביניהם אשתו של ר' אהרן, מרת רחל ע"ה. הגרמנים חברו לוח מתכת לגנרמור חשמלי, והכריחו את היהודים, אחד לאחד, לעמוד על הלוח, וכך למות ממכת חשמל. דורש דמים יקום דם כולם מצורריהם ימ"ש (סיפור הריגתם והתאריך שבו אירעה נודעו לפני כארבע שנים כשביקרו הגאון רבי משה דוד מנדלר שליט"א ורעייתו מרת שפרה תחי' בת הגאון זצ"ל בליובאן, ומצאו יהודי אחד שהתחבא בעליית גג בשעת הרצח וכך ניצל. יהודי זה כתב יומן שבו תיעד את המעשה הנורא ואת שמות יהודי העיר שנרצחו).

אשתו של ר' יעקב משה הי"ד, מרת רבקה לבית ניימארק ע"ה, היתה עקרת הבית שניהלה את ביתה ביד רמה תוך כדי שבעלה היה עסוק כל עתותיו בענייני צדקה וחסד. היא שמשה דוגמא לבתה הרבנית הצדקת מרת שימא פיינשטיין ע"ה כמנהלת הבית בעצמה, כשבעלה כולו קודש לתורה ועבודה. הרבה מבני משפחתה חיים כיום בארץ הקודש, והיו מבוגרי הוראשונים. היא נפטרה בח' תמוז בשנת תרצ"ו (הגאון זצ"ל היה באותה עת במוסקבה כדי להשיג את היתר היציאה מרוסיה לארצות הברית, ולא חשתתף בלווייתה). ששה ילדים נולדו לר' יעקב משה ואשתו, ארבעה בנים ושתי בנות. בנם ר' אהרן הי"ד שהזכרנו לעיל היה גם הוא שוחט ומוהל כאביו והיה נחשב מוהל מומחה במיוחד. הוא היה ממלא מקום אביו כשנצטר ממנו למול. בימי הגזירה אסרו השלטונות על ר' יעקב משה הי"ד לשחוט, והגלו את בנו ר' אהרן, השוחט השני בעיירה, מן העיר לשנה. באותה שנה לימד ר' יעקב משה את הגר"מ לשחוט, והוא שחט עופות בעיירה. בנם ר' מרדכי ז"ל שהיה מחשובי הבחורים בישיבת מיר ואחר כך משגיח בישיבה בביאליסטוק, נהרג ברוסיה. בנם ר' שלום ז"ל היה שוחט ובודק בארצות הברית ונפטר בדמי ימיו מפצע שנפצע בשעת השחיטה. בנם הרב נחמיה זצ"ל היה רב דקהילת פולדו שבמדינת אהיו בארצות הברית, וכעת הוא גר בליקוואוד, ליד הישיבה. בתם הגדולה מרת לאה ולאמא ע"ה, שהיתה אשת בן אחיו של הגאון רבי ירוחם לוואוויץ ממיר זצ"ל, הרה"ג רבי ראובן לוואוויץ זצ"ל, שהיה מחשובי הרבנים בברוקלין נוא יארק, היתה ממקימות רשת בתי הספר בית יעקב בארצות הברית, ונפטרה בש"ט בט"ז מרחשוון תש"ן ונטמנה בעיה"ק ירושלים ת"ו.

בתם השניה היא הרבנית שימא ע"ה שנולדה בימי בין המצרים בשנת תר"ם. היא נתחנכה בבית הוריה, כנהוג בין יהודי רוסיה באותם הימים, ולמדה קריאת לשון הקודש, תפילה והרבה ענייני מוסר וחכמה. אביה היה הדוגמה החיה שבעקבותיו שאפה ללכת כל חייה, והנהגותיו בענייני חסד וצדקה היו מרגלא בפומה תמיד. תחילת חינוכה לגמילות חסדים היה כרוך בחוויה שנהגה לספר. אביה היה מחלק לפעמים פרוסות עוגה לילדים שהתייחסו אליהן, כמנהג ילדים, כמעדן מלכים, וכילו אותן מייד. הרבנית ע"ה לא היתה מעיזה לגעת בפרוסת העוגה שלה והיתה מצניעה אותה, שמא מי מאחיה יחפץ בפרוסה נוספת ולא יהיה לתת לו, ואז תיתן לו את

שלה. פעמים רבות נשכחה אותה פרוסת עוגה במקום מחבואה עד שהעלתה עיובש... לכשגדלה נתפרסמה כבעלת חסד מיוחדת במינה בזכות עצמה, ונודעה לתהילה גם ביפי תארה.

נישואיה של מרת שימא ע"ה למרן הגאון זצ"ל היו בעש"ק פ' נשא (כמנהג אותם המקומות לערוך נישואין בערב שבת כדי לחסוך בהוצאות הסעודה) י"ג סיון שנת תרפ"ב. מאחר שזה היה ערב שבת הראשון לאחר ימי הספירה, היו באותו היום שתי חתונות אחרות בעיירה. בני הקהילה הניחו שרב העיר יסדר את הקידושין לשני הזוגות האחרים תחילה, ואח"כ יסדר אביו, הגאון רבי דוד פיינשטיין זצ"ל אבד"ק סטראבין, את קידושי בנו. משום מצוות כיבוד אב, כיבד הגר"מ את אביו בסידור כל הקידושין באותו היום, כשקידושו נערכים לאחרונה. מחמת עניותם של בני העיירה הם לא נהגו לשכור תזמורת של ממש לשמחת נישואין. אבל לכבוד נישואיו של רב העיר, נשכרה תזמורת מיוחדת מן העיר מינסק. הגר"מ זצ"ל טען שלא ייתכן כי נישואיו יחגו ביתר פאר משתי שמחות הנישואים האחרות, ולכן נשכרה התזמורת לנגן גם בשתי שמחות אלה. כשבאו לערוך את קידושי הרב, והקהל כבר היה מכונס ליד בית הכנסת, נמצא כי הכלה איננה. התברר כי זמן קצר לפני החתונה נאסרה הכלה עם אביה, כשהם לבושים בבגדי החתונה, בעקבות הלשנה על עיסוקם בהכנת יי"ש בלתי חוקי בביתם. הרב נאלץ ללכת לבית הסוהר כדי לשחרר את כלתו וחותנו, ואז נערכה החתונה.

חפצו של רבי יעקב משה להשתדך בגר"מ היה גדול כל כך עד שהבטיח לחתנו נדוניא גדולה ביותר, ש"ס ובית דירה ועוד. אבל מחמת עניו לא היה מסוגל לקיים את רוב ההבטחות. מכל מקום הוא עמד על כך שהגר"מ יטול את ביתו שלו, וכך נעשה. הגר"מ קיבל את בית חותנו, ורבי יעקב ומשפחתו עברו לגור בחלק קטן של הבית אותו שמר לעצמו. כאשר החרומו הקומוניסטים את ביתו של הרב, נדד רבי יעקב משה יחד אתו. בית זה היה בית מפואר לפי המקובל בלויבאן. בסוכות היו מסירים את הגג של החדר הגדול, ומניחים סכך משכבה עבה של קש. בחדר זה דלק תנור החורף, כך שהיה נוח לישון בסוכה גם כשימי החג היו ימים קרים. הגר"מ היה מזכיר זאת כאשר היו מדברים על הקושי לישון בסוכה באמריקא מחמת הקור.

פרנסת הרב בלויבאן, כנהוג בקהילות ישראל במחוזות הללו, לא היתה ממשכורת קצובה, אלא על מכירת חשמים לאפייה שהרשות לה נמסרה לרב לבדו. גם הגויים שנצרכו לשמרים היו צריכים לקנות מן הרב. מחיר השמרים נקצב על ידי הקהילה, והיה בו כדי לפרנס את הרב ומשפחתו בכבוד. כך היה כשהשנים היו כתיקונן, ונמשך גם תחת השלטון הקומוניסטי עד שנת תר"ץ. בכמה קהילות, כגון בסלוצק, היה גם הרב עצמו עוסק במכירת השמרים, מה שלדברי הגר"מ יצר קצת זלוזל בכבוד הרבנות. אבל הגר"מ סילק עצמו מן העניין לגמרי והשאירו רק ביד הרבנית שימא ע"ה. כשהרבנית לא היתה יכולה להיות בביתה, היה הגר"מ יושב בחלק הבית ששימש לחנות השמרים והיה שקוע לגמרי בלימודו. כבוד הרב היה גדול כל כך בעיני התושבים עד שכשהיה נכנס לקוח לקנות שמרים הוא היה נעמד מול הרב כשאינו מעז להפסיקו מתלמודו ולבקש דבר, והיה ממתיך בשתיקה – לפעמים גם זמן רב – עד שהרב ישים את ליבו אליו. כשהגר"מ הבחין בו, הרים אליו את עיניו, לא מכר לו שמרים, אלא אמר לו וודאי באת לקנות שמרים, קח את השמרים שאתה צריך ותעשה חשבון עם הרבנית מאוחר יותר. כך התנהל המסחר, והרבנית ע"ה קבלה זאת בשמחה, וידעה שזמנו של בעלה קודש כולו לתורה.

נולדו להם חמשה ילדים, ראשונה מרת פייא נימל תחי, שנקראה ע"ש אמו של הגאון זצ"ל, אשתו של הגאון רבי אליהו משה שיסנאל זצ"ל. השני היה פסח חיים ז"ל – שנקרא על שם אביו של ר' יעקב משה זצ"ל – ונפטר בשלהי תרפ"ו בן שלוש וחצי שנים ממחלת השעלת (פטירתו נזכרה באגרות יו"ד ח"א סימן קצ"ח). שלישית מרת שפרה תחי, אשתו של הגאון רבי משה דוד מנדלר שליט"א. הרביעי הגאון רבי דוד פיינשטיין שליט"א הנקרא על שם אביו של הגאון זצ"ל, והחמישי – שנולד בארצות הברית – הגאון רבי שלום ראובן פיינשטיין שליט"א.

בשנת תר"ץ החלו הגזרות והרדיפות הנוראות כנגד מי שהשלטון הקומוניסטי חשד בו שאין ליבו שלם אתו, ובראש הנרדפים היהודים ותורת ישראל. בלויבאן נסגרו החדרים הוחרמו בתי הכנסת הגדול והקטן ובית הרב, והילדים הוכרחו ללכת לבתי הספר של הממשלה. כמו כן הוטל קנס כבד על הקהילה על החזקת הרב. עם כל זה הסיבת העיקרית להחלטה לעזוב את רוסיה לא היתה נעוצה בקשיי החיים שם, אלא בחינוך הילדים, ובחשש הכבד שלא יהיה ניתן לגדלם ליראת השי"ת במצב נורא זה. פחד זה גיבש את ההחלטה למרות שקרובי המשפחה שחיו בארצות הברית מענו שאין לגאון זצ"ל שום סיכוי לעמדה של כבוד ופרנסה שם, וכי

מוטב שיישאר במקומו. המצב הרוחני בארצות הברית גם הוא לא נודע לשבח בקרב יהודי רוסיה, אבל הרגשת הגר"מ והרבנית היתה כי בארץ חופשית ללא גזרות יוכלו לחנך את ילדיהם כרוחם ורצונם. שתי אפשרויות להגירה מרוסיה עמדו בפניהם, האחת לעלות לארץ ישראל, כשהגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל מנסה להשיג עבורם רשיון לעליה, והשניה להגר לארצות הברית, כשהרב נחמיה כ"ץ זצ"ל, אחיה של הרבנית ע"ה, מנסה להשיג עבורם רשיון הגירה. ההחלטה היתה שראשית יעזבו את רוסיה לאחת הארצות הבלטיות, ואחר כך ייסעו למקום שאליו יורשו להיכנס תחילה. הרב נחמיה כ"ץ זצ"ל פעל להשגת הרשות לעזוב את רוסיה באמצעות סנטור מאפט רב ההשפעה שהיה הסנטור של מדינת אוהיו, ובאמצעותו נפגש עם גרומיקו שהיה אז איש השרות הדיפלומטי הסובייטי בארה"ב (ואחר כך נעשה השגריר הסובייטי בארה"ב ושר החוץ הסובייטי). הרב כ"ץ בכה והתחנן לפני גרומיקו, והבטיח לו את כל הברכות שבעולם אם יסייע בדבר. באמצעותו של גרומיקו נוצר קשר עם שר החוץ הסובייטי דאז, מולוטוב, וכך הופעלו לחץ והשפעה להרשות לגאון זצ"ל לעזוב את רוסיה. כדי לאפשר את המשך ההצלה, בא הרב כ"ץ שוב בדברים עם סנטור מאפט, והוברר לו כי רק אם תוכננה לגאון זצ"ל משרה קבועה בארצות הברית תורשה כניסתו לשם. הרב כ"ץ נועץ באנשי קהילתו, ובחסכתם נמסרה הודעה רשמית לממשלת ארצות הברית כי הרב כ"ץ מפנה את מקומו ברבנות הקהילה, וכי משרה זו תימסר לגר"מ. כך נתאפשרה כניסת המשפחה לארצות הברית, ולשם היא פנתה מריגה – שם ישבה בינתיים במשך שלשה חדשים.

בראש חודש שבט תרצ"ז הגיעה המשפחה לגאון יארק. גיסה של הרבנית, הרה"ג ר' ראובן לוואוויץ זצ"ל, השיג עבורם דירה באיסט נוא יארק שבברוקלין. תחילה נסע הגר"מ זצ"ל לעיר טולדו שבמדינת אוהיו כדי לשמש שם כרב הקהילה כפי שהוכנה לממשלת ארצות הברית. ולאחר זמן קצר, כשכבר יצא ידי חובת הממשלה, החזיר את כסא הרבנות לגיסו הרב נחמיה זצ"ל. אחר כך נסע הגר"מ לעיר קליולאנד שבמדינת אוהיו כדי לנסות לחקים שם ישיבה. במשך תקופה זו, שנמשכה יותר מחצי שנה, ישבה הרבנית לבדה בברוקלין, כשעול הנהלת הבית וחינוך הילדים מוטל על כתפיה. עם כל זאת תמיד נודעה הרבנית בהכנסת האורחים הנפלאה שלה שנהגה בה כל ימיה. הילדים גדלו בידיעה שאין להם מיטה משלהם, תמיד ישן איזה אורח במיטתם – איזה מהגר שהגיע לא מכבר מרוסיה, או סתם עני או קשה יום. גם בתקופה מאוחרת יותר כשכבר לא היו אנשים שנוקקו ללינת לילה בביתם, תמיד היתה מארחת אנשים לשבתות וימים טובים, והיו כאלה שהתארחו בביתה שנים ארוכות. הרבנית טיפלה בכולם כאילו הם בני משפחה מכובדים, הכינה עבורם את המזון החביב עליהם, ושרתה לפניהם כפי שעושים לפני אורח נכבד הכא רק בהודמנויות נדירות. כבודם של הבריות היה חשוב בעיניה חשיבות יתירה, ומעולם לא סרה ממנה הדאגה והמאמץ שלא לפגוע ח"ו בכבודו של שום אדם, ואדרבא לכבדו כמה שאפשר. כך חנכה את ילדיה ונכדיה. מעולם לא חדלה מן הדקדוק שנהגה בתפילות, באמירת תהילים וצאנה וראינה. כך המשיכה עד יום פטירתה בש"ט, וספר הצאנה וראינה היה כמעט קרוע מרוב שימוש. תמיד ברכה אנשים בפה מלא ובלב שלם ושמה בכל הברכות שבעולם. לאחר פטירת הגר"מ זצ"ל נהרו אנשים אליה להתברך מפיה, כשהם מאמינים שברכותיה פועלות ישועות. ביתה היה תמיד נקי ומצוחצח כראוי לקבל פני מלך, גם כשהיו עוברים בו במשך היום עשרות אנשים, גם כשלא עזר איש על ידה בניקיון הבית, וגם לעת זקנתה. לבושה תמיד היה בדקדוק ובטעם, גם בשעות שהיתה בתוך ביתה, והקפידה בכך עד שעת פטירתה ממש.

לאחר כמה חודשים עזב הגר"מ את הישיבה בקליולאנד, וחזר לגאון יארק לכהן כראש הישיבה הגדולה של תפארת ירושלים במאנהעטן. גם אז לא חזר הגר"מ לביתו אלא בשבתות, ובמשך השבוע היה נשאר ללון בישיבה. רק לאחר מספר חדשים עברה המשפחה לגור במאנהעטן ליד הישיבה ברח' הגרי מס' 148 ואחר כך לבית מספר 220.

הרבנית נודעה במסירותה לישיבה, להתפתחותה ושגשוגה הכלכלי. היא עמדה בראש אגודת הנשים לעזרת הישיבה, והיתה פעילה באגודה זו במרץ רב ובכל כוחה עד שנותיה האחרונות. הרבנית היתה כאם ממש לתלמידי הישיבה, מרחת עבורם, אירחה אותם ודאגה לצורכיהם כאם לבניה עד סמוך לפטירתה. גם כשהגיעה לשנות הגבורות והישיבה, כשהיה בא לבית אחד מוותיקי התלמידים שהיה אז כבר סב לנכדים, ובילדותו היתה הרבנית רגילה להגיש לו כוס חלב חם, היתה הרבנית ממחרת למרוח להגיש לו כוס חלב חם כאילו הוא עדיין ילד הזקוק לחיוק כוחותיו. במסירות מיוחדת דאגה לבריאותו של הגר"מ זצ"ל, והשתדלה

לסייע בידו לשמור את כוחותיו, הקפידה על שעות המנוחה שלו, ואף בשנות שיבתה הקפידה שיצא יום יום לטייל למען בריאותו.

בשנת תשי"ז עברה המשפחה לפ.ד.ר דרייב מס' 455, שם התגוררה עד פטירת הגר"מ זצ"ל בי"ג אדר שנת שמו"ת. בית זה, אף שלא היה גדול ממדים, נודע כהל-פיות לכל דורש דבר ה', ותמיד צבאו אנשים על פתחו לשאול הלכה עצה או ברכה מפי הגר"מ. עם זאת המשיכה הרבנית בהכנסת האורחים שלה, כדרכה תמיד. עד סמוך לפטירת הגאון זצ"ל הסבו לסעודת פורים, ולסדר הפסח עשרות אנשים – תלמידים ואורחים.

בשנת תשנ"ב עברה הרבנית ע"ה לגור בבית בתה הרבנית שפרה מנדלר תחי' בעיר מאנסי, שטיפלה בה ודאגה לכל צרכיה במסירות ללא לאות. שם נפטרה בו' מרחשון תשנ"ד, ללא יסורים מתוך נחת מבניה ונכדיה – היא זכתה לראות נכדים לנכדיה – שחלקם אף זכו להפרד ממנה. זכותה תגן עלינו ועל כלל ישראל.

על מצבתה נכתב:

פ"נ

שמרה מורשת אבותיה בקדושה
ידיה לאביון ונצרך בחסד שלחה
מעשיה להחזקת הישיבה יחדה
אשת חבר שלו ושלנו שלה
הרבנית הצדקת
מרת שימא פיינשטיין ע"ה
בת הקדוש מוהר"ר יעקב משה הכהן
קישטאנאוויץ הי"ד
שו"ב דק"ק ליובאן
אשת מורנו הגאון האדיר
רבי משה פיינשטיין זצוק"ל
אב"ד ליובאן רוסיא
ראש הישיבה תפארת ירושלים נוא יארק
נולדה בין המצרים תרנ"ט
נלב"ע ו' מרחשון
ונטמנה באדמת הקדש י' מרחשון תשנ"ד
תנצב"ה